

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ESKİ TÜRK İNANÇLARININ ANKARA VE ÇEVRESİNE
YANSIMALARI (KUZEY-BATI ANKARA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Veysel Eren ÖZTÜRK

TARİH ANA BİLİMDALI

ANKARA, 2023

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ESKİ TÜRK İNANÇLARININ ANKARA VE ÇEVRESİNE
YANSIMALARI (KUZEY-BATI ANKARA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Veysel Eren ÖZTÜRK

TARİH ANA BİLİMDALI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hasan IŞIK

ANKARA,2023

ONAY SAYFASI

Veysel Eren ÖZTÜRK tarafından hazırlanan “Ankara ve çevresinde Eski Türk İnançlarının Yansımaları (Kuzey-Batı Ankara Örneği) adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Hasan IŞIK	AYBÜ/İTBF	
Kabul ☐ Red ☐		
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	AYBÜ/İTBF	
Kabul ☐ Red ☐		
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK	GAZİ/GEF	
Kabul ☐ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 25.09.2023

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.
25.09.2023

İmza

Veysel Eren ÖZTÜRK

TEŐEKKÖR

Rehberliğiyle bana yol gösteren ve bilgisiyle destek olan değerli danışmanım Doç. Dr. Hasan IŞIK Hocam'a çalışmamı destekleyen saha çalışmalarım sırasında beni yalnız bırakmayan değerli arkadaşım Beşir Furkan YÖCE'ye ve fikirleri ile beni aydınlatan ve sözlü tarih çalışmalarında bana yardımcı olan dostlarım Bilal BATUR, Oğulcan ÖCAL, Enes ERDEN, Erhan YILMAZ, Hacı İsmail KİRAZOLUğU, Oğuzhan ILGAZ ve Oğuz ERKAN'a dostlarıma ve en büyük destekçim olan aileme teőekk r ederim.

ÖZET

Eski Türk inanışları, Türk kültürünün en köklü kaynaklarından biri olmakla beraber kadim tarihten günümüze kadar; değişen zaman, mekân ve kültürel etkileşimlere rağmen hâlâ yansımalarını sürdürmektedir. Özellikle Anadolu toplumunun dinî ve sosyal yaşamları içinde, eski Türk inançlarının ve kültürünün yansımalarına rastlamak mümkündür. Bu araştırma, Kuzeybatı Ankara bölgesindeki dinî ve sosyal hayatı inceleyerek, eski inançların nasıl İslam'la kaynaşarak günümüze kadar devam ettiğinin izlerini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızın konusu olan Kuzeybatı Ankara bölgesi eski Türk inançlarının izlerini devam ettiren önemli yerleşim alanlarındandır. Kuzeybatı Ankara bölgesinde gerçekleştirdiğimiz araştırmalarda, Gök Tanrı inancının İslamiyet ile birleştiği inançlar ve ritüeller ile sık sık karşılaştık. Ayrıca, dağ, ağaç, su, kaya ve ateş gibi doğal unsurların kutsal mekân inancında yaşatıldığını gözlemledik. Yine bölgede, dağ keçisi/geyik kültü, atalar kültü, kurban ve saçı kültü, taş-balbal/koç-koyun-at şeklinde mezar taşı geleneği gibi eski Türk kültürüne ait unsurlar da bulunmaktadır. Kuzeybatı Ankara bölgesinde yaşamın geçiş ritüellerinde de eski Türk kültürünün izleri devam etmektedir. Bunlar arasında; kırk çıkarma inancı, evlilik, doğum, cenaze törenleri ve ölüm sonrası gelenekler yer almaktadır. Yapılan yazılı, sözlü ve görsel araştırmalarla, Kuzeybatı Ankara bölgesindeki İslamiyet öncesi Türk inançlarının izleri, günümüz Türk dünyası ve eski Türk kültüründen örneklerle ve karşılaştırmalarla incelenmiştir.

Saha araştırmamız sırasında Kuzeybatı Ankara bölgesindeki kutsal yerler ve önemli ritüel alanları ziyaret edildi. Ritüeller gözlemlendi, sözlü görüşmeler yapıldı ve görsel materyaller toplandı. Bu kapsamda Ankara'nın Ayaş, Nallıhan, Güdül, Beypazarı, Çamlıdere ilçeleri ziyaret edildi. Ankara şehir merkezi ve köylerinde de bir dizi sözlü görüşmeler gerçekleştirilip yörede daha önce araştırma yapmış kişilerle görüşüldü.

Bu doğrultuda birinci bölümünde, kadim Türk dinî ve içerisinde barındırdığı atalar, orman, ateş, dağ, yer-su ve demir kültleri ele alınmış, bu kültlerin günümüzdeki izlerine değinilmiştir. İkinci bölümde ise hayatın geçiş evreleri kapsamında; doğum, ölüm ve evlilik ile ilgili inanışlar, gelenekler ve ritüeller ele alınıp, eski Türk inancı ve kültürünün günümüze yansımaları açıklığa kavuşturulmuştur. Her iki bölümde Ankara çevresinde Ayaş, Nallıhan, Çamlıdere, Güdül ve Beypazarı'nda eski Türk inançlarının somut olarak görüldüğü türbeler ve çeşitli inançsal mekanlar incelenmiş, bu mekanlardaki ibadet

şekilleri ve ritüelleri gözlemlenmiş, buradaki günümüze kadar ulaşan eski Türk inanç motifleri belirlenmiş, eski Türk inancı ve kültürünün günümüze yansımaları açıklığa kavuşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkler, Türbeler, Ankara, İnançlar, Doğum, Ölüm, Evlilik

ABSTRACT

REFLECTIONS OF OLD TURKISH BELIEFS IN ANKARA AND ITS VICINITY (NORTH-WEST ANKARA EXAMPLE).

Old Turkish beliefs are one of the most profound sources of Turkish culture. From ancient times to today, despite changing times, places, and cultural interactions, their reflections still persist. Especially within the religious and social lives of the Anatolian society, it is possible to encounter the reflections of old Turkish beliefs and culture. This research aims to trace how these old beliefs blended with Islam and continued to this day by examining the religious and social life in the vicinity of northwestern Ankara.

The area of northwestern Ankara, which is the focus of our study, is a significant settlement where the traces of the old Anatolian Turkish beliefs are preserved. In our investigations in the northwestern Ankara region, we frequently encountered beliefs and rituals where the belief in the Sky God combined with Islam. Additionally, the sanctity of natural elements such as mountains, trees, water, rocks, and fire in belief systems was observed. The area also hosts elements of old Turkish culture, like mountain goat/deer cult, ancestors cult, sacrifice and hair cults, and gravestone traditions in the form of stone-balbal or representations of sheep, goats, and horses. Traces of old Turkish culture are also evident in life transition rituals in the northwestern Ankara region. These include beliefs and traditions associated with the 40th-day ceremony, marriage, birth, funeral ceremonies, and post-mortem traditions. Through written, oral, and visual research, we attempted to examine the traces of pre-Islamic Turkish beliefs in the northwestern Ankara region, comparing them with modern Turkish world examples and old Turkish culture.

During our field research, we visited sacred sites and significant ritual areas in the northwestern Ankara region. We observed rituals, conducted oral interviews, and gathered visual materials. In this context, we visited districts like Ayaş, Nallıhan, Güdül, Beypazarı, and Çamlıdere in northwestern northwestern Ankara. We also conducted a series of oral interviews in the northwestern Ankara city center and its villages, talking to those who had researched the area previously.

In the first section of our thesis, we have dealt with the old Turkish religion and the cults it embraces like ancestors, forests, fire, mountains, earth-water, and iron, focusing on their present-day traces. In the second section, life transition phases, including birth, death, and marriage, related beliefs, traditions, and rituals were discussed to elucidate the reflections

of the old Turkish belief and culture today. In the third and final section, religious sites and places of belief, such as shrines, found in areas around Ankara like Ayaş, Nallıhan, Çamlıdere, G d l, and Beypazarı, were examined. Worship practices and rituals at these sites were observed, and the existing old Turkish belief motifs that have reached today were identified to shed light on the reflections of old Turkish belief and culture.

Keywords: Old Turks, Shrines, Ankara, Beliefs, Birth, Death, Marriage.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
GİRİŞ.....	1
I. Amaç ve Yöntem	6
II. Kaynaklar	8
I. BÖLÜM	10
1. ESKİ TÜRKLERDE KÜLTÜLER VE GÜNÜMÜZ KUZEY-BATI ANKARA’SINDA BUNLARIN İZLERİ.....	10
1.1. Atalar Kültü	10
1.2. Ateş Kültü.....	15
1.3. Dağ Kültü	25
1.4. Demir Kültü.....	32
1.5. Orman Kültü	36
1.6. Yer-Su Kültü	44
II. BÖLÜM	56
2. GÜNÜMÜZ KUZEY-BATI ANKARA’SINDA HAYATIN GEÇİŞ DÖNEMLERİNİN İZLERİ	56
2.1. Doğum	56
2.2. Düğün	63
2.3. Ölüm	69
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA.....	77
EKLER	85
EK-1. FOTOĞRAFLAR	85
Ek-1.1. Büyamin Ayaşı Hazretleri Kabri / Ayaş	85
Ek-1.2. Büyamin Ayaşı /Ayaş	85
Ek-1.3. Bünyamin Ayaşı Hazretleri /Ayaş	86
Ek-1.4. Kasım Dede Türbesi / Güdül	86
Ek-1.5. Kasım Dede Kabri / Güdül	87
Ek-1.6. Samut Bâli kabirleri / Güdül.....	87
Ek-1.7. Samut Bâli Türbesinde bulunan bölme / Güdül.....	88

Ek-1.8. Samut Bâli Türbesi ve yanında bulunan çeşme / Güdül	88
Ek-1.9. Toluca Dede Türbesi / Beypazarı.....	89
Ek-1.10. Toluca Dede Kabri / Beypazarı.....	89
Ek-1.11. Fakran Ana kabirleri / Çamlıdere.....	90
Ek-1.12. Fakran Ana Türbesi içerisinde bulunan geyik boynuzları / Çamlıdere	90
Ek-1.13. Fakran Ana Türbesi / Çamlıdere	91
Ek-1.14. İncik Sultan kabirleri ve geyik boynuzları / Çamlıdere.....	91
Ek-1.15. İncik Sultan çeşmesi / Çamlıdere.....	92
Ek-1.16. İncik Sultan Türbesi / Çamlıdere	92
Ek-1.17. İncik Sultan Türbesi / Çamlıdere	93
Ek-1.18. Halil Dede kabirleri / Çamlıdere.....	93
Ek-1.19. Halil Dede Türbesi / Çamlıdere	94
Ek-1.20. Halil Dede kabrinin bulunduğu ormanlık ve dağlık alan / Çamlıdere.....	94
Ek-1.21. Şeyh Ali Semerkandi kabirleri / Çamlıdere	95
Ek-1.22. Şeyh Ali Semerkandi su yolu / Çamlıdere	95
Ek-1.23. Şeyh Ali Semerkandi Hazretlerinin öğrencilerine ders verdiği ağaç / Çamlıdere	96
Ek-1.24. Şeyh Ali Semerkandi Hazretlerinin öğrencilerine ders verdiği ağaca giden yol / Çamlıdere	96
Ek-1.25. İskender Sultan Kabri ve çeşmesi / Ayaş	97
Ek-1.26. İskender Sultan Kabri / Ayaş.....	97
Ek-1.27. İskender Sultan çeşmesi / Ayaş	98
Ek-1.28. Toprak Dede Türbesi / Ayaş.....	98
Ek-1.29. Toprak Dede / Ayaş	99
Ek-1.30. Dedenin yeri / Çamlıdere.....	99
Ek-1.31. Dedenin yeri okunmuş taşlar / Çamlıdere	100
Ek-1.32. Mahya Tepe’de bulunan Yatır / Çamlıdere	100

GİRİŞ

İnanç; insanın varoluşunun izlerini taşıyan, bireyin düşünce tarzını belirleyen soyut bir güçtür. İnsanlar, tarihin ilk dönemlerinden itibaren bilinmeyenlere, anlaşılmazlara karşı bir cevap arayışı içerisinde girmiş ve bu arayışın sonucunda dinî, kültürel, filozofik ya da bilimsel inanç sistemlerini oluşturmuştur. Bu sistemler, insanın dünyayı ve evreni anlamlandırma biçimi, hayatın anlamını sorgulama şekli ve hatta karşılaştığı zorluklar karşısında nasıl tepki vereceği üzerinde derin etkilere sahiptir. Her bireyin inancı, onun dünya görüşünü şekillendiren temel taşlardan birisidir. Bu inançlar, toplumsal normlar ve kişisel deneyimlerle sürekli evrilen dinamik bir yapıya sahiptir. Türk inanç sistemi ise Orta Asya'nın çetin ikliminin sürdüğü bir alanda ortaya çıkmıştır. Bozkır coğrafyası kışın soğuk, karlı ve fırtınalı, yazın genellikle kurak iklime sahiptir. (Durmuş, 2018, s.29). Bu zor iklim şartları, insanların doğaya duydukları saygının artmasını sağlamıştır. Bu durum kültürlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Atalar, ateş, dağ, orman, yer-su, demir vb. kültürler, Türkler tarafından benimsenmiştir. Söz konusu kültürler eski Türk inanç sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu kültürler Tanrı ve insanlar arasında aracı görevini üstlenmişler, insanların dileklerini Tanrıya iletmışlerdir. Günümüzde bu kültürler İslam ile kaynaşarak yaşantımız içerisinde kendisine yer bulmuştur.

Günümüzde eski Türk inanç sisteminin izlerini görmemizin mümkün kılan bir başka husus ise hayatın geçiş dönemleridir. Bireyin toplum içerisinde yaşadığı kritik dönemler, bir durumdan diğerine geçişin belirleyici anlarıdır. Dönüşüm süreci, bireyin sosyal çerçevesi içerisinde temel bir değişimi simgelerken, önceki yaşamından bir ayrılık ve yeni bir yaşam evresinin başlangıcının sinyalini verir. Bu süre zarfında, kişi ne eski yaşantısına tam olarak tutunmuştur ne de yeni hayatına eksiksiz entegre olmuştur (Kayabaşı, 2013, s.1). Geçiş dönemleri doğum, evlilik ve ölüm adlarıyla üç başlıktan oluşmaktadır. Bahsi geçen evreler eski Türk inançları ve İslamiyet ile kaynaşarak âdetlerin ve geleneklerin içerisinde kendilerine yer bulmuşlardır.

Anadolu'nun birçok yöresinde eski Türklerin inançlarının izlerini görmek mümkündür. Ankara, Anadolu'nun ortasına konumlanmış güzide bir şehirdir. Anadolu ise Avrupa ve Asya kıtalarını birbirine bağlayarak, kültürler arası geçişte büyük bir öneme sahiptir. Eski Türk inançları Anadolu'nun birçok yöresinde karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Kültür ve din sentezinin en sert hatlarıyla kesiştiği şehirlerden birisi de Ankara'dır.

Ankara, İç Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan bir şehirdir. Şehir, Ankara Çayı'nın geçtiği ovanın doğusunda bulunur (Güzel, 2002, s.17). Ovanın şehir yakınlarında en alçak noktası 835 m, istasyonda ise 851 m yüksekliğindedir. Şehrin üzerindeki kalenin tepesi 978 m yüksekliğindedir ve ovidan yaklaşık 120-130 metre yüksektir. Ankara, tarih boyunca stratejik bir konuma sahip olması nedeniyle önem kazanmıştır. Müstahkem mevki yanında ana yolların kesiştiği bir kavşak noktası olarak bulunması, şehrin stratejik değerini arttırmıştır (Erdem, 1991, s.201). Çubuk Ovası'nın güneyinde, Hatip Çayı (Bentderesi) kenarında ve savunmaya son derece uygun sarp kayalık bir tepenin eteklerinde kurulmuş olması, Ankara'nın Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olduğu izlenimini vermektedir (Güzel, 2002, s.17). Ankara, zengin tarihî ve doğal güzellikleriyle önemli bir şehir olmasının yanı sıra modern bir metropol haline gelmiştir (Erdem, 1991, s.201). Bu nedenle şehir hem tarih severleri hem de çağdaş yaşamı keşfetmek isteyenleri kendine çekmektedir.

Ankara'nın tarihî Frigler dönemine kadar uzanmaktadır (Güzel, 2002, s.17). Frig dilinin diğer Avrupa dilleri gibi İndo-German dil ailesine ait olduğu kabul edilmektedir. Helenistik dönemden itibaren tarihsel kayıtlara geçen Ankara adı, "Ankyra" köküyle İndo-German etimolojisinde "çengel, kıvrıntı" anlamına gelir. Bu adın, Ankara'nın tepelik ve vadilik topoğrafyasından dolayı verildiği düşünülmektedir. (Erzen, 2010, s. 25). Ankara'nın ismi, bir gemi çapasına benzetilerek, Byzanslı Etienne'in anlattığına göre, Galatyalıların Asya'ya geldiği zaman (M.Ö. üçüncü yüzyıl öncesinde), İranlılar ve müttefikleriyle bir taraftan Mısırlılarla savaşırken, diğer taraftan da ele geçirdikleri Mısır gemilerinin çapalarını zafer ganimeti gibi yanlarında taşıyarak, bu olaya bağlı bir isim vermişlerdir. Bu efsanenin gerçekte ne derece ilgisi olduğu bilinmese de Roma hakimiyeti döneminde bile, gemi çapasının Ankara şehri arması gibi bazı sikkelerde ve madalyalarda kullanıldığı bilinmektedir (Kadioğlu ve Gökay, 2012, s.533).

Ankara yöresi binlerce yıllık tarihsel geçmişe sahiptir. Bugüne kadar Ankara ile ilgili yapılan arkeolojik kazılar az olsa da Ankara'daki tarihî bulgular Ankara tarihini kadim zamanlara dayandırmaktadır (Oygür, 2020, s.5). Ankara'da Hitit, Frig, Lidya, Pers, Roma varlığına dair kalıntılar mevcuttur (Güzel, 2002, s.17). Ankara'nın Hititler tarafından ele geçirildiği ve yerleştikleri bilinmektedir. Ancak Hitit Dönemi'nde (M.Ö. 1750-1200) Ankara'da bir kent olup olmadığı kesin olarak kanıtlanmamıştır. Şu ana kadar yapılan arkeolojik kazılarda, Ankara'ya ait hiçbir eser bulunamamış ve Hitit tabletlerinde de Ankara ile ilgili herhangi kayıta rastlanmamıştır (Erzen, 2010, s. 24). Kalede yapılan

kazılarda ortaya çıkan taş balta ve az miktardaki çanak çömlek parçası, burada sadece bir askeri garnizonun olduğunu düşündürmektedir.

Ankara'nın kent merkezinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, ilk önemli yerleşmenin Frigler Dönemi'ne (M.Ö. 780-695) ait olduğunu ortaya koymuştur. Ankara'daki Frig Tümülüsleri'nin sayıları yirmiden fazladır ve eski dönemlerde Ankara'nın önemli bir Frig yerleşim merkezi olduğunu gösterir. Ancak, bu zengin nekropolün bağlı olduğu antik şehir henüz tam olarak keşfedilememiştir (Akurgal, 1992). Augustus Tapınağı'nın etrafında ve Ulus Çankırı Kapı civarında gerçekleştirilen arkeolojik kazıları esnasında, Frig Dönemi'ne ait birçok seramik ve çanak-çömlek parçası keşfedilmiştir (Oygür, 2020, s.6). M.Ö. 696-695 yıllarında, Kimmerlerin saldırısı Frig Krallığı'nın yıkılmasına yol açmıştır. Kimmerler geri çekildikten sonra, Ankara, Lidya egemenliğine geçerek ticaret merkezi olarak hızla gelişmiştir. M.Ö. 547'de ise Pers Kralı Büyük Kirus, Lidya Kralı Krezüs'ü yenerek Ankara'yı bir Pers satraplığına dönmüştür. (Aydın ve Diğ., 2005, s. 20). M.Ö. 334-333 kışını Gordion'da geçiren Büyük İskender, ilkbaharda Ankara'ya gelerek Paflagonya elçilerini karşılamak üzere hazırlanmış, ardından Kapadokya'ya doğru yürüyüşe geçerek Kilikya Kapıları'na (Gülek Boğazı) ulaşmıştır. Bu noktada Pers güçleriyle karşı karşıya gelmiş, cesurca savaşarak bölgeyi Makedonya topraklarına katmıştır. (Oygür, 2020, s.7). Ankara belirli bir sürede bir kabile olan Galatların da egemenliği altında kalmıştır.

Büyük İskender'in haleflerinden biri olan Üçüncü Antiochus (M.Ö. 223-186), Manisa muharebesinde Galatlarla birlikte zafer kazanmıştır. Bu zafer ile Ankara, onun egemenliği altına girmiştir. Ancak zamanla, Ankara şehri, Pontus kralı Mitridat'a karşı yapılan savaşlar sırasında, Romalıların egemenliği altına girmiştir (M.Ö. 123-63). Tarihi kayıtlara göre, Üçüncü Antiochus, Galatlarla birlikte Manisa muharebesini kazanmış ve Ankara'nın yönetimini sağlamıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda, Ankara'nın durumu yine değişmiş ve Pontus Kralı Mitridat'a karşı yapılan mücadelede Romalılar tarafından kontrol edilmiştir (Galanti, 2005, s.31).

M.S. 285 yılında, Roma İmparatorluğu, Batı ve Doğu olarak kağıt üzerinde ikiye bölünmüştür. İmparatorluğu beraber yöneten I. Konstantin (Batı Roma) ve Licinius (Doğu Roma) arasında çıkan savaş, Üsküdar'da (Khrysopolis'de) gerçekleşmiş, bu savaşta M.S. 324 yılında I. Konstantin'in zaferiyle sona ermiştir. I. Konstantin, artık Roma'nın köhneleşmiş kurumları ve alışkanlıklarıyla yönetilemeyeceğine karar vermiş (Kadioğlu ve

Gökay, 2012, s.533). ve 11 Mayıs 330 tarihinde Byzantion'u (İstanbul) imparatorluğun başkenti olarak ilan etmiştir. I. Konstantin'in aynı zamanda şehre Nova Roma (Yeni Roma) adını vermiştir. Konstantin'in ölümü ile 337 yılında, imparatorluk artık fiilen Batı ve Doğu Roma olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu gelişme, imparatorluğun daha sonra farklı tarihsel kaderlere sahip iki ayrı devlet haline gelmesine yol açacaktır. Ancak, bu olaylarla birlikte yeni Roma, Bizans İmparatorluğu'nun başlangıcı olacak ve Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar varlığını sürdürecektir. Tüm bu gelişmelerle Ankara, Doğu Roma hakimiyeti altına girmiştir (Oygür, 2020, s.10).

Malazgirt Zaferi'nden iki yıl sonra 1073 yılında, Selçuklular Ankara'yı ele geçirmişlerdir. Şehir, Selçuklular himayesinde olduğu sırada küçük bir Türk garnizonu tarafından savunuluyordu, bu sebeple I. Haçlı Seferi sırasında Raymond de Toulouse'un liderliğindeki Haçlılar tarafından hızla işgal edilmiş ve kaledeki Türkler acımasızca katledilmiştir. Daha sonra Haçlılar ve Bizans arasında yapılan anlaşma uyarınca, 23 Haziran 1101'de Ankara Bizans İmparatorluğu'na geri verilmiştir (Turan, 2008, s.179). Ancak tarihi kaynaklarda şehirdeki Bizans hakimiyetinin ne kadar süreyle devam ettiği net olarak bilinmemektedir. Danişmendli Hükümdarı Emir Gazi, 1127'de Anadolu Selçuklu sultanı ve damadı Mesud ile iş birliği yaparak I. Kılıcarslan'ın oğlu Melik Arab'dan şehri geri almış, Emir Gazi'nin 1134'te ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melik Muhammed Dönemi'nde de Ankara, Danişmendli hakimiyetinde kalmaya devam etmiştir (Özaydın, 1991, s.204). Yukarıda bahsi geçen bilgiler ışığında Ankara'nın 1127 yılından önce tekrar Selçuklular'ın eline geçtiği anlaşılmaktadır.

Osmanlılar, Ankara'yı tarihte iki kez fethetmiştir. İlk fetih, 1354 yılında Orhan Bey Dönem'inde gerçekleşmiş, bu zafer Rumeli Fatihi Süleyman Gazi (Veliahd-Şehzade) tarafından kazanılmıştır. Ancak Osmanlılar, o dönemde kente tam anlamıyla egemen olamamış ve şehir ahiler tarafından otonom bir şekilde yönetilmeye devam etmiştir. Daha sonrasında Süleyman Gazi'nin kardeşi Sultan I. Murad, Rumeli'ye sefer düzenleme hazırlığı yaparken, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırının güvenliğini sağlamak amacıyla stratejik öneme sahip olan Ankara'yı 1362 yılında tekrar ve kesin olarak Osmanlı topraklarına katmıştır (Aktüre, 1984, s.15). I. Murad ise 1362-1363 yıllarında Ankara'da hüküm sürmüştür. Devam eden süreçte 1402 yılında, I. Murad'ın oğlu ve Osmanlı Devletinin Hükümdarı Yıldırım Bayezid ile Timur arasındaki Ankara Meydan Savaşı sonucunda kent büyük ölçüde tahrip olmuştur (Topçu, 2019, s.9). Nihayet 1413 yılında Çelebi Mehmed'in sultan olarak tahta çıkmasıyla birlikte Ankara, tekrar Osmanlı kontrolü

altına girmiştir. Bu dönemlerde Ankara, Osmanlı İmparatorluğu için stratejik bir önem taşımış ve farklı zamanlarda farklı yöneticiler tarafından fethedilmiştir. Ancak Çelebi Mehmed Dönemi'nde şehir, imparatorluğun yönetimine resmi olarak katılmış ve Osmanlılar tarafından uzun süre yönetilmiştir (Oygür, 2020, s.17).

Ankara'nın önemi, özellikle Millî Mücadele Dönemi'nde tekrar artmış ve şehir, baskılara rağmen yine milli otoritenin yanında yer almıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından ve 13 Kasım 1918'de İstanbul'un işgal edilmesinden hemen sonra, Aralık 1918'de Ankara, önce İngiliz, sonra da Fransız askerleri tarafından işgal edilmiştir (Sakallı, 1988, s. 41-43). Ancak, Ankara halkının Millî Mücadele'ye güçlü bir şekilde destek vermesi ve 20. Kolordu'nun Ankara'ya gelmesiyle birlikte, İngilizler 22 Mayıs 1919'da sadece iki temsilci bırakarak Ankara'yı terk etmek zorunda kalmışlardır. Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşları, 27 Aralık 1919'da bütün Ankara halkının katılımıyla karşılandıkları kente gelerek Kurtuluş Savaşı'nı Ankara'dan yönetmeye başlamışlar ve ilk Ulusal Meclis de 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştır.

Atatürk, Ankara'nın cumhuriyet idaresi için önemine dair düşüncesini "Ankara Ahi Kent Yönetimi" isimli tarih kitabında açıkça ifade etmiştir. Gazeteci Yunus Nadi'ye 7 Mayıs 1924 tarihinde verdiği bir demeçte, *“Ben Ankara'yı coğrafya kitabından çok tarihten cumhuriyet merkezi olarak öğrendim.”* diyen Atatürk, Ankara'ya ilk geldiği gün şunu gözlemlediğini belirtir; *“Orada geçmiş yüzyıllara rağmen hâlâ o cumhuriyet yeteneği sürüyor.”* Atatürk'ün Ankara'yı modern bir kent olarak geliştirme çabalarının ardından, Ankara bugünkü Avrupa kenti görünümüne kavuşmuştur (Oygür, 2020, s.19). Mustafa Kemal'in liderliğinde şehir, Türkiye'nin başkenti olarak sadece coğrafi değil, aynı zamanda tarihî ve simgesel bir öneme sahip hale gelmiştir. Ankara'nın modern bir şehir olmasının altında kuşkusuz kültürel etkileşime açık olması etkili olmuştur.

I. Amaç ve Yöntem

Kuzeybatı Ankara çevresinde yapılan saha çalışmasında, bölgedeki gelenekler, ayinler ve kültürel özellikler tarihî bir açıdan değerlendirildiğinde, Gök Tanrı inancının, İslam ile entegre olduğunu gözlemlenmektedir. Aynı zamanda bölgenin, eski Anadolu inançlarının bazı yansımalarını taşıdığını da belirtmekte fayda vardır. Ağaçların kutsal kabul edilmesi, bu inancın kutsal yerlerde ve bazı dinî şahsiyetlerin kabirlerinde yaşamaya devam etmesine olanak sağlamıştır. Benzer şekilde, doğaya dayalı inançlar olan dağ, su, ateş ve taş kültleri Kuzeybatı Ankara bölgesinde yaşamına devam etmektedir. Ata saygısının, bazı dinî şahsiyetlere olan derin sevgi ve saygıyla birleşerek bu saygının bölgede varlığını devam ettiği görülmektedir. Hem kan dökerek hem de kan dökülmeden gerçekleştirilen kurban ritüelleri, taş mezar işlemleri, bazı hayvanlara gösterilen saygı ve bu hayvanları kutsal sayma geleneği, yaşamın dönüm noktalarındaki ritüeller, Kuzeybatı Ankara'nın inanç ve kültür yapısında eski Türk geleneğinin izlerini taşımaktadır.

Çalışmada sözlü tarih yöntemi kullanılmıştır. Sözlü tarih yöntemi tarihsel bilgi toplama yöntemidir. Sözlü tarih kendi içinde bir konu olarak değil bir yöntem ve veri toplama metodolojisi olarak görülür. Sözlü tarih belirli bir olayın yaşandığı dönemde yaşamış, bir olaya dolaylı ya da doğrudan iştirak etmiş ya da bir olaya şahitlik eden insanların tecrübelerini doğrudan dinleme şansı bulmuş kişilerden veri elde etme yöntemidir. Sözlü tarih rastgele bir görüşme değil belirli bir konunun planlı, yapılandırılmış ya da yarı-yapılandırılmış ve dolaysız bir şekilde işlenmesidir (Açalı ve Aslan, 2012, s.671). Çalışmada kullanılan bir diğer yöntem, nitel araştırmalarda kullanılan doküman analizidir. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Doküman analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir. Nitel araştırmada kullanılan diğer yöntemler gibi doküman analizi de anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir (Kıral, 2020, s.173). Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde toplanan verileri açıklamaya yardımcı olacak kavramlara ve ilişkilere ulaşmak amaçlanmaktadır. Betimsel analizle özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analiziyle derinlemesine bir işleme tabi tutulur ve yeni kavramlar keşfedilir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir

araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Karataş, 2015, s.73).

Çalışmada; yazılı, sözlü ve görsel tarih metotlarından faydalanıldı. Yazılı materyalleri incelerken, eski Türk gelenekleri, tarih ve kültürüne dair ve Kuzeybatı Ankara'nın inanç, kültür ve tarihiyle ilgili doğrudan ya da dolaylı bilgi veren kaynaklara başvuruldu. Saha çalışmamızda, çeşitli gözlemler ve fotoğrafçılık yöntemleriyle Güdül, Nallıhan, Ayaş, Beypazarı, Çamlıdere ilçelerindeki kutsal yerler ve ziyaret noktaları gözlemlendi. Ankara merkez, ilçe merkezleri ve bazı köylerde konu üzerinde bilgisi olan kişilerle mülakatlar gerçekleştirildi. Bölge hakkında daha önce çalışma yürüten uzmanların bilgi ve deneyimlerinden yararlanıldı. Arazi çalışması sırasında rastlanılan ayinler, ziyaret edilen mekanlar, kutsal sayılan doğal nesneler ve mezar taşları gibi unsurlar fotoğraflandı. Elde edilen bulgular, eski Türk inanç ve kültürünün tarihsel evrimiyle karşılaştırıldı ve Kuzeybatı Ankara'da bu inanç ve kültürün nasıl yansıtıldığına dair bulgular ortaya konuldu.

Çalışmanın ana problemi “İslamiyet Öncesi Türklerin inançlarının izleri, Ankara’nın Kuzeybatı bölgesinde var mıdır?” sorusudur. Bununla beraber, “Eski Türklerin kült inancının izleri günümüz Türklerini nasıl etkilemiştir?”, “İslamiyet Öncesi Türklerin ölüm, doğum ve düğün âdetleri günümüze etkisi nasıldır?”, “Eski Türklerde mezar geleneği günümüze nasıl yansımıştır?”, “İslamiyet Öncesi Türklerin bayram, merasim vb. kutlamaları günümüze nasıl yansımıştır?”, “Eski Türklerde inanç ritüelleri(çaput) ile ilgili uygulamaların günümüz Türklerine etkileri nasıldır?” gibi alt problemler de incelenmeye çalışıldı.

II. Kaynaklar

Çalışmada İbn Fadlan Seyahatnamesi kullanılmıştır. Bu eser, İbn Fadlan' a ait ve Ramazan Şeşen tarafından çevrilmiştir. İbn Fadlan, X. Yüzyıl başlarında Abbasi Halifesi Muktedir'in katipliğini üstlenmiştir. 921-922 yıllarında Halife tarafından İdil Bulgarlarına elçilik heyetinde görevlendirilmiştir. Seyahati sırasındaki başından geçenleri aktardığı eseri el-Rihle "Seyahatname" eski Türk tarihî için oldukça önem arz etmektedir. Bölgede yaşayan Türkler ve yaşayış biçimleri hakkında oldukça faydalı bilgiler vermiştir. Çalışma için önemli olan bir başka eser Manas Destanıdır. Türkolog Wilhelm Radloff (1837-1918) tarafından ilk kez derlenmiştir. Bu derleme, 1869 yılında Kırgızistan'ın Tokmak şehrinde, Sarı Bağış boyundan gelen bir Manasçı'dan toplanmıştır. Wilhelm Radloff tarafından kaydedilen Manas Destanı, toplamda yedi bölümden oluşur ve 11.454 dizeden meydana gelmektedir. Destan, Orta Asya'nın zengin kültürel mirasının önemli bir parçası olarak kabul edilir ve Türk Edebiyatı ve tarihî için önem arz etmektedir. Bir diğer eser ise Divanu Lügati't- Türk adlı eserdir. Bu eser Orta Çağ Türk dili ve kültürünün önemli bir belgesidir ve ünlü Türk dil bilgini ve coğrafyacı Karahanlılar döneminde yaşamış olan Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılmıştır. Eser, XI. yüzyılın sonlarına doğru, 1072-1074 yılları arasında tamamlanmıştır. "Divanu Lügati't-Türk" Türk lehçelerini ve Orta Asya'nın coğrafyasını anlatan kapsamlı bir sözlük ve ansiklopedi niteliği taşır. Arapça ve Farsça dilinde yazılan eser, Türk dillerinin özelliklerini, kelime dağarcığını, atasözlerini, folklorunu, coğrafyasını ve halk yaşamını ayrıntılı bir şekilde açıklar. "Divanu Lügati't-Türk," Türk dilinin tarihî gelişimini anlamak ve Orta Asya'nın tarihî bağlamını anlamak için değerli bir kaynaktır. Bu eser, Türk dilinin evrimi ve geçmişi hakkında önemli bilgiler sunar ve aynı zamanda Türk kültürünün kökenleri ve gelenekleri hakkında da bilgi sağlar. "Divanu Lügati't-Türk," Türk dilbilimi ve kültürel çalışmalarda temel bir başvuru kaynağıdır ve Türk dünyası için büyük bir öneme sahiptir.

Çalışmanın ana konusu olan Türk inanç sistemi ilgili temel kaynaklar arasında öne çıkan eserlerden biri, Bahaddin Ögel tarafından yazılan ve iki ciltten oluşan "Türk Mitolojisi" kitabıdır. Bu çalışmada, Türk mitolojisi detaylı bir şekilde ele alınmış, Türk yaratılış destanları, türeyiş efsaneleri, mitolojik hikayeler ve diğer halk inançlarına ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Abdülkadir İnan'ın yazdığı kaynaklar da Türk dinî yapısıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Özellikle "Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar" adlı eser, Türk dinî yapısıyla ilgili detaylı bilgilere erişim sağlar. Arkeolojik verilerle ilgili önemli bir kaynak ise Yaşar Çoruhlu'nun kaleme aldığı "Altaylardan

Anadolu'ya İnanç Göçü" adlı kitaptır. Bu eser, Türk inanç sistemini aydınlatıcı bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca Çoruhlu'nun yazdığı "Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları" adlı kitap, eski Türklerin inançlarının günümüze yansımaları hakkında bilgi veren oldukça önemli bir kaynaktır. Türk inanç araştırmacıları için önemli bir kaynak da Fuzuli Bayat'tır. Bayat'ın "Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı" ve "Mitolojiye Giriş," adlı eserleri, Türk inançları alanında aydınlatıcı bilgilere sahiptir. Ayrıca Bayat'ın ele aldığı makaleler de inanç konusunda araştırmacılara büyük fayda sağlamaktadır. Din konusundan bilgi edinmek isteyen araştırmacılar için en önemli isimlerden birisi Mircea Eliade'dir. "Şamanizm" ve "İmgeler ve Simgeler" adlı eserleri öne çıkmaktadır. Ankara ve çevresinde eski Türk inançlarının izleri ve adak yerleri hakkında bilgi veren en önemli eser Hikmet Tanyu "Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri" adlı eseridir.

Konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan bir diğeri de Onur Köse'nin "Tunceli Yöresindeki Eski Türk İnançlarının İzleri" adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Bu çalışmada Eski Türklerin inanç sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan kültler, bayramlar, hayatın geçiş dönemleri eski Türk inançlarının, günümüz Tunceli yöresindeki izleri sözlü tarih çalışması yöntemiyle incelenmiş, eski Türkler ile günümüz Tunceli halkının ritüelleri arasındaki benzerliklere değinilmiştir. Bir diğeri benzer tez Onur Alp Kayabaşı'nın "Taşeli Yöresi Geçiş Dönemleri" adlı doktora tezidir. Sözlü tarih yöntemi kullanılan doktora tezinde eski Türklerin doğum, evlenme ve ölüm ritüellerinin günümüz Taşeli yöresine yansımaları incelenmiştir.

I. BÖLÜM

1. ESKİ TÜRKLERDE KÜLTLER VE GÜNÜMÜZ KUZEY-BATI ANKARA'SINDA BUNLARIN İZLERİ

İnanç, tarihin en eski dönemlerinden itibaren insanoğlunun hayatında yer almış bir kavramdır. Tam olarak nasıl ve nerede başladığına dair kesin verilere ulaşamamış olsak da insanların geçmişte kendilerinden daha güçlü bir varlık olarak düşündüğü ve ondan yardım ya da rehberlik beklediği bilinir. İnsanlar çoğunlukla kendisinden üstün gördükleri varlıklara inanmışlardır. Bu inanış insanların kendisinden daha güçlü gördükleri varlıklara olan saygısını artırmıştır. Bu noktada devreye doğa girmiş, coğrafi olgular insanları etkilemiştir. Eski Türklerde de bu şartların insan hayatına ve dine olan etkisi ilk zamanlardan beri gözlemlenmektedir. Eski Türk tarihî inanç sistemi, içerisinde birçok kültü barındırmaktadır. Bu kültürler; atalar, ateş, orman, dağ, demir ve yer-su kültürleridir ve insanlar ile Tanrı arasında iletişim aracı olmuşlardır. Bu ve buna benzer birçok kült eski Türk inanç sistemi içerisinde kendisine yer bulmuştur. Bahsi geçen kültürlerin günümüz Kuzeybatı Ankara bölgesinde birçok izi bulunmaktadır. Bu izler eski Türk inançları ile İslam'ın kaynaşması ile oluşmuştur. Halk arasında, adak yerlerinde bu inançların izlerini görmek mümkündür.

1.1. Atalar Kültü

Atalar kültürü; dünyada yaşarken belirli meziyetleriyle öne çıkmış kudretli kişilerin, öldükten sonra ata haline gelerek aileleri ve toplumlarıyla iletişimlerini sürdürdüklerine ve onları korumaya devam edeceklerine dair inanca dayanmaktadır. Örneğin, Tanrı Dağı'ndaki ölümlerin gözleri hâlâ yurtlarının ve halklarının üzerindedir. Bu bağlamda atalar kültürü; Türklerin ölmüş atalarını yad etme ve atalarına sığınma biçimidir.

Atalar kültürü ölümden sonraki hayata inanan toplumlarda daha çok karşımıza çıkmaktadır. Bu toplumlara örnek verecek olursak;

“Çin’de yıllarca hâkim gelenek olarak devam etmiş ve daha sonra Çin’den Japonya’ya geçmiştir. Çin halkının ata ruhlarına saygı göstermek için kurban verip vermediği konusunda elimizdeki kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, geleneksel Çin aristokrasisi atalarının ruhlarının kaderlerini şekillendirdiklerine ve ceza ya da ödül verdiklerine, kendi soyundan gelenlerden tâzim töreni ve itaat istediklerine inanılırdı. Çin evlerinde özel bir dolap veya bölmede muhafaza edilen atalara ait levhaların önünde belirli sebeplerle ayinler yapılırdı. Atalara ait eşyanın

muhafaza edildiği bu dolap, soylu ve zengin tabakada artık küçük bir tapınak gibi kullanılmıştır.” (Tümer, 1991, s.42).

Günümüzde Japonya’da vefat eden aile büyüklerine ait fotoğraflar bu dolaplarda saklanmakta ve ölüm yıl dönümlerinde saygı merasimleri yapılmaktadır. Yapılan bu merasimlerde aile büyüğüne ait fotoğraflar, aile büyüğünün kullandığı eşyalar, dolap bölmelerinde yer almaktadır. Ayrıca bu bölmelere tütsü ve mum yakılarak dualar edilmektedir. Bunların yanı sıra ölü için yapılan törene hediyeler götürülmektedir (Güvenç, 2002, s.136). Yakınlar tarafından götürülen hediyeler vefat eden birey için hazırlanan dolap bölmesine sunulmaktadır.

Atalar kültürünü terim olarak incelediğimizde, genel bir ifadeyle, “atalar” çevresindeki inanışların kütleleşmesini, onların bir sistem oluşturmasını ve ona bağlı olarak olgunlaşan ritüelleri ifade etmektedir (Yıldız, 2018, s.150). Bazı durumlarda, atalar kültürü ile hayvan kültürü karıştırılmaktadır. Eğer saygı duyulan ata bir hayvan idiyse, bu totemizm anlamına gelmektedir (Roux, 2011, s.39). Bu bağlamda atalar kültürü, vefat eden insanlara duyulan saygıyı göstermektedir.

Eski Türk inancına göre ölümden sonra ruhların yaşamı devam etmekteydi. Türkler, ruha can anlamında kullanılan “tin” diyorlardı. Tin kelimesi bir başka yönden “nefes” anlamını taşımaktaydı. Türklere göre ölüm, nefesin sona ermesi ve ruhun vücudu terk ederek uçuşması olarak tanımlanmaktaydı. Bu sebeple Türkler ölen kişiler için “öldü” kelimesi yerine “uçtu” kelimesini kullanmışlardı (Köse, 2021, s.58). Atalar kültürü, Türklerde Kök Tengri inancının bir getirisi olarak, ölümden sonraki yaşama olan inancın benimsenmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Kök Tengri dininin (Kaldı ki her ne kadar Kök Tengri dini şeklinde isimlendirsek de; Eski Türklerin dininin ismi hakkında belgeye ulaşamamakla birlikte, kitabelerden yola çıkarak bu isim kullanılmaktadır.) ve bu kültürün temelinde, vefat etmiş atalara saygı, onlar için kurbanlar kesilmesi (ki bu ataerkil toplumlar tarafından uygulanmıştır), babanın ailedeki hakimiyetinin belirtisi olarak sayılmaktadır. Bu düşünceye göre insanların ruhu öldükten sonra bile yaşamaktadır (Gömeç, 2003, s.100). Ölümden sonra hayatın olduğu ve ruh bedeni terk etse dahi başka bir evrende yaşamaya devam ettiği inancı Türklerde yaygındır. Eski Türk mezarlarında sıkça karşımıza çıkan, vefat eden insanların eşyalarıyla gömülmeleri bunun bir kanıtıdır. Ölümden sonraki hayata inanan toplumlarda vefat eden bireyleri onurlandırmak için anma ve onlara adak sunma geleneği yaygındır. Türkler de ölen atalarına olan saygılarını göstermek amacıyla kurbanlar kesmişler ve atalarını onurlandırmışlardır. Bu kurbanlarında bazen at tercih edilmiştir.

Tanrıları için at kurban etmeleri ata dini bir anlam yüklediklerini ortaya koymuştur (Mandaloglu,2011, s.59). Çünkü Türkler ölümden sonra ikinci bir hayatın var olduğuna (ahiret) ve ruhların ölümsüzlüğüne inanmışlardır. (Kafesoğlu, 1980, s.48). Atalarının yanlarında olduğunu ve atalarına olan saygılarını göstermek için ritüeller gerçekleştiriyorlardı. Mevsim döngülerinde, Hunlar ve Kök Türkler atalarını ve gök ile yer ejderlerini anmak amacıyla ayinler yaparlardı. Bu ayinlerin en önemlisi yaz mevsiminde gerçekleşiyordu (Esin, 2003, s.153). Kök Türk Devleti Dönemi'nde de bu gelenek devam etmiştir. Her yıl mevsim dönümlerinde Kök Türk kağanı, kurban sunmak için soyluları atalar mağarasına götürmüştür. Çin kaynaklarından elde edilen bilgiler, Kök Türklerin yılda bir defa atalara adak adadığını ve Kırgızların ruhlar için kurbanları yere gömdüğünü doğrulamaktadır (Esin, 2001, s.168). Başkentleri kutlu Ötüken olan Kök Türkler, tıpkı kendilerinden önceki Türk devletleri gibi, Kutlu Atalar Mezarlığında kurban sunarlardı (Gömeç, 2003, s.80). Vefat eden atayı onurlandırmak için kurban sunulması, atanın yaşadığı ve kurban edenleri öldükten sonra da izlemeye devam ettiği, düşüncesinin hâkim olduğunu akıllara getirmektedir.

Birçok Çin ve Türk kaynağında geçen Atalar Mağarasının nerede olduğu tam anlamıyla bilinmemektedir. Lakin Kök Türk kağanı, atalar mağarasını sık sık ziyaret ettiğine göre, kağanın düzenli yaşadığı Ötüken'e yakın bir yerde olmalıdır (Esin, 2001, s.98). Atalar mağarasının yeri Ergenekon ve Türeyiş destanları ile bağdaştırılmaktadır. Türeyiş destanına göre; Türkler dişi bir kurt ile insandan türemiş ve mağaradan çıkarak yer yüzüne yayılmışlardır. Hunlar ve Göktürkler, kendi kağanlıklarının önderliğinde bu ata mağaralarına giderek saygı göstermişlerdi (Ögel, 2001, s.762). Ergenekon destanına göre; Tegri, yeryüzüne gönderdiği kavmin dualarını duydu ve demirden bir dağ eridi. Türkler “Tanrı Türk'ü korusun” diye haykırdılar ve bu kutlu gün Ergenekon Bayramı ilan edildi. Türklerin hayatlarının yeniden doğuşu ve yeni yılın ilk günü olarak kabul edildi. Ergenekon Bayramı, çeşitli oyunlar, eğlenceler ve spor müsabakalarıyla kutlanırken atalarının yeniden ürediği yere her yıl kurbanlar sunulurdu. Bu yere “Ata sini” yani “Kutlu Atalar Mezarlığı” adı verilirken, burada kurultaylar düzenlenirdi (Gömeç, 2011, s.454). Türeyiş ve Ergenekon Destan'larında geçen mağara motifi ile Türk ve Çin kaynaklarında geçen atalar mağarası benzerlik göstermektedir. Tam olarak nerede olduğu bilinmeyen atalar mağarası, Türklerin yurt belirlediği yerleşim alanlarına yakın olduğu, hükümdarının mevsim dönümlerinde adak adamasından anlaşılmaktadır. Türkler atalar mağarasında

görüldüğü gibi yerleşim alanlarına yakın mezarlar inşa etmişler, bunun yanı sıra bazı mezarlara özel ilgi göstermişlerdir.

Yukarıda bahsi geçen özel ilgi gösterilen mezarlardan biri de Ayaş'ın Yukarı Mahallesi'nde, Karakaya'da İlice Tepesi eteğinde bulunan Toprak Dede Türbesidir. Türbenin çevresi Ayaş Belediyesi tarafından duvarlar ile çevrilmiş ve girişine Toprak Dede türbesi yazılmıştır. Ortada Toprak Dede Türbesi, karşıyından bakıldığında sol tarafta Toprak Dede'nin oğlu, sağ tarafta ise gelinin kabirleri bulunmaktadır. Hâkim bir tepede bulunan türbe bulunduğu yerleşim alanını rahatlıkla görmektedir. Bu yatırlar, uzunluğu yaklaşık beş metre olan ve etrafı iri taşlarla çevrilmiş mezarlarla temsil edilmektedir (**Bkz. Ek-1.29**). Toprak, tebeşir, toz, kömür gibi nesneleri yeme alışkanlığı olan insanlar bulunmaktadır. Bu hastalığın tıbbi karşılığı “Pika Sendromu” dur. Pika sendromu olan çocuklar Toprak Dede Türbesini ziyaret ederek Toprak Dede' ye dua eder daha sonra mezarından aldıkları bir avuç toprağı ceplerine koyalar. Daha sonrasında çocuklara bu topraktan istedikleri kadar yemeleri tavsiye edilir. Bu ritüeli yapan çocukların bir daha toprak yemediğine inanılır. (Tanyu, 1967, s.97).

Şahıs-H Toprak Dede hakkında şunları aktarmıştır;

“Çocukluğumda Toprak Dede hakkında çok fazla rivayeteler duyardım çevremizde anlatırlardı aklımda kalan şu ki Toprak Dede'den Toprak alıp saksıya koyup bir çiçek yetiştirsen o çiçek açtığında eve huzur ve selamet getirecektir.”

Türkçede “dede” kelimesi “baba, dede, cet, ihtiyar, amca ve dayı” gibi anlamlara gelmektedir. Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarında, halka yol gösteren, tecrübeli ve bilgili kişiler için kullanılan ata ve baba kelimeleri ile aynı anlamdadır. Bu bağlamda Kuzeybatı Ankara'nın birçok bölgesinde türbelerin dede sözcüğü ile anıldığı görülmektedir (Arık ve Eroğlu, 2020, s.76). Toprak Dede Türbesinde bunlardan birisidir. Bu durum dede ile anılan türbeleri atalar kültü ile ortak paydada birleştirmektedir. Bu türbe için toprak ayrı bir anlam taşımaktadır. Dört temel element olan ateş, su, hava ve toprağın bütün inanç sistemleri içerisinde yerini aldığı gibi Türk inancı içerisinde de İslam dini ile harmanlanarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Ayrıca Toprak Dede yatırlarını ziyaret edenler bir avuç toprak alıyorlar, şifa niyetiyle mumda adak olarak sunuyorlardı. Toprak Dede (Ahmet Dede)'nin ölüm tarihî Hicri takvime göre 1037 (Miladi takvime göre yaklaşık 1627) olarak tespit ediliyor. Mezarı tepenin üstünde oldukça heybetli bir şekilde yer alıyor. Çevresinde kuyu, dibek ve yeni ağaçlar görülüyor (Tanyu, 1967, s.98). Toprak

Dede'nin mezarından alınacak olan toprağın eve huzur getireceğine dair düşünce keramet sahibi olduğuna dair inançtan kaynaklanmaktadır. Toprak Dede'ye hürmet edilmesi ve adak adanması atalar kültünün günümüze yansıyan tezahürlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda türbe geleneği atalar kültü için önem arz etmektedir.

Türklerin günümüzde halen sürdürdüğü türbe geleneğinin temellerini barklar oluşturmaktadır. Barklar, Türkler tarafından atalarını anma amacıyla yapılmış binalardır. Özellikle Türk büyüklerinin özel kabirleri yapılmış, üstlerine bina inşa edilmiş ve binanın iç duvarlarına vefat eden büyüğün hayatta iken katıldığı savaşların sahneleri resmedilmiştir (Kafesoğlu, 1980, s.53). Göktürk kağanları ve özellikle Kül-Tegin için inşa edilen “barklar” taş ile yapılmış ve oymalarla süslenmiş evlerdir. Bu evlerde, Tanrı'ya verilecek kurbanlar için bir sunak yeri bulunmuş ve vefat eden kişinin resmi ve heykeli saklanmıştır (Ögel, 2001, s.763). Günümüzde atalar kültünün bir devamı niteliğinde kabul edilen türbeler “Ataları Unutmama” anlayışının bir ürünüdür. İnsanlar atalarına saygı gösterip onları ihmal etmediklerinde, atalarının bu evlatlarının dileklerini yerine getireceği inancına sahiptirler (Arpacı, 2012, s.105). Türkler, atalarına olan saygılarını göstergesi olarak inşa ettikleri barkları, türbeleri geçmişte korumuşlar ve günümüzde de bu anlayışı devam ettirmektedirler. Atalarının barklarına yapılan hakaretleri ve tacizleri cezasız bırakmamışlardır. Örneğin, Attila Balkan Seferini, Hun hükümdarlarına ait barkların Hristiyan papazlar tarafından yağmalanması sebebiyle gerçekleşmiştir (Gömeç, 2003, s.100). Bu olay, Türklerin mezarlara ve atalara olan saygısının nişanesidir. Ataları betimleyen heykel geleneği sadece barklar ile sınırlı kalmamıştır. Özellikle Kuman/Kıpçaklar'a ait heykel geleneği mevcuttur. Kuman/Kıpçaklar için erkek ve kadın ata heykelleri büyük önem taşımaktadır. Taş nine olarak adlandırılan bu heykeller, atalara olan saygının ifadesi olarak süslenmiştir. Heykeller genellikle ellerinde kadehlerle betimlenmiştir. Ayrıca taş nine geleneği ve balbal geleneğinin ilişkisi de dikkat çekicidir. Bu heykellerin ilk olarak öldürülen kişileri betimlediği, zaman içerisinde ölen kişileri betimlemeye dönüştüğü düşüncesi ileri sürülmüştür (Altın, 2018, s.139). Çin tarihçilerinden edindiğimiz bilgilere göre, Kül Tegin'in mezarında bir resim yapılmıştır. Bu resim Kül Tegin'e çok benzemektedir. Bilge Kağan her gün barkı ziyaret ederek kardeşinin resmine bakarak ağlamaktadır (Ögel, 2001, s.763). Eski Türklerin “tös” olarak adlandırdığı inancın devamı günümüzde vefat eden aile büyüğünün ya da devlet büyüğünün resimlerinin duvarlara asılması şeklinde görülmektedir. Bazen Türklerin evlerinde atalarının suretlerini tasvir eden “töslere” rastlanılmıştır (Gömeç, 2003, s.101). Tös-Töz,

Sibirya Türk halk inançlarında ataların göstergesi olan bir varlıktır (Kalafat, 2009, s.212). Günümüzde Kuzeybatı Ankara bölgesinde saygı amacıyla birçok evin duvarında aile büyüğüne ait resimlerin asılı durduğu ve ataya olan saygının devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu fotoğraflar bir inancı temsil etmekten çok bir geleneği temsil etmektedir. Kuzeybatı Ankara’ da sözlü tarih çalışması kapsamında evinizde devlet büyüğüne ait bir fotoğraf var mı? Sorusuna on iki kişinin on ikisi de evet cevabını vermiştir. Bu durum eski Türk inancındaki atalar kültürünün günümüze yansması olarak kabul edilmelidir.

“Yere batası kafirler göğe Tengri derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye Tengri derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler. Yine bunlar bilgin kimseye Tengrigen derler.” (Kaşgarlı, 1985, s.377).

Kaşgarlı Mahmud'un aktardıklarından anlaşılacağı üzere, Türkler ulu olarak gördükleri nesnelere ve varlıklara saygı göstermişlerdir. Türklerin atalarına duyduğu hürmetin yansımaları X. yüzyıl İslam coğrafyacısı İstahri de kaleme almıştır. İstahri Hazarlardan söz ederken, onların hükümdarlarının mezarından geçerken, atlarından inerek onlara secde ettiklerini aktarmıştır. Mezar görünmeyecek bir mesafeye gelene kadar saygısızlık olmaması amacıyla atlarına binmedikleri ifade edilmiştir (Şeşen, 2017, s.157). Bu uygulama, hükümdara tapmaktan çok atalara hürmetin, atalar kültürünün bir neticesidir. Ancak bu durum İslam inancı ile uyuşmamaktadır. Türkler, bu ritüelleri İslam inancı ile kaynaştırmayı başarmışlardır. İslam dinî, tevhit inancı üzerinde durmuş, Allah'a şirk koşmanın ve putperestliğin her çeşidini yasaklamıştır. Anne ve babaya, ataya saygıyı buyurmuşsa da bu saygı ve sevginin onları putlaştıracak düzeye varmasını, onlara tapınılmasını, Allah'a şirk saymış ve kesinlikle yasaklamıştır. İslam dini, sadece ataları putlaştırmayı değil, onların batıl olan âdet ve telakkilerine bağlanmayı, bunu bir inanış haline getirmeyi de yasaklamıştır. Ayrıca, ata ruhlarının yaşayan insanları olumlu veya olumsuz yönde etkilediği şeklindeki bir düşünceye de İslam'da yer verilmemiştir (Tümer, 1991, s.40). İslam dinin emrettiği temizliği, kabir ziyaretleri sırasında temiz kıyafetler giyinmeyi ve abdestli olmayı tercih etmişlerdir. Bu durum eski Türk inançları ile İslam inancının atalar kültüründe ortak bir paydada buluştuğunu göstermektedir.

1.2.Ateş Kültü

İlk insanlar şüphesiz toplayıcılık ile geçimlerini sağlamışlardır. İlerleyen süreçte toplayıcılığın yanına avcılık eklenince, yakalanan avın etini pişirmek için ateşe gerek

duymuşlardır. Ateşin insanların temel ihtiyaçlarını karşılaması, insanların gözünde kutsal olarak görünmesine yol açmıştır. Ateşi kutsal olarak gören toplumlar, diğer toplumları da etkilemişlerdir. Etkilenen toplumlar arasında Türklerde yerini almıştır. Ancak eski Türklerin hakimiyet kurduğu alanların pek çok farklı dinin yayılma güzergâhı üzerinde bulunması, kadim inançlarının ham şeklini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu durum, ateşin Türk kavimlerinin inanç dünyasındaki yerini tayin etmeyi de güçleştirmektedir. Çünkü Türklerin ateş ile olan dinsel ilişkileri bazı kaynaklar tarafından “onurlandırmak” veya “hürmet göstermek” olarak değerlendirilirken, başkaları ise bunu başlı başına bir “Tanrı” veya “Tapınma” olarak aktarmıştır. Türklerin ateşe taptiklarına dair bilgilere İslam kaynaklarında da rastlanmıştır. Kazvini bazı Türklerin yıldızlara, bazılarının ise ateşe taptiğini, İdrisi ise Ezgiş Türklerinin ateşe ve diğer aydınlıklara taptiğini söylemektedir (Gülyüz, 2019, s.204). Kadim Türk kültüründe iki çeşit ateş olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki gündelik işlerin halledilmesi için yakılan sıradan ateş; ikincisi ise Tanrı veya ruhlarla iletişim aracı olarak yakılan kutsal ateştir. Bahsi geçen mukaddes ateş şaman tarafından çakmaktaşı ile yakılır.

Göktürkler ile aynı dönemde yaşayan Soğdlar ateşperesttirler (Ögel, 2003, s.325). Soğdların ateşperest olmaları kuşkusuz Göktürkleri etkilemiş, aralarında kültürel senteze neden olmuştur. Göktürklerin ateş ile ilgili ritüelleri kaynaklara şu şekilde yansımıştır;

“Çinli Budist Keşiş Hui Li tarafından kaleme alınan ‘Da Tang Si En San Zang Fa Shu Zhuan’ isimli kitabın ikinci bölümünde, yine başka bir keşiş ve seyyah Xuan Zang’ın Orta Asya’da Göktürklerin ateşe saygı gösterdiklerini, ağacın ateş unsuru olması sebebiyle ona saygı alameti olarak üzerine oturmayıp, oturacakları zaman yere bir keçe serdiklerini gördüğünü kaydettiğini yazmaktadır. Tang Dönemi’nde Duan Slucheng tarafından yazılan ‘Xiyang Zazu’ isimli kitabın, dördüncü kısmında Göktürklerin ateş ilahları vardır. Tapınakları yoktur. Keçeden çeşitli şekillerde parçalar kesip deriden yapılmış bir torbaya koyarlar ve bunu bir direğe asarlar. Direğin kımıldayan yerlerine reçine sürerler. Bu torbaya yılın her mevsimi boyunca dua ederler. Bundan başka, Xuan Zang Semerkant’ta bulunurken, hükümdar ve halkın Budizme inanmayıp, ateşe saygı gösterdiklerini ve ona taptiklarını görmüştür. Türklerin iki tane mabetleri olmasına rağmen rahipleri yoktu. Başka yerlerden gelip bu mabetlerde konaklayan rahipleri Semerkant halkı ateşle kovalayarak kendi mabetlerinde kalmalarına izin vermezlerdi. Şimdiki Semerkant civarında bulunan Kang ülkesi, Sui Hanedam Dönemi’nde hükümdar Qu Muzlu, Batı Göktürklerden bir kızla evlenmiş, bu yüzden onlara tabi olmuştu. Semerkant halkının ateşperestlik dinine

inanmalarının sebebi, Göktürklerin bu din ile olan ilgilerinden kaynaklanmaktadır.”
(Saritaş, 2000, s.369).

Göktürkler hakkında Bizans kaynaklarından günümüze ulaşan bilgilerde ise Göktürklerin ateş ayini şu şekilde anlatılmaktadır; VI. yüzyılda Batı Göktürk hükümdarına gelen Bizans elçileri, ateşler içerisinden geçirilerek hükümdarın karşısına çıkartılmışlardır (İnan, 1976, s.57; Esin, 1978, s.65; Kafesoğlu, 1980; Ögel, 2003, s.79). Elçilerin ateş içerisinden geçirilme ayini şu şekilde gerçekleşmiştir; Türkler elçileri hükümdarın karşısına çıkartmadan önce tütsü ağacının dalları ile bir ateş yaktılar, ziller ve davullar ile gürültü çıkararak İskit dillerinde bazı sert sözler dile getirdiler, alevlerle çatırdayan tütsü ağacının dallarını yüklerinin üzerinden geçirdiler ve kendilerini kaybederek, deli insanlar gibi davranarak kötü ruhları uzaklaştırdıklarını düşündüler (Mangaltepe, 2009). Bu durum Eski Türklerin, yukarıda bahsi geçen ayin ile Bizans elçilerinin, Göktürk hükümdarının karşısına çıkarılmadan önce, ateş aracılığı ile kötü ruhlarından arındıklarına inandıklarını göstermektedir.

Göktürklerin ateşi temizleyici, cezalandırıcı ve güçlü gördükleri Orhun Abideleri’ne şu şekilde yansımıştır;

“Türgiş kavmini uykuda bastık. Türgiş kağanının ordusu Bolçu’da ateş gibi, fırtına gibi geldi. Savaştık. Kül Tigin alnı beyaz boz ata binip hücum etti.

Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım

Yirmi yedi yaşında Kırgıza doğru ordu sevk ettim. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. Kağanı ile Songa ormanında savaştım. Kağanını öldürdüm, ilini orda aldım. O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım. Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi

Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin boğazı tok idi. Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik. Öylece oturur iken Oğuzdan casus geldi.” (Ergin, 1971, s.67).

Eski Türk hakanları da kut anlayışı içinde, ateş ve su benzetmelerinden nasibini almaktadır. Uygurların hakani yüce, berrak bir göle ve alevli bir ateşe benzetilmektedir (Esin, 1978, s.96). Uygur hükümdarının göle ve ateşe benzetilmesi kuşkusuz suyun ve ateşin temizleyici ve koruyucu özelliklerinden gelmektedir. Uygurlar’da ateşin, arındırma

özelliğini gösteren ritüeller mevcuttur. Uygur gelini, evine girmeden önce evin eşiğinde, üç ayrı ateş yakılır. Gelin ateşlerin etrafında yedi tur attıktan sonra ateşin içerisinden geçerek evine girer (Kalafat, 2008, s.145). Bu uygulama neticesinde gelinin kötü ruhlardan arındığı düşünülmektedir. Uygur gelini ve damadı çocuk yapmak ister ve çocuk yapamazlarsa Uygurlar da “tayıg” adı verilen şaman töreni yapılıır. Bu törende çocuğu olmayan gelin ve damat, ziyafet vererek yakınlarını çağırır. Törende şaman büyük bir ateş yakar. Çocuğu olmayan karı koca ise bu ateşe saygı gösterir (Kumartaşlıoğlu, 2012, s.322). Gerçekleşen bu ayin neticesinde karı kocanın evlat sahibi olacağına inanılır. Uygur ritüellerinde ateş yeni bir hayat için kullanıldığı gibi vefat eden insanlar için de uygulanmaktadır. Uygurlarda ölü evinde üç gün boyunca ocak yakılmaz (Kalafat, 2008, s.149). Bu bağlamda ritüel sırasında hayat vermek amacıyla kullanılan ateşin, yaşam son bulduğunda da kullanımına ara verildiği bu ritüelin ateşin ruhuna saygı duyulması için yapıldığı görülmektedir.

Uygurlarda ve Göktürklerde görülen ateş kültü Yakutlarda da karşımıza çıkmaktadır. Ateşi kutsamak, Yakutların eski inançlarından biridir ve bu inanç günümüz Yakutlarında halen varlığını sürdürmektedir. Yakutlar ateşe saygı duymaktadırlar. Ayaklarına giydikleri pabucun çamurunu ateşte temizlemek, ateşe demirden silah sokmak ve özellikle ateşin içine tükürük ve balgam atmak yasaktır.

Yakutlarda olduğu gibi Altay Türkleri de ateşe saygı duyarlar, ateşe küfretmezler. Yanan ateşi su ile söndürmezler, ateşe tükürmez, ateşle oynamazlar. Bu tarz davranışlar toplumda yasak kılınmıştır (Gömeç, 2011, s.88). Yakutlar ocakta bulunan külün hareket etmesi durumunda "og kuta oynuyor" (çocuk ruhu oynuyor) ibaresini kullanır, ateşin aileye yeni bir çocuk doğacağını haberini verdiğiğine inanırlar. Ateş başında bir konu hakkında düşünürken eğer ateş ıslık çalarsa, düşündüklerinin olmayacağına inanırlar. Yakutlar, yeminlerini ateş ve ocak karşısında yaparlar. Yemin formülü “*büyük babamız ateş karşısında... and ediyorum...*” diye başlar ve “*yemeklerimden attığım alevli ateş ile and ediyorum.*” diyerek son bulur (İnan, 1976, s.95). Ateşin yemin ederken şahit tutulması, Yakutların ateşe verdikleri hürmeti gözler önüne sermektedir. Yakutlarda, yalnız çakmak taşından elde edilen ateş kutsal sayılmaktadır. Yakutlar, ayin ve tören için kullandıkları ateşi, çakmak taşıyla elde ederler ve bu ateşe “*ayı out*” (kutsal ateş) derler; kibrit ile yakılan ateşi ise “*nuçça out*” (Rus ateşi) olarak adlandırır ve ritüellerinde kullanmazlar. Bununla birlikte aile ocağında yanan ateşin, nasıl yakılırsa yakılsın, uğur getirdiğine inanılır (İnan, 1976, s.43). Altay Türkleri de Yakut Türklerinde olduğu gibi günümüzde gelin ve güvey ilk

ateşlerini çakmak taşıyla tutuşturmuşlardır. Saha oyunlarında da ayinlerde gereken ateş çakmak taşıyla yakılmış, kibritle tutuşan ateşe Rus ateşi denilip, törenlerde bu ateşi kullanmamışlardır. (Gömeç, 2011, s.89). Bu sebeple Altaylarda ve Yakutlarda yalnız çakmak taşından elde edilen ateş kutsal sayılmaktadır. Altay Şamanist Türk boylarında ateş ile ilgili bilinen bir efsanede: *“İlk insanlar beslenmek için meyve ve otları tercih ettikleri için ateşe gereksinim duymuyorlardı. Tanrı insanlara et yemelerini buyurduktan sonra ateşe gerek duyuldu. Ülgen gökten birisi kara, birisi ak iki tane taş getirdi. Kuru otları avucuyla ezip bir taşın üzerine koydu ve diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateşin nasıl yakıldığını insanlara öğretip “bu ateş atamın gücünün taşta düşmüş halidir.” dedi.”* (İnan, 1976, s.45). Bu efsaneden de anlaşılacağı üzere eski Türkler ateşi, Tanrının insanlara sunduğu bir imkân olarak görmüş ve Tanrının bir parçası olduğuna inanmışlardır. Türklerin ateşi kutsal olarak görmelerindeki en büyük etken ateşin, Tanrının bir parçası olduğunu düşünmeleri olmuştur.

Eski Türklerin ateşe verdiklerini önem, Ergenekon Destanı’nda şu şekildedir;

“Türkler dağ ile çevrili geniş bir ovaya sıkışmışlardı. Buradan çıkmak için çareler arıyorlardı. İçlerinden bilge bir demirci çıkıp, kendisinin bir çıkış planı olduğunu söyledi. Bu plana göre, sıkıştıkları dağın bir kısmın demir madeninden oluştuğunu ve bu kısmı eriterek dışarı çıkabileceklerini söylüyordu. Bu duruma herkes yürekte sevinde. Çoluk çocuk, yaşlı genç demeden herkes elinden geldiğince çalıştı. Kimisi odunları toplayıp yığdı, kimisi körük dikti. Dağın demir madeninden olan yerine kömürler dizildi. Dokuz yüz deve derisi ile yapılan körükler çalıştı; aralarında en yaşlı olan Türk odunları ateşe verdi. Ellerini göğse kaldırarak Ulu Tanrı’ya dua etmeye başladılar. Tanrı dünyaya gönderdiği bu kavmin dualarını duydu. Demir dağ eridi. Türkler hep birlikte “Tanrı Türk’ü korusun” diye bağırıyorlardı. Yol açıldı.” (Gömeç, 2009, s.207).

Ergenekon Destan’ında Türklerin ateş aracılığıyla özgürlüklerine kavuşması, ateşi kurtarıcı görmelerine sebep olmuştur. Türkler bu kurtuluş gününü ilk baharda kutlamış ve bu kutlu günü anmak amacıyla ateş üzerinden atlayarak, eğlenceler düzenlemişlerdir. Ateş kültü birçok Türk destanında olduğu gibi Kırgızlara ait Manas Destanı’nda da karşımıza çıkmaktadır. Manas Destanı’nda Manas’ın babası Cakıp Han, ateşe bakarak gelinlerinin gelecekleri hakkında bilgi vermiştir (Gömeç, 2011, s.89). Orta Asya Türklerinde, fal bakarak gelecekte bilgi vermek yaygındır. Ateşin fal bakmak için kullanılması Manas Destanı’nda karşımıza çıkmaktadır. Ateş gelecekte haber veren bir araç olarak kullanılmıştır. Manas Destanı’nda geçen bir başka ateş kültü ile ilgili anlatıda gelinin kayınbabasının evine giderken ateşe ve ocağa duyduğu saygıdır. Bu durum destanda şöyle

anlatılmaktadır: “Kızlar ve gelin çadıra girdiler. Gelin başını eğerek ocağa hürmet gösterdi.” (Naskali, 1995, s.44). Gelinin çadıra girerken ateşe başını eğmesi, ateşe ve ocağa verilen önemi göstermektedir. Eski Türkler hastalıkların ruhu olduğuna inanmakta, aynı zamanda ateşin kötü ruhları temizlediği düşüncesine sahiptir. Bu bağlamda yemeğin ateş ile pişirildikten sonra yenilmesi, kötü ruhlardan arıtılıp o şekilde insan vücuduna girdiğini göstermektedir.

Bazı Türk toplumlarında Umay, ateş ve ocak kültürleriyle birlikte anılmaktadır. Ateş kültü, dişil olarak düşünülmemekte ve od ana olarak isimlendirilmektedir. Ateş ve ocak kültürünün kadın görünümü oluşu, bu kültürün başka bir kadın görünümü kült olan Umay Ana ile değerlendirilmesine neden olmuştur (Kumartaşlıoğlu, 2012, s.121). Kaçların ateş ayininde Umay Ana, ateş ruhu olarak anlatılmaktadır (İnan, 2000, s.35). L. P. Potapov’un Umay- Bojestva adlı kitabında kamın ateşe Umay Ana diyerek müracaat ettiği ve Umay Ana’nın çocukların ve yaşlıların yaşamına hamilik etmesi için dua ettiği belirtilmektedir. (Bayat, 2007, s.72). Umay Ana ve Od Ana’nın bir başka benzer özelliği ise Umay’da Od Ana gibi sudan çekinmektedir (Dilek, 2014, s.140; Bayat, 2007, s.54; Çoruhlu, 2006, s.41). Umay Ana ile Od Ana’nın ayrı kültürler olarak değerlendirildiği Türk toplumları da bulunmaktadır. Hakas Türkleri bu toplumlardan birisidir. Hakas Türklerine göre Od Ana, Umay’ın ablasıdır. Bu nedenle dualarda Od Ana’ya “*Sen anne Umay’la aynı dilde konuşuyorsun.*” denir. Her iki kült de çocuklara yardım edip, onları korurlar (Kumartaşlıoğlu, 2012, s.121). Aynı şekilde Hakaslarda düzenlenen Umay Tartar (umayı çekmek) ritüelinde, şaman Umay Ana ile Od Ana’ya ayrı saçları saçarlar (Bayat, 2007, s.65). Bu bağlamda Od Ana ile Umay Ana bugün birbirinden ayrıdır. Ancak her iki kült de tıpkı ev iyesi ve eşik iyesinde olduğu gibi çocukları, kadınları, yani bütün aile bireylerini ve ev hayatını ilgilendiren ve böylece aile ocağını korumakla yükümlü olan varlıklardır. Ateş ruhunun cinsiyeti hususunda boy ve oymakların farklı düşünceleri vardır. Bu durum ateş ayinlerinde okunan dualardan anlaşılmaktadır. Bazı dualarda “ateş anam”, “kayın anam”, “melikem” diye hitap edilen ateş ruhu, Yakut yemin törenlerinde ise “büyük babamız ateş” olarak karşımıza çıkmaktadır (Gülyüz, 2019, s. 205).

Türk inanç sistemi içerisinde şamanlar önemli yere sahiptir. Şamanlar, ateşe hâkim olduğuna, hastalanan ruhları iyileştirdiğine, vefat eden bireyler ile bağlantı kurduğuna, onların arzularını ve isteklerini yerine getirdiğine, dertlerini ve tasalarını dinlediğine, yer altındaki Tanrılar ile yaşayan insanlar arasında aracılık yaptığına inanılan kişilerdir. Bu özellikleri neticesinde çevresindeki insanlara korku ve saygı karışımı bir duygu

uyandırırılar (Gömeç, 2011, s.22). Şamanlara, yeteneklerinin doğa üstü olması ve yeteneklerini insanlara karşı cezalandırıcı biçimde kullanabileceklerinin düşünülmesinden dolayı saygı duyulmuştur. İnsanlar her dönem kendilerinden üstün olarak gördükleri varlıklara ve nesnelere saygı duyma eğilimi içerisinde olmuştur. Şamanlar da bu sebepler neticesinde insanlar tarafından kutsal olarak görülmüştür. Ayrıca Türk inancının temellerini şamanlar oluşturmaktadır. Türkler için bu kadar önemli olmalarına rağmen, şamanlar hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu doğrultuda Sibiryâ şamanları hakkında bilgi veren bir efsanelerden edindiğimiz bilgilere göre en kudretli şamanın kadın olduğu görülmektedir. Bu kudretli kadın şaman, ateşin koruyucusu anlamına gelen utkan/udagan unvanını taşımaktadır (Bayat, 2006, s.110). Ateşin koruyuculuğunu şamanların üstlenmesi, ateşin kutsallığını ve korunmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Türkler, ateşi kötülüklerden koruyucu ve arıtıcı olarak gördüklerinden ateşe karşı saygısızlık yapanları cezalandırmıştır (Kalafat, 1992, s.52). Bu sebeple Türkler ateşin su ile söndürülmesini saygısızlık olarak kabul etmiş ve yasak kılmıştır. Ateşe olan saygının ve korunmasını gösteren bir başka örnek ise Kırgızlar da karşımıza çıkmaktadır. Kırgızlar, lamba gazının bitmesini bekler, onu söndürmezlerdi (Kalafat, 1992, s.51). Ateşin sönme kararının kendisine bırakılması, ruhu olduğuna inanıldığını göstermektedir.

Şamanların, insanları tedavi etmek amacıyla ritüeller gerçekleştirdiği bilinmektedir. Orta Asya’da yaşayan şamanlarının hastaları iyileştirmek için kullandıkları tedavi uygulamalarından birisi de Yakutlar, Başkurtlar, Kazaklar ve diğer milletler arasında yaygın olarak kullanılan ateşle tedavi uygulamasıdır. Ateş ile tedavi uygulamasının kullanılmasındaki amaç kuşkusuz ateşin temizleyici özelliği ile ilgi olmalıdır. Şamanlar da ateşin arındırma özelliğini davullarını ateş ile ısıtarak göstermiştir. Şamanlarının davullarını ateşte ısıtması, ısının kozmik içerikli olduğunu göstermektedir (Bayat, 2006, s.110). Ateşin arıtma özelliğini, şamanlar dışında insanlar da kullanmışlardır. Örneğin, Kırgızlar vefat eden kişileri yakmayı âdet olarak benimsemişlerdir. Ateşin ölümlerin ruhlarını arındırdığını söylerler (Şeşen, 2017, s.61). Türkler hastalıkların kötü ruhlardan geldiğine inanmaktadır. Kötü ruhları, vefat eden ya da hastalanan bireylerden uzak tutmak için ritüeller gerçekleştirmişlerdir. Bu ritüellere örnek verecek olursak; Başkurtlar ve Kazaklar yağlı bir paçavrayı ateşle yakıp hasta olan kişinin çevresinde “alas, alas” diyerek dolaştırırlar. Bunu “alas-lama” olarak adlandırırlar. Bu kelime Türkiye Türkçesi’nde “alazlama” şeklinde korunmuştur, ateşte arınma anlamını ifade etmektedir. “Alas” kelimesi Altay şaman ritüellerinde sıklıkla geçer. Yakut oyun şamanları, ateşle kötü ruhları kovmak

için okudukları dualarda “alias, alias” şeklinde bağırlar. Yakutça “alias-ta” (alazla) yanan paçavra ile ritüel yaparak kötü ruhları kovmak anlamındadır. Yakutlar bu töreni yapanlar için “oyun aal uotanan aalastır” (şaman kutlu od-ateş ile alazlıyor) derler (İnan, 1976; Gömeç, 2003). Şamanlar, hastanın yatağının etrafında yaktıkları paçavrayı döndürmekle hastalık ruhunu kovduklarına inanırlar (Bayat, 2006, s.117).

Ateşin arıtcı özelliğinin yanı sıra yok edici özelliği de bulunmaktadır. Yakutların şaman mitolojisine göre ilk şaman, o kadar kudretliymiş ki Tanrıya hesap vermezmiş, buna kızan Tanrı, bu ilk şamanı ateşle yakarak cezalandırmıştır (Bayat, 2006, s.157). Şamanların ateş ile cezalandırılmasının yanı sıra güçlü şamanlar diğer şamanlara nazaran olağanüstü birtakım özellikleriyle ön plana çıkarlar. Onların bu olağanüstü güçlerinden, en dikkat çekici olanı ateşten etkilenmemeleridir. Teleütlerden günümüze ulaşan bir efsaneye göre bütün şamanların topluca yakılması emredilir. Bütün şamanlar yanar, yalnızca aralarından bir şaman ateşten yanmaz. Bu şamanın adı, şaman Kıldılbaş’tır. Günümüzde etkinliğini sürdüren şamanların Kıldılbaş’ın neslinden geldiğine inanılır. Teleüt şamanları, şamanlık yaparlarken onun ismini anarlar, “*Ben, Kam Kıldılbaş’ın neslindenim.*” derler. Teleütler arasında yaygın olarak anlatılan bir başka efsane de buna benzerdir. Bu efsaneye göre Han’ın emri üzerine bütün şamanlar ateşe atılır. Bu şamanlar arasından yalnızca Tostogoş ismindeki şaman ateşten etkilenmez. Bu durumun sonucunda Rus Knezi ona Abıs şaman ismini vererek şamanlık yapması için izin verir (Anohin, 2006, s.28). Buna benzer başka bir efsanede Yakutlar arasında anlatılmaktadır. Bu efsanede şaman Mahunay, atları koşmadan hareket ettirebilen bir yeteneğe sahiptir. Irkutların reisi onu denemek amacıyla büyük bir ateş yakıp kamın yakılmasını emreder. Emir yerine getirir, ancak ateş söndüğünde şaman Mahunay külün içinden ayağa kalkar ve yoluna devam eder (Gözelov vd., 1993, s. 69; Güngör, 1996, s.241). Bu efsanelerden de anlaşılacağı üzere bütün şamanlar ateşten korunma yeteneğine sahip değildir, yalnızca güçlü şamanlar ateşten korunma yeteneğine sahiptir. Ateşten etkilenmeyen şamanlar, koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Bu durum şamanların ateş ile ruhsal bir bağlantı kurduklarını göstermektedir.

Eski Türklerin ruhlara kurban ve nesne sunma ritüelleri gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu durum ateş kültüründe de karşımıza çıkmaktadır. Şamanlar, çadır içindeki ateş aracılığı ile ruhlara yiyecek ve içecek sunarlar. Bu sayede diğer alemlerle bağlantı kurarlar (Baldick, 2011, s.86). Şamanların ateş aracılığıyla Tanrılar ile bağlantı kurduklarına ve ateşe yiyecek ve içecek sunduklarına dair Altay Türklerinde uygulanan

“Ot Takır Mürgüül” adını verdikleri bir ritüel karşımıza çıkmaktadır. Bu ritüel bahar ve sonbahar mevsimlerinde yılda iki kez kutladıkları törende gerçekleşmektedir. Bu tören sırasında, tören ateşi yakılır ve sonrasında yakılan ateşe süt ve tereyağı dökülüp dualar edilir (Dilek, 2007, s.47). Ateşe sunulan süt ve tereyağının aracılığıyla şamanlar, Tanrılar ile bağlantı kurarlar. Bu ritüelin uygulanmasındaki amaç, mevsimsel geçişlerde süt ve tereyağı gibi hayvansal besinlerin, bereket ve bolluk getireceğine inanılmasıdır.

Geçmişte olduğu gibi ateşin temizleyici özelliği günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Suyun kaynatılması, bıçağın ateş ile mikrobunun kırılması gibi ateşin birçok arındırıcı özelliği günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. Aynı şekilde ateşin koruyucu özelliği de kamp ateşlerinde haşereyi ve vahşi hayvanları uzak tutmak için kullanılmaktadır. Geçmişte aynı özelliklere sahip olan ateş, işlevselliği sayesinde günümüzde de kutsallığını korumaya devam etmiştir. Ankara’nın Kuzeybatı’sında ateşin kutsallığı ile ilgili verilere ulaşmak mümkündür. Günümüzde ateşin düğün öncesinde, sırasında ve sonrasında ritüel olarak kullanıldığına dair örnekler mevcuttur. Bu bağlamda ateşin işlevselliği ikinci bölümde okuyucular ile mukayese edilecektir.

Ankara’nın Beypazarı ilçesinde yaşayan Şahıs-A, ateşin su ile söndürülmesinin toplumsal olarak uğursuzluk sayıldığını söylemiştir. Kırgızlarda olduğu gibi ateşin sönme kararının ateşe bırakıldığı gözlemlenmektedir.

Ateş kültüne örnek teşkil edecek ritüellerden birisi de türbelere mum yakma ve atadan medet umma geleneğidir. Ankara’nın Ayaş ilçesinde yaşayan Şahıs-F Bünyamin Ayaşı hazretleri ile ilgili şu bilgileri vermiştir;

“Çok eskiden türbenin pencerelerine mum yakılırdı. Bunun amacı yanan mumun saadet, mutluluk ve huzur getireceğine olan inançtı. Mum yandığı süre boyunca kişi dileklerde bulunur. Bu dileklerin yılın herhangi bir günü tutulan dileğin gerçekleşeceğine inanırdı. Biz bunları büyüklerimizden duyduk.”

Bu durum Türklerde bulunana ateş kültünü akıllara getirmektedir. Bu inanç ve ritüeller tam manasıyla eski Türk inançlarının tam karşılığı olmasa da eski Türk inançlarının izlerinin taşıdığı ve devamlılık niteliğinde olduğu aşıkardır.

Eski Türklerin ateş kültüne bağlı olarak Kuzeybatı Ankara da ortaya çıkan inançlardan en yaygın olanı ve herkes tarafından bilineni, nevrüz ateşi ve bu ateşin üzerinden atlanmasıdır. Ankara da gerçekleştiren birçok nevrüz kutlamasında resmi veya gayri resmi kutlamalarda ateş yakılması ve üzerinden atlanması nevrüz törenlerinin

temellerini oluşturur (Bekki, 2007, s.5). Eski Türklerin demir dağını erittikten sonra her yıl yapılan nevrüz kutlamalarını günümüzde de devam ettirmesi bu kutlu günün Türkler için ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Türklerin ateş üzerinden atlamasıyla ilgili Ankara'nın Ayaş ilçesinde yaşayan Şahıs-A şunları aktarmıştır;

“Ayaş ilçesinde nevrüz şu şekilde kutlanıyor; Nevruz baharın başlangıcıdır. Birliği, beraberliği ifade eder. İnsanlar büyük bir ateş yakarlar eskiden demir falan döverlermiş, şimdi sadece ateşin üstünden atlayıp eğleniyorlar. Hıdırellez ateşi yakılır üzerinden atlanır. Atlanırken de insanın ne dileği varsa onu diler o yıl içinde gerçekleşeceği düşünülür.”

Ankara'nın Çamlıdere ilçesinde Şahıs-E nevrüz kutlamalarını şu şekilde anlatmaktadır;

“Adı Beddem denilen. -Büyük bir ihtimalle bu nevrüz günüydü.- Beddem günü gelmeden bizim için yumurta biriktirilirdi. O yumurtalar Beddem günü akşamından kaynatılır, yani haşlanır ve bunlar bazı bitkilerle kaynatılırdı. O bitkiler bunlara çeşitli renkler verirlerdi yumurta kabuklarına. Ertesi gün bir elimizde torbalarla işte on yumurta, on beş yumurta, elli altı yumurta... Neyse annemiz bize ne kadar verdiyse o yumurtalarla köy meydanına iner, orada çocuklarla yumurta tokuştururduk. Yumurtası kırılmayan kişi bundan bir sevinç duyardı. “Ben şampiyon oldum! Benim yumurtam kırılmadı!” anlayışıyla. Bir de o gün bizim fişki dediğimiz orijinal literatürde adı fişki bu çöp yığınıdır. Ama organik değil. Kurumuş otlar, kurumuş ağaç dalları gibi küçük parçacıklardan oluşan küçük yığınlara fişki denilir. Bu fişkılar, köy kenarında mahalle kenarında yakılır, duman çıkarırlardı. O güne ait bir şeydi bu ama ne anlama gelirdi bilmiyorum. Niçin yapılırdı onu da bilmiyorum. Böyle bir gelenek vardı sonradan bunlar tabii kayboldu.”

Türklerde baharın gelişi ve Ergenekon'dan çıkış Nevruz ile kutlanmaktadır. Baharın gelmesi, doğanın güzelliği ve yaşamın devamlılığı ile ilişkilendirilirken, Ergenekon efsanesi milli birlik, diriliş ve özgürlük temalarını içerir. Her iki olay da yenilenme ve başlangıçlar üzerine odaklanır bu da insanların bu dönemleri umut ve coşkuyla kutlamasına neden olmuştur. Bu tür kutlamaların, toplumun bir araya gelmesine, ortak değerlerin ve kültürel mirasın paylaşılmasına olanak tanıdığını da unutmamak gerekir. Bir ateş yakılması ve o ateşin dumanlarının köyü kaplaması kuşkusuz ki Ergenekon Destanı ile ilişkilidir. Bir tiyatro gibi yapılan canlandırma zaman içerisinde günümüzdeki halini almış olmalıdır.

1.3.Dağ Kültü

Dağlar, Türk tarihinde çeşitli dönemlerde mukaddes yerler olarak görülmüştür. Aynı zamanda Türklerin dinî düşüncelerini dile getirdikleri, Gök Tanrı'ya yakardıkları ve vefat eden yakınlarını yaktıkları yerler olmuştur (Akgün, 2020, s.153). Bu bağlamda, eski Türk inanç sistemi içerisinde dağlar bir kült halini almıştır. Dağların, eski Türk inançları içerisinde kült oluşturmalarının temel nedeni, avcı-toplayıcı dönemde av ve besin ihtiyaçlarını dağlardan temin edilmesiyle ilişkilidir. Zamanla av ve besinini dağdan karşılayan Türkler, dağın ruhu olduğu inancını geliştirmiştir. Özellikle dağlar eski Türkler için ekonomik olarak önemli bir rol oynamıştır (Bayat, 2006, s.50). Örneğin, dağlardan gelen su kaynakları Türkler için hayati önem taşımaktaydı. Dağ bitkileri Türklerin hayvanlarını beslemek için çok elverişliydi. Dağlar aynı zamanda düşman hücumlarına karşı savunma amacıyla da kullanılmaktaydı. Türkler için dağlar ayrı bir öneme sahipti. Bu nedenle eski Türkler, “dağlı” olarak adlandırılmaktaydı. Hayvancılıkla uğraşmak, kadim Türkleri daha çok yaylalara ve bozkırlarda yaşamaya zorlamaktaydı. Zamanla Türkler’in birçoğu göçebe yaşam tarzını benimseyerek göçebelik yaşamının gerekliliklerini yerine getirmiştir (Kurat, 1972, s.7). Göçebe yaşam öncesi Türklerin “dağlı” olarak nitelendirilmesi, Türklerin dağlarla olan yakın ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Bu yakın temas nedeniyle Türkler, dağlara dinî manada anlamlar yüklemiştir.

Orta Asya dağlarının birçoğu Türkçe ya da Moğolca mübarek, kutsal, büyük ata, büyük hükümdar anlamına gelen sıfatlarla ifade edilir. “*Örneğin, Han-tanrı, Bayan-ula, Buztağata, Boğdu-ula, Burk-han-ula, Othon-Tengere, Iduk Art, Kayrakan, Erdene Ula, (Kuttağ) vb. isimler kullanılmıştır.*” (Kurat, 1972, s.5). Bu durum birçok Türk devleti ve toplumunda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Hunların eskiden vatan olarak kabul ettiği, Yeni-si-şan yahut Şan-din-şan sıra dağlarında bulunan Han-yoan Dağı, Hunların yılın belirli zamanlarında Gök-Tanrı'ya kurban sundukları dağdır. Bunun yanı sıra Gan-tsuang-şan dağı da Hunların kutsal olarak gördükleri dağlardan birisidir (İnan, 1976, s.38). Hunların dağları kutsal olarak görmeleri diplomatik ilişkilerine de yansımıştır. Örneğin Hun hükümdarlarının Çin ile yaptıkları anlaşmalar, Hun Dağı olarak isimlendirilen bir dağın zirvesinde kurban sunarak akdedilmiştir. Hunlar gibi Altaylar da kurbanlarını Gök-Tanrı'ya dağ zirvesinde yaptıkları ayinler ile sunarlar ve bu ayini “Tanrı-gök kurbanı” olarak isimlendirirlerdi (İnan, 1976, s.35). Altay-Sayan bölgesinde bulunan Türkler vatan olarak Altay dağlarını kabul ederlerdi (Bayat, 2006, s.50). Her boyun ve her oymağın kendine has kutsal gördüğü bir dağı vardı. Boylardan kurulan büyük birliklerin de müşterek kutsal

saydıkları dağları vardı. VII. yüzyılda bütün Türk boyları ve Göktürk imparatorluğuna tabi yabancı boylar için Ötüken dağının ve ormanlarının kült olduğu Uygur ve Göktürk kağanlığı belgelerinden anlaşılmaktadır (İnan, 1976, s.36). Eski Türklerde boyların ve soyların kendilerine özgü dağlarının bulunması, soyun atalarını dağ ruhuyla bütünleştirmesi, bu iki mitolojik olgunun ortak bir ritüelle bağlanmış olduğunu göstermektedir (Akgün, 2020, s.153). Türklerin dağın ruhu olduğuna inanmaları dağlara kurban sunmalarına neden olmuştur.

Eski Türklerle ait metinlerde, kurban adamak üzere dağlara yapılan hac yolculuklarından söz edilmektedir. Ancak, kurbanların dağa mı yoksa dağdaki başka herhangi yüce sayılan bir varlığa mı sunulduğu tam anlamıyla bilinmemektedir (Roux, 2011, s.62). Gardizi'nin verdiği bilgilere göre kadim Türkler, dağların Tanrı makamı olduğunu düşünürlerdi (Alkan, 2014, s.186). Çin kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre Türkler, Gök-Tanrı'ya kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunarlardı (İnan, 1976, s.36). Dağ tepelerinin göğe yakın olması ve uzaktan göğün rengi olan mavi renkte görünmesi, bu kültürün Türkler arasında yerleşmesine neden olduğu düşünülmektedir. Göğün, yeryüzüne taş yığını (tümülüs) vasıtasıyla yansması, Tabgaçlar zamanından beri belirgin bir şekilde görülür; *Hükümdar her yıl, göğe kurban sunulması sırasında bu tepeye tırmanır ve kurbanı sunar. Daha sonra atına binerek, tümseğin etrafında tekrar bir tam tur atardı. Bu tören şu isimle anılırdı, “göğün turunu atmak”* (Roux, 2002, s.124). Dağa tırmanmak, insanı Tanrıya yaklaştıran bir tür erişimi ifade eder. Tanrıya edilen duaların oradan daha iyi işitileceğine inanılır. Hükümdarlar da dağ ile ilişkilendirilir. Dağa benzeyen hakan, kutsal bir dağ gibi yer ve göğün arasındaki iletişimi sağlayarak yerin ve göğün güzelliklerini elinde tutar (Esin, 2004, s.12). Türk hükümdarlarının ve askerlerinin başlarında bulunan miğfer, dağ ile ilişkilendirilir, dağa benzetilirdi. Hükümdarların taşıdıkları miğferler mücevherlerle süslenmiş ya da miğferlere simgeler işlenmiştir. Eski Türkler için dağ kültürünü özetleyecek olursak; ırkların atası, birçok boyun vatanı, bazı toplumların koruyucusu, kozmik düzenin merkezi olmasının yanı sıra ritüel ve kurban yeridir (Bayat, 2006, s.53).

Türklerle ait destan ve efsanelerde, dağın kutsal olarak görüldüğü düşüncesini yansıtan izler bulunmaktadır. Birçok Türk efsanesinde dağlar önemli rol oynamaktadır. Cüveyni'nin aktardığı Uygur destanlarından birinde, Uygurlara bereket ve huzur sunan dağın Kuttag olarak adlandırıldığı görülmektedir. Ancak Çinlilerin bu dağı ele geçirmesiyle Uygurların zor duruma düştüğü anlatılır. Bu durum, dağın Türkler için hayat kaynağı ve yüce bir değer olarak görüldüğü düşüncesini yansıtmakla beraber dağın kaybedilmesinin

büyük zorluklara yol açacağını ifade etmektedir. Uygurlar, sıklıkla Çinlilere karşı verilen bu acı neticeyi hatırlarlar (İnan, 1986, s.50). Konargöçer toplumlarda dağlar, yaylak ve kışlaklar için önemlidir ve bolluğu simgeler (Kurat, 1972, s.7). Çin kaynaklarında, kutsal dağlar için yazılmış ağıtlar bulunmaktadır. Hunların, Gansu'daki Tsilenşan dağından ayrıldıktan sonra yazılan ağıt, bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. (İnan, 1986, s.50). Destan ve efsanelerdeki anlatılar, Türklerin doğaya, özellikle de dağlara olan saygı ve inançlarını yansıtan önemli kültürel izlerdir. Bu izler, Türk kültürünün derin köklerine ve doğayla iç içe bir yaşam tarzına olan bağlılığına işaret etmektedir.

Aynı şekilde Ergenekon efsanesine göre;

“Dişi bir kurt ortaya çıktı ve çocuğu, et ile besledi. Çocuk büyüyünce, kurt ile birleşti ve kurt gebe kaldı. Lin devletinin beyi, çocuğun yaşadığını duyunca, onu öldürmek için, asker gönderdi. Gelen askerler, kurdu çocuğun yanında gördüler ve kurdu öldürmek istediler. Kurt, (genci de alıp), Turfan kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda, derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Burası, otlar ve çeşitli bitkiler ile kaplı idi. Çevresi de birkaç yüz mil genişlikte idi. Dört yanı, dik dağlar ile çevriliydi. Bu mağara, XIII. yüzyıldan sonra, Ergenekon adını almıştır. Bu vesika ise, VI. yüzyıla aittir. Elbette ki, çok daha önceleri vardı. Kurt, bu mağaranın içinde, “on erkek çocuk” doğurdu. Büyüyünce, dışarıdaki kızlarla evlendiler. Kadınları, gebe kaldılar Bunlardan da birer soy türedi. (Katanlık ailesi) olan Aşına soyu da bunlardan biridir. Onlar ile oturan ve torunları çoğaldılar. Birkaç nesil geçtikten sonra, hep birlikte mağaradan çıktılar.” (Ögel, 2001, s.43).

Bu efsaneden de anlaşılacağı üzere, Türkler dağları yaşam alanı olarak görmüş ve dünyaya yayıldıkları yurt olarak nitelendirmişlerdir. Dede Korkut anlatılarında Oğuzların dağları nasıl benimsedikleri açıkça örneklenmiştir. Oğuzlar, kutsal dağlarla iletişim kurarak, iyi dileklerde bulunmak ve dualar etmekle beraber şifa istemişlerdir. Oğuzlara selam vermelerinin yanı sıra yeminlerini dağ üzerine ettiği görülmektedir. Oğuzların, dağların tıpkı bir insan gibi yıkılmasından korktukları da anlaşılmaktadır. Bu nedenle dağlara devamlı dua edip uzun ömürlü olmalarını dilerler. Dede Korkut anlatılarının sadece öykü olmaktan öte derin bir anlam taşıdığını bilmekteyiz. Bu bağlamda, anlatılardan da yola çıkarak, Türklerin İslamiyet’i kabul etme sürecinde ve öncesindeki dağ inanışlarını anlayabiliriz. İslamı kabul ettikten sonra da Orta Asya’dan Anadolu’ya, Türkler için eskiden olduğu gibi, dağların karakter sahibi olduğu ve yalnız taştan topraktan ibaret olmadığı inancı devam etmektedir (Tanyu, 2007, s.120). Eski Türkler, dağları Gök Tanrı’ya

ve atalarına yakın mekanlar olarak benimsemişler ve bu amaçla mukaddes saymış tepelerinde sunaklar ve bazı tören yerleri oluşturmuştur. Aynı zamanda en kayda değer kaya resimleri, dağlarda ya da dağlara yakın yerlerde ortaya çıkmıştır. Kaya resimleri için dağların önemi büyüktür. Örneğin: Eski Türkler, birçok dağın, tepenin, suların, ağaçların ve taşların tözleri olduğu inancına sahiptir (Akgün, 2020, s.152). Kaya resimlerinin dağlara yapılması, eski Türkler'in kendisini anlatma ve Tanrıya bir yakarış şeklinde yorumlanabilir. Kaya resim alanlarının en önemlilerinden birisi, Kırgızistan Saymalıtaş kaya resim alanındaki çizimlerin bazılarında, dağlarda yapılan inançsal ritüeller esnasında taşlara kazındığı düşüncesi mevcuttur. Muhtemelen bu alanlar inançsal bir kült merkeziydi. Kaya resimlerindeki çizimler ve betimlemelerden bu durum karşımıza çıkmaktadır (Akgün, 2020, s.29).

Mağara kültü, Orta Asya Türk kültür tarihinde taşıdığı anlam bakımından önemli bir yere sahiptir. Mağaralar, kadim dönemlerden bugüne kadar, insanlığın en önemli ihtiyaçları olan sığınma, korunma, barınma ihtiyaçlarını karşılamıştır. Mağaralar, eski Türk inanç sistemi içerisinde önem taşımaktaydı. Mağaralar Tukiler, Tabgaçlar vb. Türk boylarında, ata hayvanın doğum yaptığı ve yaşamını oluşturduğu yerdir. Türkler kutsal mağaraya ziyarete gidip, kurban adarlardı. Bu kült, sözlü halk edebiyatında karşımıza sıklıkla çıkan kovuk imgesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kovuk imgesi anne rahmi ile özdeşleştirilmiştir (Roux, 2011, s.95). Ergenekon Destanı'ndan anlaşılacağı üzere Türkler için mağara, çoğalma ve yayılma için önem arz etmektedir. Dağ motifi ile bağlantılı olan mağaralar, eski Türklerin sığınma, barınma ve ibadet merkezleriydi. Türkler mağaraları, türedikleri ve yaşadıkları yer olarak görmüşlerdir. Atalarını anmak için kurbanlarını buralarda sunmuşlardır. Mağaralar, Türk mitolojisi için önem arz eder. Bu bağlamda Umay Ana ile de ilişkilendirilmiştir. Mağaranın yaratıcı ve doğurgan güçleri zamanla Umay Ana'ya geçmiştir. Türklerin zihnindeki mağaranın dışılığı, yaratıcılığı ve kutsallığı Dede Korkut Hikâyeleri, Battal Gazi Destanı, Bozkurt Destanı gibi Türk destanlarında ve anlatılarında somut olarak gözler önüne serilmektedir (Bars, 2017, s.77). Dede Korkut Hikayelerinde mağara, Basat'ın kahraman için kendisini olgunlaştırdığı bir mekândır. Mağara, Basat'ın Oğuz toplumunu kazanmasına tanıklık eder. Basat ve Oğuz boyları, bu olgunlaşma sürecinde kendi olur ve ebedileşir. Dede Korkut Hikayelerinde “Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi bir mağara içinde vuku bulmuştur. (Ergin, 1971, s.214). Anlatıda kahraman, mağarada sınav olur ve olgunlaşma olanağı bulur. Tezat güç olan Tepegöz de mağarada dünyaya gelir; bu bakımdan mağara sadece iyi vasıflar taşımaz,

karanlık yüzü de temsil eder. Mağaralar, zamandan uzak, mistik bölgelerdir. Her yüceleştirilmiş yer, aynı zamanda bir merkezdir. Bu açıdan mağaralar yüceliğin ve Tanrının inançların gerçekleştiği, dünyadan dünya dışı mekânlara yolculuk yapılabildiği yüce mekanlardır. Şamanizm inancında şamanların yeraltına yaptıkları seyahatlerde mağara bir kapı işlevi görmüştür. Şaman Altay dağlarına çıkar, sonunda Demir Dağ'a ulaşır. Dağı geçip bir süre yol giden şamanın karşısına başka bir dünyanın girişi olan bir delik çıkar. Şaman bu delikten yeraltına geçiş yapar (Eliade, 2006, s.234).

Eski Türk inanç sistemi içerisinde yer bulduğu gibi, İslamiyet'in kabulü ile de mağaralar inanç sistemi içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî gençlik yıllarından itibaren Hz. Peygamber'in sünnetlerine bağlılık göstermiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in dünyaya gözlerini kapadığı yaş olan atmış üç yaşına girdiğinde yeraltına kapanmak ister. Tekkesinin içine merdivenle inilen kuyu kazdırır. Bu kuyuya kerpiçten hücre yaptırır. Hoca orada lahit şeklinde bir yer kazdırarak, kendine orayı mekân yapar. Hoca Ahmed Yesevî bu mekânda ömrünün sonuna kadar birçok keramet göstermiştir (Küçükkaya, 2017, s.7). Bu durum eski Türklerin mağaraya verdikleri anlamların İslamiyet'in kabulü ile de devam ettiğini göstermektedir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler, eskiden yaşadıkları alanlardaki birçok coğrafi isimleri de Anadolu'ya taşımışlardır. Taşınan bu isimlerde, dağ isimleri bulunmaktadır. Hayatın kaynağı olarak görülen ve yıkılışının dünyanın sonu olacağına inanılan, göğü destekleyen kozmik Kazıklık Dağı, Batı Anadolu'daki Kaz Dağlarına evrilmiştir. Kaz Dağları, Batı Anadolu Alevileri olan Tahtacılar¹ için çok kutsal bir mekandır. Tahtacılar yedi yılda bir bu kutsal mekânı gezerler ve hacı olurlar. Yine Kaz Dağları'nın tepesinde kutsal olduğuna inanılan bir taş bulunur. Kaz Dağları'nda birçok eski Türk inancı unsurlarına rastlamak mümkündür (Ögel, 2001, s. 44). Eski Türklerin gök, dağ, akarsu, kaya, ağaç ve ateş için adadıkları kurban inançlarının yansıması olarak, günümüzde de kutsal kabul edilen dağlara, nehirlere, ağaçlara ve kayalara kurbanlar sunulur (Arslan, 2017, s.54).

Ankara'nın Ayaş ilçesinin Tekke köyünde yaşayan Şahıs-A dağlar ile ilgili düşünceleri şu şekilde anlatmıştır;

¹ Tahtacılar, Alevi-Türkmen kökenli bir topluluk olup, uzun yıllar ormanlık alanlarda ağaç işçiliğiyle geçinmişlerdir. Cumhuriyetin ilanından sonra daha yerleşik bir yaşam tarzını benimsemiş ve dış dünyaya daha açık hale gelmişlerdir.

“Bizim köyümüz tekke köyü dağların eteklerine kurulmuş bir köy Ankara’nın Elma Dağından sonra en yüksek ikinci dağı olan Aptüselam dağının hemen eteklerinde kurulmuş bir köydür. Oldukça ihtişamlı bir dağdır. Benim küçüklüğüm bu dağlar üzerinde geçti. Sanki köyümüz bu dağlara yaslanmış sırtını vermiş çok ihtişamlı bir şekilde bulunan bir dağın eteklerindedir. Küçükken dağlara güve çiçeği dediğimiz, ahlat dediğimiz, dağ eriği dediğimiz, alıç dediğimiz dağ meyvelerini toplamak için giderdik dağımız oldukça yüksek olduğu için çevreyi seyretmek, şehri seyretmek bize ayrıca duygular katardı. Ayrıca küçükken oralarda hayvan otlatmaya gittiğimiz olurdu. Çobanlarımız dağlarda hayvan otlatırdı akşam olduğu zaman onların gelmesini beklerdik. Aptüselam dağı bizim için özel bir yere sahiptir.”

Günümüzde dağların halen Türkler için öneme sahip olması, köy halkını güvende hissettirmesi ve ihtişamlı gözükmesi, eski Türk inançlarının günümüze doğrudan olmasa da dolaylı yoldan tezahür ettiğini göstermektedir. Dağlar, hayvanlar için otlak ve insanlar için besin kaynağı oluşturmaktadırlar. Dağlardan gelen akarsular, insanların en önemli ihtiyacı olan su ihtiyacını karşılamaktadır. Dağların insanların yaşantılarına olan etkisinin devam etmesi, geçmişte dağlara olan saygının günümüzde devam etmesine neden olmuş olmalıdır.

Ankara’nın Gündül ilçesinde yaşayan Şahıs-Ç’nin dağlar ile ilgili düşünceleri ise şu şekildedir;

“Dağların bu kadar yüksek oluşu görkemli oluşu bana bazen huzur bazen de hüznün veriyor. Tüm evrenin bir yaratıcısı olduğunu hatırlıyor ve aynı zamanda temiz havayı, doğayı akıllara getiriyor dağların eteklerindeki köyleri, zorluklarını hatırlatıyor. Günümüzde yaşadığımız stresleri bir nebze de olsa unutturuyor.”

Dağlar, doğanın en çarpıcı ve büyüleyici öğeleri olarak kabul edilir. Bu doğal oluşumlar üzerine yapılan düşünceler, çeşitli duygusal reaksiyonlar doğurabilir ve felsefi ile duygusal boyutlar arasında köprü kurabilir. Dağlar ile saflık, dinginlik ve sabitlik gibi kavramlarla sıklıkla ilişkilendirilir. Onların yüksek zirveleri, temiz havası ve engin manzaraları, birçok birey için derin bir ruhsal tecrübe oluşturabilir. Bunlar, meditasyon ve içsel araştırmalar için bir metafor olarak da kullanılabilir. Dağların eteklerinde geçen zaman, günlük yaşamın karmaşasından uzaklaşma ve kendini bulma imkânı sağlayabilir. Ayrıca, dağlar zorlu yaşam koşullarını, ulaşılamaz hedefleri ve hayatta karşılaşılan güçlükleri sembolize edebilir. Dağların eteklerinde yer alan köylerde yaşayan bireyler, sıklıkla sert iklim koşulları ve zorlu topografik koşullarla baş etmek durumunda

kalabilir. Bu, hayatın zaman zaman zorluklarla dolu olduğuna dair bir hatırlatma olabilir. Dağların büyüklüğü ve ihtişamı, küresel ölçekte bir yaratıcının mevcudiyetine işaret edebilir. Bu, bazı bireyler için manevi bir ilişkilendirme ya da daha geniş bir bütünlüğün parçası olma hissini beraberinde getirebilir. Bu düşüncelerin oluşmasındaki temel etken eski Türk inancı içerisinde yer alan dağ kültü ile alakalıdır. Son olarak, dağlar, günlük stres ve sorumluluklardan kaçış sağlayan bir sığınak olarak görülebilir. Doğa, birçok birey için rahatlatıcı ve restoratif bir etkiye sahip olabilir ve dağlar bu duyguların daha da yoğunlaşmasına olanak sağlayabilir. Netice olarak, dağlar üzerinde yapılan düşünceler geçmişten izler taşımakla birlikte, bireylerin kendi iç dünyalarına dalmalarına ve hayatın farklı yönlerini keşfetmelerine yardımcı olabilir.

Ankara'nın Çamlıdere ilçesinde Şahıs-E sözlü tarih çalışmasında dağlar ile ilgili düşüncelerini şu şekilde anlatmıştır;

“Köyümüz Köroğlu Dağlarının Güney eteklerine konumlanmış ve köyümüzün etrafında tepecikler bulunmaktadır. Bunların meşhurlarından birisi Mahya Tepedir. Bu tepenin rakımı iki bin kırk dördttür, Ankara coğrafyasının en yüksek yeridir. Bu tepe benim köyüme yürüme mesafesi olarak iki saattir, araba ile bu mesafe otuz dakika civarındır. Bahsi geçen Mahya Tepe’de bir yatır bulunmaktadır. Bu yatıra Mahya Baba denilmektedir. Daha çok Alevi-Bektaşî kültürüne bağlı halk tarafından ziyaret edilir. Gidip mum yakarlar, kurban keserler, bir nevi ritüellerini gerçekleştirirler.”

İlk insanlar yerleşim alanı olarak dağ yamaçlarını tercih etmişlerdir. Bunun sebebi barınma, korunma ve beslenme ihtiyaçlarının dağlardan ve içerisinde barındıkları mağaralardan karşılanmasıdır. Genel olarak Kuzeybatı Ankara bölgesinde yerleşim alanları, sırtlarını dağlara yaslamışlardır. Ankara'nın Çamlıdere ilçesinde de bu durum söz konusudur. Dağlık bir alana kurulmuş olan ilçenin, yüksek alanlara kümeleşmiş köyleri mevcuttur. Çamlıdere’de yerli halk tarafından ziyaret edilen ve ünlenmiş olan tepelerinden birisi de Mahya Tepedir. Burada bulunan yatır bölge halkı tarafından Şahıs- E nin anlattıklarına göre benimsenmiştir (**Bkz. Ek-1.32**). Bu tepe ve halkın gösterdiği ilgi eski Türk inancında önemli bir yere sahip olan dağ kültürünün izlerini göstermektedir. Bu izlerin en çarpıcıları, bölge halkının mum yakması ve ağaçlara çaput bağlamasıdır. Bu şekilde ateş kültü, dağ kültü ve ileride anlatılacak olan orman kültü ortak bir paydada birleştirmektedir.

Çamlıdere'nin Gümele köyünde İncik sultan ve Fakran ana Türbeleri bulunmaktadır. Şahıs-J nin aktardıklarına göre; *“İncik Sultan ve Fakran Ana Türbeleri Çamlıdere Bayındır barajı yapılmadan önce Yediören köyünde bulunmaktaydı. Baraj yapımı*

sırasında sular altında kalmasın diye her iki türbe Gümele köyüne taşınmıştır.” Türbede üç adet sanduka bulunur. Bu sandukaların üstünde geyik boynuzları asılıdır (Bkz. Ek-1.14). Fakran Ana Türbesi, İncik Sultan Türbesinin hemen yanında konumlanmıştır. Bu türbede ise iki adet sanduka bulunmaktadır (Bkz. Ek-1.11). Türbenin girişinde fakirlerin anası yazmaktadır (Bkz. Ek-1.13). Türbede iki adet geyik boynuzu bulunmaktadır (Bkz. Ek-1.12). Her iki türbede bulunan geyik boynuzları türbede yatan zatlar ile dağ kültünü ortak paydada buluşturmaktadır. Geyik boynuzları ayrıca eski Türk mezarlarını akıllara getirmektedir. Kırgızistan’ın Saymalı Taşta kayalara kazınmış olan geyik motifleri, (Somuncuoğlu,2008, s.352). eski Türklerin geyik kültürünün Kuzeybatı Ankara bölgesine göç ettiğini göstermektedir.

Saha çalışması sırasında elde edilen bilgilere göre, yağmur duası uygulamasının yapılması için tercih edilen yerler genellikle yatırların bulunduğu dağlar olmuştur. Bunun sebebi dağların Tanrı’ya yakın olarak düşünülmesi ve Tanrı’ya edilecek duaları daha rahat işiteceği düşüncesidir. Oysaki İslam inancında Tanrı her yerdedir, duaları işitir. Eski Türk Gök Tanrı inancının getirisi olarak Tanrı ile gök yüzünün birleştiği görünmektedir.

1.4.Demir Kültü

Demir kültürü, savaşçı özelliği ön planda olan toplumlarda daha çok karşımıza çıkmaktadır. Kılıç, ok ucu, zırh vb. eşyaların savaşlarda kullanılması ve bu tür malzemelerin yapı taşının demirden olması demirin anlam ve önemini artırmış, demire kutsallık ve koruyuculuk vasfını yüklemiştir. Demirin işlenmesi, insanlar tarafından olağanüstü karşılanmıştır. Demirin işlenmesi denilince akıllara ise demirciler gelmektedir. *Greklerde ve Romalılarda demircilik bir Tanrı işiydi. Hephaistos olarak adlandırılan, bir ayağı topal bu Tanrı, ateş yakmak, demir dövmek, gökten gelen yıldırımlara engel olmak, (Zeus’un öfkesinden dolayı fırlattığı yıldırımlara engel olmak) gibi görevleri vardı. Hephaistos’un koruyuculuğuna inanılırdı. Ateşten ve yıldırımdan korunmak isteyen, ona sığınırdı. Onun insanlara yansıtıcısı da demirdi. Demiri ısırmak da bundan gelmektedir. Demiri ısırmak hem korkuyu önüyor, hemen de Hephaistos’a sığınmak oluyordu.* (Eyüboğlu, 1987, s.97).

Greklerde ve Romalılarda olduğu gibi demire olan saygı eski Türklerde de devam etmektedir. Gökten geldiğine ve kutsallığını da bu yolla aldığına inanılan demir, Türk kültürü halklarından Batı Türkleri arasında da bir kült halini almıştır (Kalafat, 2012, s.149). Bu kültürün oluşmasındaki en büyük etkenlerden birisi; Türklerin, Altay Dağları’na yerleşerek demircilik faaliyetleri ile uğraşmalarıdır (Ögel, 2001, s.9). Türkler yalnızca

hayvan yetiştiriciliği ile uğraşmamış, aynı zamanda mükemmel bozkır sanat eserleri yapacak kadar usta madencilerdir. Bozkır sanatındaki ustalıkları, kendilerine özel bir güç vermektedir (Roux, 2004, s.93). Eski Türklerin yaptığı seferlerinde önemli rol oynayan iki sanatları olmuştur. Bunlar at yetiştiriciliği ve madenciliktir, özellikle demirciliktir. Türk, Çin ve Arap, tarih ve coğrafya kaynaklarının birçoğunda Türklerin atalarının demirci olduğundan bahsedilmektedir (Durmuş, 2018, s.97). Türklerin demiri işleme konusunda maharetli olmaları, demiri inanç sistemleri içerisinde önemli yere koymalarına sebep olmuştur. Demirin Türkler için önemini anlatan bir başka örnek ise, Altay Dağları'nda yer alan doruklardan bir tanesinin miğfere benzemesiydi. Bu durum, Türk dilinde miğfere, “Türk” denilmesine yol açmıştır. Bu sebepten Göktürkler, bu isimle anılmışlardır. Aynı şekilde eski Pers dillerinde miğfere “terk” denirdi. Çin tarihinden edindiğimiz bilgilere göre, Göktürk devletini kuran Türk boyları, Altay dağlarının yamaçlarında oturup, demircilik faaliyetleri ile uğraşmışlardır (Ögel, 2001, s.10). Ayrıca Göktürkler, Avarlar'ın hakimiyeti altındayken vergilerini demir ile ödemekteydiler. Pers dilinde miğfere “terk” denilmesi ve bu kelimenin “Türk” kelimesi ile olan benzerliği dikkate değerdir.

Türklerde demirin önemi, kutsallığı ve değerli bir maden olması bazı efsaneler ve destanlarda gözler önüne serilmektedir. Ergenekon adı verilen ve yüzyıllar boyunca dilden dile aktararak günümüze ulaşan bir mitte, Türklerin hapis kaldıkları dağlardan demir madenini eriterek özgürlüklerini kazandıkları anlatılmaktadır (Roux, 2004, s.93). Ergenekon'dan çıkan Oğuz Türkleri'nde her yıl belirli günde Ergenekon Bayramı kutlanırdı. Bir demir parçası ateşte ısıtıldıktan sonra hakana özgü altın örs üzerine konulurdu. Hakan elindeki altın çekiçe demiri işleyerek demirciyi taklit ederdi (Gökalp, 1991, s.79). Bu bağlamda eski Türklerde, demir kutsal sayılmış, demirci saygı gören bir kişi olarak benimsenmiştir. Demirciler Türkleri hapis hayatından kurtarmış Türklere çıkış yolunu açmışlardır. Kuşkusuz bu durum demircilik mesleği üzerine derin anlamlar yüklenmesine neden olmuştur (Eyüboğlu, 1987, s.97). Türkler, demiri ulu “büyük” yani kutsal bir madde olarak görmüşlerdir. Bu sebeple, ateş ve demirle çalışan demirci, halk arasında ekonomik, askerî ve dinî olarak hususi bir öneme sahip olmuştur (Roux, 2002, s.65).

Eski Türkler demiri, inanç sistemleri içerisinde önemli bir yere koymalarının yanı sıra ritüellerinde de demire yer vermişlerdir. Eski Türkler demiri yemin etmek için aracı olarak kullanmışlardır. Kök-Türk devri eserlerinde görüldüğü üzere, and merasimi sırasında, bir elde göğüs hizasında kadeh tutmakta, diğer elde ise sanki demiri şahit tutarak sadâkat andı içer gibi,

bellerinde bulunan kamaya dokunmaktadırlar (Esin, 1998, s.98-112). Türklerde demire, bilhassa kılıçlara, hürmet gösterildiğini Kaşgarlı Mahmud'dan da öğrenmekteyiz. And merasimi sırasında, demir unsuru şahit gösterilerek and içiliyordu (Kaşgarlı, 1985, s.362). Doğu Hunları, yemin ederken kurban edilen bir beyaz atın kanı ile karışmış kırmızı hazırlar ve buna bir bıçak daldırdıktan sonra gök tanrısını şahit gösterip yemin ederlerdi (Esin, 1998, s.98-112). Türklerin demiri yemin ederken ve demiri Tanrı ile aralarında bir bağlantı aracı olarak kullanmaları, Türk inanç sistemi içerisinde demire verilen önemi göstermektedir. Demir ayrıca eski Türklerde cezalandırma amacıyla da kullanılmıştır. Yalan bir söz söylendiğine kanaat getirilince, yalan söyleyenin alnına kızgın demir basılırdı (Djevad, 1969, s.23). Bu durum iyiliğin ve kötülüğün yaratıcısı olan Tanrının, kötülüğe karşı verilen cezalandırma işleminde demir aracılığıyla şahit tutulduğunu göstermektedir. Yalan söylediği için alnına kızgın demir basılan kişi, Tanrı tarafından demir aracılığı ile cezalandırılır. Bu ceza o kişinin hayatında kalıcı bir iz bırakır ve geri kalan hayatı boyunca bu izi taşır. Başka insanlar bu izi gördüklerinde işlediği suçun farkına varıp o kişiye ona göre davranırlar. Bu durum Türkler arasında yalan söyleme suçunun büyük bir ceza ile karşılandığını gözler önüne sermektedir. Türk hukuk sisteminde demirin payı olduğu kadar Türk inanç sisteminde de önemli yeri vardır. Türklerde inanç sistemin yapı taşı şamanlar oluşturmaktadır. Türk inanç sistemini anlamak şamanları anlamaktan geçmektedir.

Demircilerin şamanlar ile bağlantısı bulunmaktadır. Bu bağlamda demirciye Moğollar “darhan” adıyla hitap ederlerdi. Dokuz atası demircilik yapan kişi şaman olabilirdi (Gökalp, 1991, s.78). Kırgızların Manas Destanı'nda demirciye, kahraman Manas “darkan” adıyla sesleniliyordu (İnan, 1986, s.84). Demircilikle uğraşan Türkler ile şamanlar arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bir Yakut atasözünde: “*Demirciler ve şamanlar aynı yuvadan çıkmıştır.*” şeklinde bir söz geçmektedir (Roux, 2002, s.65). Yakut demircileri, tıpkı şamanlar gibi “kara” ve “ak” olarak ikiye ayrılır; bunun sebebi demircilerin şamanlara çok benzemesidir. Demirciler de şamanlar gibi hastalıkları iyileştirebilir, bir doktor gibi tavsiyelerde bulunabilir ve gelecek hakkında bilgiler verebilirler. Şamanların kıyafetlerinde bulunan metalden yapılan süs eşyalarını (levhalar, plakalar ve ziller) yapmaları sebebiyle demircilere olan saygıları daha da artmıştır (Baldick, 2011, s.95). Demircilerin aletleri de şamanların davulları gibi kutsal sayılır, her aletin kendisine has koruyucu bir ruha sahip olduğuna inanılırdı (İnan, 1986, s.83). Ayrıca şamanlık, tıpkı soylulukta olduğu gibi babadan oğula ya da kıza soyla geçer. Yalnız bu geçişin gerçekleşmesi bireyin mesaj almasına bağlıdır. Bu durum demircilik kültürü

anımsatmaktadır (Bayat, 2006, s.33). Şaman olmanın aşamalarından olan ölüp dirilme de demirciyle ilgilidir. Şamanlıkla alakalı çok sayıda çalışma yapılmış, ancak hazırlanan eserlerde demir kültü ile alakalı konuya temas edilmemiştir (Bayat, 2006, s.58). Demirin ilk işlendiği zamanlarda, demirciler büyücü olarak görülmüş olmalıdır ki Kaşgarlı Mahmud'a göre Kırgızlar, Yabakular, Kıpçaklar ve daha başka birçok Türk boyu demiri takdis ederler ve demir üzerine and içerlerdi (Kaşgarlı, 1985, s.362). And genellikle kutsal görülen şeyler ve Tanrılar üzerine edilmekteydi.

Eski Türklerin inandığı tanrıların ve ulu saydıkları varlıkların da demir ile ilişkisi vardır. Bu duruma örnek verecek olursak; Ugan'ın iki tane oğlu vardır. Bunlardan birinin adı Su Han, diğerinin adı Demir Han'dır. Bunlar insanların hediyelerini mutlulukla kabul eder (Gökalp, 1991, s.46). Ugan'ın oğluna Demir ismini vermesi, demirin ne kadar kıymetli olduğunu ve bu durumun demir kültü ile ne denli bağlantılı olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, Demir Han'ın adakları kabul etmesi, demir kültüründe kurban sunulduğunu göstermektedir. Kadim Türk Tanrılarının demir ile olan ilişkisinin bir başka örneği ise günümüz Altaylarında, Erlik Han'ın yerin en alt katında, kara demirden yapılmış sarayda, kara tahtta oturması ve kötülüğü de bünyesinde barındırmasıdır (Gömeç, 2003, s.83). Erlik Han'ın tahtının herhangi bir madde yerine demirden yapılması demirin, kötülüğü ve iyiliği kaotik bir sentezle içerisinde barındırdığını göstermektedir. Kötülüğü de içerisinde barındıran demirin aynı zamanda kötülükten de koruduğu bilinmektedir. Demirin koruyucu özelliğine örnek verecek olursak; Kazaklar loğusayı Albastımdan korumak amacıyla ellerine çekiç ve bir demir parçası alıp “*Demirci geldi! Demirci geldi!*” şeklinde haykırırlar (İnan, 1986, s.84). Böylece Albastı'nın uzaklaşacağını düşünürlerdi. Demirin kötü ruhları uzak tutacağına inanırlardı.

Demirin dayanıklı ve kullanışlı bir maden olması günümüzde de kullanılmasını sağlamıştır. Demire verilen değer günümüzde de devam ettiğini gösteren birkaç ritüel bulunmaktadır. Bu ritüellerden bir tanesi de ölen kişinin vefat ettikten sonra karnına demir konulması âdetidir. “Vefat eden kişinin karnına demir koyar mısınız?” sorusu on iki kişiye sorulmuş ve on iki kişiden de “evet” yanıtı alınmıştır. Genellikle ölen kişinin karnına demir bir cisim olarak bıçak tercih edilmektedir. Eski Türk inancında demir kötü ruhlardan insanları korumak amacıyla kullanılmıştır. Bu sebeple ölen kişi, öteki dünyaya geçerken kötü ruhlar ile karşılaşmaması için üzerine demir kılıç ya da bıçak konulmuştur. Günümüz Ankara'sında bu geleneğin ölü şişmesin diye yapıldığı düşüncesi hakimdir. Eski Türklerin

kadim geleneği olan ölü üzerine bıçak koyma geleneği kuşkusuz Kuzeybatı Ankara halkı tarafından devam ettirilmiştir.

Ankara'nın Güdül ilçesinde yaşayan Şahıs-Ç bıçak, makas gibi demir aletleri yere koyup öyle aldıklarını, elden ele aldıkları zaman o kişi ile arasında bir sıkıntı yaşanacağına inandıklarını söylemiştir. Şahıs- J ise defin işlemi esnasında mezara toprak atılırken demir küreğin elden ele alındığını, yere bırakılmadığını, eğer kürek yere bırakılıp öyle alınırsa ölüme yaklaşılabileceğinin düşüldüğünü aktarmıştır.

Eski Türkler için demir değerli bir madendir. Birçok alanda Türkler demiri kullanmışlardır. Bunun başında savaşlar gelmektedir. Bu bağlamda savaşçı bir toplum olan Türkler için demir, muharebeleri canlandırmaktadır. Bu sebeple Şahıs-Ç aralarında yapacakları demir alıp verme işlemi sırasında sıkıntı yaşanacağı düşüncesine kapılmış olmalıdır. Demirin Türkler için yapıcı etkisi olduğu kadar yıkıcı etkisinin de olduğunu göstermektedir. Neticede Ergenekon Destanı'nda demir Türkler için bir engel oluşturmuş, bu engeli demiri eriterek aşmışlardır.

Demir kültürünün günümüze yansımaları Ankara'nın Ayaş ilçesinde Hacımeme Mahallesinde, İskender Sultan adlı bir çeşmenin yanında türbesi bulunan İskender Sultan ile karşımıza çıkmaktadır. Bu türbeye çıbanlı hastalar getirilmektedir. İnaniş'e göre, bu çeşmenin önünde bulunan kişi çamur alarak çıbanlı bölgelerine sürer ve çeşme örtüsünü tutan demirli direğe bir çivi çakar (Tanyu, 1967, s.99). Ancak Hikmet Tanyu Hoca'nın bahsettiği çivi çakma ritüeline dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Yalnız böyle bir ritüel geçmişte yapılmış ise bu durum eski Türklerde bulunan demir kültürünün İskender Sultan ile birleştiğini göstermektedir. Türbenin etrafı demirler ile sarılmıştır. Türbenin içerisinde dört adet yaşlı çam ağacı bulunmaktadır.

1.5.Orman Kültü

İnsanlık tarihî boyunca ormanlar büyük önem teşkil etmiştir. Ormanlar, insanların barınma, beslenme, korunma vb. ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu özelliklerinin yanı sıra insanlara göre daha uzun ömürlü olmaları, kudretli görünmeleri insanların ormanları yüce olarak nitelendirmesine sebep olmuştur. Dünya'nın birçok bölgesinde ulu olan varlıklar kutsal görülmüştür. Ormanlar ve içerisinde barındırdıkları ağaçlar da ulu olma özelliğini taşımaktadır. Ağaçlar göğe olan yakınlıkları nedeniyle gök tanrı inancı içerisinde ayrı bir öneme sahip olmuştur. Ormanlar ile ağaçlar; rüzgârın ve hayvanların çıkardıkları sesler, insan ya da hayvan sıfatlarının ormanlara ve ağaçlara yüklenmesine neden olmuştur (Esin,

2001, s.78). Bu bağlamda, eski Türklerde ağaçların ve ormanların insan veya hayvan şekline girmiş ruhlarının olduğu düşünülmektedir. Bu durum, ormanların Türklerin inanç sistemi içerisinde kült haline gelmesine neden olmuştur.

Orman, Türk kültürü içerisinde “yış, koru, bük ve tayga” kelimeleriyle isimlendirilmiştir. Özellikle “yış” sözcüğü orman sözcüğünün karşılığıdır. Kutlu ormanların da "kutlu yış" olarak isimlendirildiği bilinmektedir. Ayrıca Kök Türk yazıtlarında “Ötüken Yış” ifadesi de yer bulunmaktadır. Yazıtta Türk halkına öğütler verirken, “Ötüken Yış”ı terk eden ulusun başına kötü olaylar geleceği anlatılmıştır (Ergun, 2010, s.115). Eski Türklerde ağaç kültürünün ilk olarak ortaya çıktığı yer tam anlamıyla bilinmemektedir. Ancak Türklerin yurdu Ötüken'de bu anlayışın oluştuğu düşünülmektedir. Hunlar, her yıl yaz mevsiminin sonunda, Lung-Ch'eng (Ejder nehri) olarak isimlendirilen yer ayinini, Ötüken şehrinin yakınlarında düzenlemektedir (Artun, 2004, s.14). Düzenlenen bu ayin, Türklerin orman ve ağaçlar etrafındaki inançlarını ortaya koymuştur. Kutsal olarak görülen Ötüken dışında, Türkler için kutsal sayılan birden fazla orman olduğu bilinmektedir. Kadim zamanlarda Ötüken, kutsanmış bir dağ ve kutsanmış bir ormandı. Kaynaklarda “Ötüken'deki kutsal orman” şeklindeki ifadeleri sıklıkla görmekteyiz. (Roux, 2011, s.26). Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Ötüken'de Türkler tarafından kutsal olarak görülen bir orman bulunmakta ve bu ifade kaynaklarda defalarca geçtiğinden önem arz etmektedir. Orman kültürünün önemini, ormanda hayatlarını devam ettiren ruhların olduğu inancı oluşturmaktadır (Güngör ve Günay, 2003, s.75).

Eski Türkler her millette olduğu gibi başka milletlerden de etkilenmiş ve başka milletleri de etkilemiştir. Bu bağlamda Çin'de görülen ağaç çevresinde yapılan yer Tanrısına kurban sunma geleneğinin başka yansımaları, Hunlar, Tabgaçlar ve eski Türk boylarından Kagnılı boylarında da uygulanmaktadır. Güz mevsiminde yapılması tercih edilen merasimde, bir orman, bir ağaç ya da dal çevresinde at yarışı yapılırdı. Kötü ruhlardan kurtarılma istenen bir yerde kurban sunulup oraya ağaç dikilirdi. Tabgaçlarda, merasim ile dikilen ağaç, hükümdarın soyunu temsil ediyordu. Kök-Türk devrindeki Türklerde de aynı şekilde ağacın hükümdarın soyunu temsil ettiği ve ağaçlara tapıldığı gözlemlendiğine göre onlarda da benzer ritüeller yapılmıştır (Esin, 1978, s.102). Kadim Türklerde hükümdarlar Tanrı tarafından seçilmiş, yetkilendirilmiş kişilerdi. Hükümdarın ve soylarının ağaç tarafından temsil edilmesi, ağaçların kutsallığını göstermektedir. Eski Türk inanç sistemi içerisinde önemli yeri olan ağaç, ilahi bir değere sahip olsa da asla Tanrı olarak görülmemiştir. Tüm yer-su ruhlarında görüldüğü üzere yalnızca Tanrı ile insan

arasında iletişim aracı olma görevini üstlenmiştir. Kut'un ve Tanrının sembollerinden bir tanesi olma durumundan söz edilir. (Ergun, 2004, s.16). Bunun yanı sıra Türkler, iyi ve kötü ruhların ormanlar etrafında dolaştığı düşüncesine sahiptirler (Boratov, 2012, s.30). Türklerin yurt olarak Tanrı ile daha rahat iletişim kurmak amacıyla ruhlara yakın yerleri tercih etmesi normaldir. Bunun yanı sıra ormanlar, içerisinde barındırdıkları nedeniyle yerleşim kurmak için uygun alanlardır. Türklerin yurt olarak isimlendirdiği bölgelerde ormanlık alanlar fazladır. Örneğin, Baykal gölü çevresi tayga bitki örtüsüne sahiptir. Sert iklim etkisinde bulunan, kayalık ve buzdan oluşan topraklarda yalnız seyrek çam ormanları bulunmaktadır. Yerler yosunlar ile kaplıdır (Esin, 1978, s.30). Türkler yaşam alanlarını seçerken özellikle ormanlık alanları tercih etmişlerdir. Bunun sebebi ormanların inanç sistemleri içerisindeki yeriyle beraber, hayvanlara ve meyvelere ev sahipliği yapmasıdır. Türkler bu şekilde besin ihtiyaçlarını da ormanlardan karşılamıştır. Orman kültürüyle ilgili dikkat çekici konulardan biri, ormanın ruhuna avcılarının kurban adamasıdır. Ağaca olan inanışta şamanın aracılık etmesine ihtiyaç yoktur. Bu durum orman kültürünün, şamanlardan bile daha eski bir döneme denk geldiğini göstermektedir (Roux, 2011, s.27). Bunun sebebi kuşkusuz avcı ve toplayıcı olan Türklerin ihtiyaçlarını ormanlardan karşılamış olmasıdır. Ormanlar içerisinde barındırdıkları sayesinde diğer toplumlar tarafından da saygı görmüştür.

Ağaçların, eski Türk topluluklarında daha çok görülmesinin ve saygı duyulmasının yanı sıra varoluşun ağaç kaynaklı olduğu inancı, Orta Asya halklarının çoğunda kabullenilmekteydi. Kültürel değerler etrafında ağaç motifi ön plana çıkmaktadır. Halk hikayeleri, destanlar, inanç dünyası ve mitolojik sembollerin içerisinde en bilineni ağaç metaforu olmuştur (Roux, 2005, s.342). Kâşgarlı Mahmud'dan elde ettiğimiz bilgilere göre; eski Türkler, göze ulu bir ağaç gibi büyük görünen her şeye ibadet ederlermiş (Kâşgarlı, 1985, s.377). Ulu ağaç daha sonraları Orta Asya'da birkaç ağacın birleşmesi şeklinde karşımıza çıkmış ve yalnız ağaç, kurumuş ağaç, yaşlı ağaç olarak isimlendirilmiştir (Roux, 2011, s.25). Birçok ağacın birleşmesi ile orman meydana gelmektedir. Ulu ağaç motifi ormanı temsil etmektedir. Türklere ait efsanelerde geçen başka bir ağaç motifi ise; iki ırmak arasında bulunan ağaçların kutsal sayılması ve bu ırmakların da kaynağını cennetten aldıklarına olan inanışının yaygın olarak karşımıza çıkmasıdır (Ögel, 2003, s.82). Eski Türkler için önemli bilgileri içerisinde barındıran Dede Korkut'ta bahsi geçen Basat'ın, yüce bir ağaçtan doğduğu görülmektedir. Bu nedenle, kadim Türklerde kutsal sayılan ağaçların kabuklarının kutsallığı kadar kökleri de büyük bir

öneme sahiptir (Ögel, 2003, s.89). Buna benzer başka bir efsane de Kıpçakların bir ağacın kabuğundan türemesidir. Bir kadın, ağacın kabuğunda doğum yapar ve Kıpçak soyunun bu kabuktan yayılır. Eski Türklerde de meşhur olan bir başka anlatıda “Cengizname” dir. Bu anlatıda Cengiz Han on iki Türk boyuna “nişan” olarak birer tane kuş, damga, uran ve ağaç tayin etmiştir. Başkurtlar arasında ağaç, damga ve kuş geleneği günümüze kadar korunmuştur (İnan, 1986, s.48).

Mehmed Selim Mirza Ümidbayoğlu “Yadigâr” isimli kitabında, Ruslarla Başkurtlar arasında devam eden orman ve toprak meselesi anlatırken şu hikâyeyi okuyucularına sunuyor:

“Rus memurları, Başkurtlardan İbrahim ve Tokuç oğulları bir büyük meşe ağacı altında istirahat ediyor ve konuşuyorduk . . . Ah Allahım, Kılât ormanı da elimizden gidecek demiştim. Bu sözleri söyler söylemez meşe ağacı üzerinde oturan karakuş (kartal) yere düşerek ölüverdi. Toplanmış gençlere dedik: “Yıllardır şu Kılât ormanı için uğraştık. Kartalın ölüp yere düşmesi ormanımızın elimizden çıkacağına alâmettir. Çünkü babalarımıza Maykı Bey bu ormana nişan olarak kartal vermişti. Bugün kartalın ölmesi ormanımızın elden gideceğine kat’i alâmettir dedik ve çok üzüldük.” (İnan, 1986, s.47).

Bu hikâyeden anlaşıldığı üzere, kartal yalnız bir “nişan” olarak değil, ormanın ruhunu temsil eden bir töz olarak da ortaya çıkmaktadır. Her boyun kutsal sayılan bir kuşu ve ağacı bulunduğu hakkındaki bir başka hikâyeyi ise Katay boyundan Bulatlı Bay Konakoğlu Bayram ağa anlatmıştır. Bu hikâyeye göre “on iki bavlı” (on iki bağlı yani on iki kabile) Başkurtların her “bavu” nun mübarek bir kuşu ve ağacı vardır. Eskiden tanımadık bir adama rastlandığında kuşunun ve ağacının ne olduğunu sorarlarmış (İnan, 1986, s.47). Bu hikâyede geçen “on iki kabile” ve “on iki kuş” hikâyesi İbn Fadlan’ın on iki Tanrı ya ve bazı kuşlara tapan Başkurtları akıllara getirmektedir. Uygurların kurban sunarlarken etrafında daire çizdikleri ağaç da bir eksendir. Oğuz Kağan Destanının da geçen hayat ağacı teması kozmik ağaç temasıyla karışmaktadır.

“Oğuz av sırasında gölün ortasında bir ağaç ve bu ağacın kovuğunda tanrısal kaynaklı bir kız görür. Oğuz onunla evlenir ve kız kendisine üç oğul verir. Ağacın bu kovuğu Uygur söyleminde geçen “dal”a benzer. Bir ağaç üzerinde oluşan budak dokuz ay dokuz gün sonra yarılmakta ve beş çocuk dünyaya gelmektedir. Bunların en küçüğünün adı Buku’ dur. Buradan çıkan sonuç, ağaca düşen ışığın, gök ile yer arasındaki bağlantıyı çağrıştırmaktadır: Türklerin ve daha sonraki Moğolların

söylemlerinde, ağaca yansıyan ışık çadırın merkezindeki duman deliğinden içeri girer ve bu durum bize yine kozmik bir eksen ifade etmektedir.” (Roux, 2011, s.27).

Kadim zamanlardan beri, hemen hemen her Türk boyunun inançları içerisinde bazı ağaçların kutsanmış olarak kabul edildiği gözlenmektedir. İlk olarak, Tengri'nin ve Türk hükümdarının sıfatını taşıyan bu kutsanmış ağaç inancı, zaman içerisinde hükümdarlığı, atalara olan saygıyı temsil etmiş ve en nihayetinde soyun ve boyun temsilcisi olmuştur. Neticede bu ağaç; kutsanmış ağaç, ölümsüzlük ağacı ya da hayat ağacı olarak da nitelendirilmiştir (Altıntaş, 187, s.143). Hayat ağacı kültü, diğer dünya kültürlerinde görüldüğü gibi Türk kültüründe de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ağaç kültüyle alakalı olan inançların temelinde hayat ağacı olduğu düşünülmektedir. Hayat ağacına mitolojik olarak birçok anlam yüklendiği, bu ağacın yaşam sunduğu, birbirinden ayrı olan üç alemi birleştirdiği görülmektedir. Ağaca, dünyanın düzeni ve toplumların bağ kurma hususunda anlamlar yüklenmiştir. Altaylara ait bir efsaneye göre de yerin merkezinde, her şeyin ortasında yeryüzündeki bütün ağaçların en yücresi ve en büyüğü olan Tanrı'nın ikametgahına dokunan büyük bir çam ağacı büyümektedir. Bazen bu hayat ağacını, şamanların kutsal eşyası olan davullarının üzerine resmettiğini görmek mümkündür. Kadim zamanlarda Türkler, kayın ağacını da “Hayat Ağacı” olarak nitelendirmişlerdir. Günlük gereksinimlerini karşılamak için kullandıkları yay, ok ve bunların kılıflarının, çadır direklerinin, eyerlerinin, en iyi semer ve yemek kaplarının hammaddesi olarak kayın ağacını kullanmışlardır (Serin, 2002, s.8). Eski Türklere ait bir başka efsanede; Büyük bir dağ yükselir on iki gök katından, dağda kayın vardı, yaprakları altındandı, kayının altındaysa, küçük bir çukur vardı. Bu çukur kutsal hayat suyuyla doluydu, içen ölmez olurdu. (Ögel, 2003, s.107). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, kayın ağacının altındaki suyun ölümsüzlüğü bahşetmesi ve ağacın yapraklarının değerli bir maden olan altın ile teşbih edilmesi kadim Türklerin kayın ağaçlarına duydukları saygıyı göstermektedir.

Abakan Tatarlarına göre ise, dünyanın merkezinde demirden dağ vardır ve bu dağın zirvesinde, yedi dallı bembeyaz kayın ağacı bulunmaktadır. Altayların dualarında sıklıkla “bay kayın” ifadesi geçmektedir (İnan, 1986, s.40). Tengri'ye sunulan kurbanlardan sonra kayın ağaçları dikerler, böylece kutsal ormanlar oluştururlardı (Gömeç, 2003, s.80). Manas Destanı'nda; ak sakallı ihtiyarın bir çocukla kayın aracılığı ile iletişime geçmesi ve ona bilgi verdikten sonra kaybolup gitmesi söz konusudur (Ögel, 1993, s.94). Birçok kayın ağacının birleşmesi ile ortaya çıkan ormanlar Türkler tarafından kutsal sayılmıştır. Doğu Türkistan'ın kamları, hastayı tedavi ederken yanlarında kayın ağacı bulundururlar.

Günümüzde şamanlığı devam ettiren Altay, Sagay, Şor, Kaç, Televüt vb. ulusların kamları yanlarında kayın ağacı bulundurmada ayin yapmazlar. Kayın ağacı sadece ayin törenine katılan bir ritüel değil, bizzat kendisine ibadet edilen kutsal bir varlıktır. Türk topluluklarının Gök Tanrı ekseriyetinde kayın gibi yüce görülen ağaçların altında kurban sunduklarına yönelik anlatımlar mevcuttur (Öztürk, 2013, s.344). Kaç şamanı, kayın ağacına kurban adarken şu şekilde hitap eder: “*Altın yapraklı mübarek kayın, sekiz gölgeli mukaddes kayın, dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın, Ey mübarek kayın ağacı, sana kara yanaklı ak kuzu kurban ediyorum!*” (İnan, 1986, s.35). Şamanların kutsal eşyalarından olan davulları yapılırken kayın ya da sedir ağacı kullanılırdı. Bu ağaç tercih edilirken herhangi bir insanın veya hayvanın ağaca dokunmamış olması önem arz etmekteydi. Her şamanın davulu vefatından sonra bir ormana götürülüp, parçalara ayrılır ve bir ağacın dalına asılırdı. Şamanın ölüsü de bu ağacın önüne defnedilirdi (Gömeç, 2011, s.58).

Eski Türklerin Tanrı ile bağlantı kurmasına aracı olan şamanlar için, kayın ağaçları önem arz etmektedir. Şamanların davullarının üzerinde güneş, ay, yıldız, şimşek portresinin yanında kayın ağacı portresinin de bulunduğu görülmektedir. Bir Sağay şamanı, davulunda bulunan iki tane kayın ağacı resmini şöyle açıklamıştır; “*Biz Ülgen atamızdan ilk titrediğimiz zaman Umay anamızla beraber bu iki kayın ağacı yere indi.*” (Bayat, 2006, s.273). Şamanın bu açıklamasından anlaşıldığı üzere kayın ağacı, koruyucu ve insanlara merhametli Tanrıçalar olan Umay ile Ülgen tarafından gönderilmiştir. Bir şaman eğer hayatını kaybederse şamanın davulu ormana taşınır ve mezarına konulur ya da mezarın çevresindeki ağaca asılırdı. Vefat eden şamanları genellikle mezarlığa gömmeyip, dağ başına, dağ eteğine, ormanlıkta bulunan تنها bir ağacın dibine, ağaç gövdesine, yani insanların ve hayvanların ulaşamayacağı yerleri tercih ederlerdi. Şamanlar, hayatlarında yalnız yaşadıkları gibi, ölümünde de yalnızlığı tercih ederlerdi.

Türkler vefat eden yakınlarını ağaçlara asmışlardır. Ölen kişiyi ağaca asma, orman kültürüyle bağlantılıdır. Türeyiş mitlerinde karşımıza çıkan ağaçlar, ana ve baba rollerinde gözüktür. Bu durumda ağaçtan türeyen, mutlaka ağaca geri dönmelidir. Kamların tabutlarının ağaca asılarak, etlerinin kemikten temizlenmesinin bekletilmesi, Şaman ağacı (kam ağaç) ile ilişkilidir. Kam ağacı kamın oluşumunda rol aldığı gibi vefatında da önem arz etmektedir. Ağaca asılan ya da dağ başına koyulan kam ölülerinin giysileri ile, davulu da yanında defnedilirdi (Bayat, 2006, s.272). Ibn Fadlan’dan edindiğimiz bilgilere göre; vefat eden insanları toprağa vermeden önce ölüyü içi oyulmuş bir kütüğe yerleştirir, ölünün ne zaman defnedileceğini kararlaştırmak için ağacın hangi durumda olduğu göz önünde

bulundurulurdu, eğer kişi ilkbahar veya yaz vefat ettiyse, ağaçların yapraklarının ve otların sararması; sonbahar ya da kışın vefat ettiyse, ağaçların yapraklarının yeşermesi, çiçeklerinin açması beklenirdi (Fadlan, 2017, s.24).

Ağaç kültürünün günümüze yansımaları genellikle Alevi-Bektaşî toplumlarında karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik gelirlerini ağaç keserek sağlayan tahtacıların ağaçlara olan bağlılığı yüksektir. Bu nedenle salı günleri ve muharrem ayında ağaç kesmezler. Yeni bir iş için kollarını sıvamadan önce ağaca dua eder, ondan minnet umarlar. Tahtacıların köknar, ladin ve ardıç ağacını, Yörüklerin ise sıklıkla karadut, çınar ve katran ağacını yüce gördükleri bilinmektedir. Hepsinde ortak sayılan nokta ise yalnız olan ağaçların tercih edilmesi ve kült kabul etmeleridir (Gürsoy, 2012, s.6). Anadolu'da birçok bölgede, türbelere, tekkelere ve ulu ağaçlara hürmet edilmiş, çaput bağlanmış ve mum yakılmıştır. Oluşan bu inançta, eski Türklerin ağaç kültürünün ve yansımalarının bir etkisi olduğu gözler önüne serilmiştir. Türkler, Müslümanlığı benimsedikten sonra, ağaç kültü ve bunun getirisi olan bazı inanış biçimlerini İslamiyet'le hayat vermeye devam etmişler ve bu inançları İslami unsurlarla kaynaştırmışlardır.

Ankara'nın Güdül ilçesinde Şahıs-Ç şunları anlatmıştır;

“Yıllanmış eski bir ağacı kutsal olduğuna inanıp ağacın dalına bir dilek ile çaput bağladıktan sonra dilediklerin gerçekleşmesini umuyorlar.”

Şahıs-Ç tarafından anlatılan uygulama, eski Türklerin ağaçlara yükledikleri kutsallığın günümüze kadar sürdüğünü gösteren bir örnektir. Ağaçlara yapılan bu ritüelde, insanlar belirli isteklerini gerçekleştirmek amacıyla ağaçlara çaput bağlamaktadır. Bu çaputların üzerine yükledikleri dileklerin, ağacın kutsal kabul edilen gücü aracılığıyla gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Ağaçlara bağlanan bez parçalarının amacı, somut ihtiyaçları veya arzuları sembolik bir şekilde ifade etmektir. Örneğin, çocuk isteği, iş bulma dileği, sevdiklerine kavuşma arzusu vb. soyut istekler, bez parçaları aracılığıyla somut bir sembolizmle ağaca aktararak dile getirilmektedir. Bu eylem, insanların umutlarını ve dileklerini bir yerde yoğunlaştırarak, ağacın kutsal kabul edilen doğa gücünün yardımıyla gerçekleşmesini umdukları ritüeldir. Şahıs-Ç nin anlattığına benzer Kuzeybatı Ankara'nın birçok bölgesinde halk tarafından kutsal kabul edilen ağaçlar bulunmaktadır. Bu kutsal sayılan ağaçlar orman kültürünün tezahürleridir.

Kutsal kabul edilerek çeşitli isteklerle ziyaret edilen, çaput ve bez bağlanan, dilek tutulan ve bunların gerçekleşmesi için dualar edilen, ağaçlar ya da çalılar vardır. Bunların

birçoğu türbeler ile kaynaşmıştır (Arık ve Eroğlu, 2020, s.77). Bu türbelerden birisi Kuzeybatı Ankara'nın Nallıhan ilçesinde, Emrem Sultan köyüne yedi km mesafede bulunan Cafer Sadık Türbesidir. Türbenin içerisinde iki sanduka bulunmaktadır. Türbenin hemen yanında bir çeşme vardır. Türbenin yanında dikkat çekici bir yabancı Şam fıstığı ağacı bulunmaktadır. Dede olarak adlandırılan kişi, Cafer Sadık (Rahim Baba) olarak bilinir ve türbenin yanında kitabesi bulunur. Kadınlar, çocuk sahibi olmak için bu türbeye gelir ve bahsi geçen ağacı kucaklar ve bu sırada kurban adarlar. Eğer çocukları olursa kurban adaklarını yerine getirirler. Çocuğu olmayan kadınlar da çocuk sahibi olma dileğiyle burayı ziyaret eder ve kurban keserler. Sığır, koyun ve horoz bu adak için kurban edilir. Ayrıca, delilerin ve sıtmaya tutulanlarında bu türbeye getirildiği bilinir. Binlerce bez bu türbede asılı durur ve halk bu bezleri evlerinden getirip buraya adak olarak bağlayabilir (Tanyu, 1967, s.141). Taptuk Emre'nin talebesi olan Şeyh Cafer'in, sağlığında oldukça sert mizaçlı olduğu söylenir. Türbesinin bulunduğu yere çadır kurup ateş yakan göçebeler, kendilerini bir gece ansızın Sakarya Irmağı'nın Mihalıççık yakasında bulur. Ayrıca, günümüzde dahi hiç kimse, türbe çevresinde bulunan ağaçlardan evlerine bir odun parçası bile götürmemektedir. Şeyh Cafer'e olan saygıları ve sevgileri nedeniyle ağaçlara dokunmazlar. Bu inanış, büyük zatın ağaçları ve yeşili sevdiğini ve önemseddiğini göstermektedir (Erdoğan, 2007, s.53). Bu durum Cafer Sadık Türbesi ile eski Türk inancı içerisinde önemli bir yere sahip olan orman kültürünü birleştirmektedir.

Orman kültürü ile ilişkisi olan bir diğer türbe; Ankara'nın Beypazarı İlçesinin Saray Mahallesi'nde bulunan Toluca Dede Türbesidir. Yol kenarına konumlanmış olan türbenin; çatısı saç, etrafı betondur. Etrafı teller ile çevrilmiş olan türbe, ormanlık bir alandadır (**Bkz. Ek-1.9**). Türbenin etrafında çok sayıda ağaç bulunmaktadır. Bu ağaçlara geçmişte bağlanmış yazmalar, başörtüsü vb. bez parçalarının görüntü kirliliğine neden olamaması için türbenin içerisine getirilmiş ve kabrin üzerine örtülmüş olduğu açıkça anlaşılmaktadır (**Bkz. Ek-1.10**).

Bununla ilgili Toluca Dede Türbesi için Şahıs-I'nın anlattıkları şu şekildedir;

“Önceden bu türbenin etrafında bulunan ağaçlara çok sayıda bez parçası bağlanmış zamanla bu bez parçalarını kaldırmışlar. Toluca Dede diye bilinen Beypazarı'nın önemli değerlendiren bu kişi daha çok evlilik, kavuşma gibi konularda genç kızlara yardım edermiş genç kızlarda dilek tutup bu türbenin etrafına bez parçalarının bağlanmış bugün böyle bir şey söz konusu değil bizim dedelerimizden duyduğumuzdur bunlar.”

Bu durum orman kültü ile Toluca Dede'yi ortak bir paydada birleştirmektedir. Orman kültü ile ortak paydada birleşen bir başka türbede amlıdere ilçesine bağlı Bardakılar köyünde bulunan Halil Dede Türbesidir. Hazreti mer (r.a.) soyundan ve şeyh Ali Semerkandi hazretlerinin evladından olan bir kişidir. Osmanlı döneminde yapılan vakıf belgelerinde ise "Yabanabad kazası Avdan köyünde medfun Hazreti mer soyundan Halil Dede" ifadesi yer almakta ve Halil Dede Dergāhı "Avdan Tekkesi" olarak anılmaktadır. (Tanyu, 1967, s.100). Günümüzde Halil Dede Türbesi, Bardakılar köyüne birkaç km mesafede ve orman içinde bulunan eski Bardakılar kabristanında yer almaktadır. Türbenin girişinde şunlar yazmaktadır; *"Horasan'dan gelen Ali'yi Semerkandi Hz'nin amlıdere türbesindeki zatın amca çocukları Halil kardeşinin ruhuna el fatiha."* Türbe içerisinde iki kabristan bulunmaktadır. Sandukalarının başında Osmanlı fesleri vardır. Bu feslerin amacı türbenin Osmanlı Dönemi'ne ait olduğunu belirtmektir. Türbe hakim bir tepe bulunmakta ve aynı zamanda ormanlık bir alanın içerisindedir. Konumu sebebiyle Halil Dede türbesi orman kültü ve dağ kültünü akıllara getirmektedir.

Eski Türklerin orman kültü ile ilişkisi olan şeyh Ali Semerkandi Türbesi Ankara'nın amlıdere ilçesinde bulunmaktadır. Türbenin girişinde şeyh Ali Semerkandi tarafından yazılmış olan *"niyet hayır akıbet hayır."* ve *"adalet bütün erdemlerin başıdır."* sözleri bizi karşılar. Etrafindan akan sular ve mezarlıklar eşliğinde türbeye doğru gidilir. Türbenin yakınlarında emanetler müzesi bulunmaktadır. Burada bir sacayağı bulunur. Bu sacayağının bir ayağı kırılmıştır. Bu ayağın kırıldığı yere şeyh Ali Semerkandi hazretlerinin yuvasını kurulacağı rivayet edilmiştir. Talebelerine ders verdiği çok büyük ve yaşlı bir meşe ağacı bulunmaktadır. Bu meşe ağacının altında öğrencilerine ders verdiği söylenmektedir (**Bknz. Ek-1.23**). şeyh Ali Semerkandi'nin öğrencilerine ders verdiği ağaç, günümüzde halk tarafından ziyaret edilmektedir. Bu durum orman kültünü yansıtmaktadır.

1.6.Yer-Su Kültü

Eski Türklerde toprak tek başına bir anlam taşımamaktadır. Bundan dolayı Türkler "yer-su" yani "yerler-sular" deyimini kullanmışlardır. Su içtikleri akarsulara ve yaşadıkları yerlere kutsallık vermişlerdir (Ögel, 1993, s.421; Turan, 1969, s.51). Eski Türklerin inanişına göre doğa, bazı gizli ruhlarla doludur. Bu ruhlar, yer ve su kültleri ile simgelenir. Akarsular, dağlar, tepeler, ağaçlar, kayalar vb. doğal varlıklar yer-su inancı sistemi içerisindeki kutsal sayılan varlıklardır. Bu varlıkların insan özellikleri taşıdığına

inanılmıştır. Bu doğa unsurları yaşlanır, iyilik-kötülük yapar, duyar ve birtakım yollarla insanlarla iletişime geçer. Bütün bu kudreti onlara veren, sahip oldukları kutsal ruh ya da ruhlardır (Ocak,2015, s.65).

Türklerin tabiat kültüründe suyun önemi büyüktür. Türkler hakkında edindiğimiz bilgilerde Türklerin suya verdikleri değer sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu değere örnek verecek olursak; Orhun yazıtlarında “yer-su” Türklerin koruyucu ruhları olarak ifade edilir. Ongin yazıtında “yer-sub Tengri” ibaresi geçmektedir. Büyük İslam bilgini El Birûnî “El-Asarü-l-baki-ye” isimli eserinde Oğuzların bir akarsu yanındaki kayaya taptıklarını, secde ettiklerini yazmıştır (Birûnî, 2011, s.171). X. asırda İrtiş Irmağı boylarını ele geçiren Türk-Kımek boyu bu ırmağa tapar ve “Su Kimeklerin Tanrısıdır.” derlerdi. Altay-Yenisey Şamanist Türkleri’nin ritüellerinde söyledikleri ilahilerde Yenisey, Abakan, Kem, Tam ırmaklarının isimleri geçer (İnan, 1976, s.12). Göktürk Yazıtları’nda yer-suları, Türklere ulusları yok olmasın diye yardım etmiştir (Ögel, 1995, s.90). Yer-suları, VIII. yüzyılda Göktük İmparatorluğu’nda devletin resmi inançlarından birisi olmuştur. Altayların inançlarına göre, yer-su ruhları insanların yaşamlarını sürdürdükleri yerlerde yaşarlar; hayvanlara hayat veren ve onlara bereket veren yer-su ruhlarıdır (İnan, 1987, s.491). Şamanist düşünceye göre evren, dünya, insan, hayvan ve bitki aleminin bir bütün olduğu düşünülür. Gökle İdik Yer-Sub bu birliğin koruyucusu ve düzenin garantisidir (Bayat, 2006, s.151). Eski Türkler, yer-su kültüründe toprağın yaşamı desteklerken, suyun ise yaşam için gerekli iksir olduğuna inanmıştır. Toprakta bulunan su; göl, nehir, pınar ve yağmur olarak canlıların yaşam döngüsünü sürdürmesine yardımcı olmuştur. Bu sebeple toprak ve su, canlıların gelişiminde temel role sahiptir. Eski Türkler zaman içinde bu kavramları toprak ve su tanrılarını birleştiren bir baş Tanrı çifti olarak benimsemiştir (Ökse, 2006, s.36). Eski Türklerin en kutsal “yer-su”larından ikisi olan Ötüken Dağı ve Tamıg Nehri, Kök Türk kitabelerinde “ıduk” adıyla anılmaktadır. Uygurların efsanelerinde geçmekte olan Kutlug Dağı da kutsal “yer-su”lardandır (Kafesoğlu, 2011, s.291). Kök Türk yazıtlarında “Tanrı” ibaresinin bulunduğu sözcüğün hemen sonrasında “ıduk yer sub” kelimesi de geçmektedir. Kutsal “yer-su”, inanç sistemi içerisinde o kadar güçlüdür ki daima Tanrıyla birlikte o da anılır (Roux, 2005, s.171).

Bu duruma Bilge Kağan Yazıtının doğu yüzündeki şu ifadeler örnek olarak gösterilebilir;

“Türk tengrisi ıduk yiri subı ança itmiş erinç. Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolcun tiyin kangım İltiriş kağanıñ ögüm İlbilge Katunuğ tengri töpüsinde tutup yegürü kötürti erinç.”

“Türk Tanrısı, mukaddes yeri suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatun’u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır.” (Ergin, 2008, s.37).

Türklerin yer-su inanç sistemini en iyi biçimde aktaran batılı kaynak, Doğu Romalı Theophylaktos Simokatta olmuştur. Simokatta, Türklerin göğşe tapmalarının yanında bazı yeryüzü varlıklarına da saygı gösterdiklerini aktarmıştır. Yalnız, bu unsurların hiçbir şekilde Tanrılaştırılmadığını da açıkça dile getirmiştir (Mangaltepe, 2009, s.136). Doğu Roma kaynakları, Türklerin dört temel elementi kutsal kabul ettiklerine dair oldukça fazla bilgi vermiştir (Roux, 2015, s.138; Gömeç, 2011, s.86). Türklerin yer-su için verdikleri önemi destanlar aracılığıyla da görmek mümkündür. Göç Destanı’nda, Uygurların kutsal yer-su kayalıklarını Çinlilerin ele geçirmesi ile Tanrı onların üzerinden kutunu alır, yani rızasını, bereketini ve refahını çeker. Bütün yer-su’ları sanki onlara yüz çevirir; gökyüzü, bitkiler, hayvanlar değişir. Ardından bütün yer-su’lar adeta Türklere “Göç! Göç!” diye haykırır. Türkler bunun üstüne göç eder, sesler de o zaman kesilir. Göç Destanı’nda yer-su’lar, Türkleri kendilerine saygısızlık yaptıkları için cezalandırmışlardır (Karakurt, 2012, s.853). Bu bağlamda, Türkler’in genel olarak destanlarında bir dağ, akarsu, hayvan veya ağaç vb. yer-su motifleri/kültleri görülmektedir.

Türklerde, yer-su ruhlarına kurban sunma geleneği bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Asya Hunları’nın ilkbaharda (Mayıs ortalarında) Lung-ç’eng bölgesinde yer-su’lara kurban sundukları belirtilir (Kafesoğlu, 1980, s.80). Yer-Su ruhlarına Kök Türklerde de kurban sunulurdu. Uygurlar ise, 567 tarihli Çin takvimine uyarak ilkbaharda, sonbaharda ve kış gündönümünde yer ayinini gerçekleştirirlerdi (Esin, 2001, s.160). Kanlı kurban usulü, Hunlar, Göktürkler, Altaylar ve İskitlerde; atalara, yer-su ruhlarına, yere ve göğşe, ata mağaralarına, ruhlara, sulara ve ağaçlara sunularak, diğer bütün Türk toplumlarında da devam ettirilmiştir (Gökbel, 1998, s.183). Yer-su ruhları bağışlayıcı ve koruyucu ruhlardır az şeyle yetinirler. Kızmadıkça kanlı kurban istemezler (İnan, 1952, s.25). Dağlar ve akarsular, iyi ruhların mekânı sayılmakta, yer-su ruhları olarak anılmaktadır (Turan, 1969, s.51). Bu alanlarda Tanrıya dualar edilir ve kurbanlar sunulur. Altaylar yer-su adını muhafaza etmişlerdir. Altay Şamanistleri’nin inançlarına göre yer-su ruhları kurban isterler. Kurban sunmayanlara zararları dokunur. Bu ruhların yetinmeyi

bildiklerine inanılır. Bu ruhları paçavra parçası, at kılı, taş ile de memnun etmek mümkündür. En çok hoşlarına giden hediye ise paçavra parçasıdır. Altaylar bu paçavra parçasını “yalama” ismiyle ifade ederler (İnan, 1976, s.204).

Kök Türkler yer-su olarak isimlendirilen ruhları, Türk yurdunun koruyucusu sayarlardı. Kök Türkler için büyük önem arz eden yer-su’ları aynı zamanda vatan anlamına gelmektedir (Ögel, 1995, s.315). Bu duruma örnek verecek olursak, Kül Tigin kitabesinin doğu yüzünde şöyle bir ifade bulunmaktadır;

“Eçümüz apamız tutmu yir sub idisiz bolmazun tiyin az budunug itip yaratıp...”

“Ecdadımızın tutmuş olduğu yer-su (vatan) sahihsiz olmasın diye, az milletini tanzim ve tertip edip...” (Uğurlu, 2012, s.331).

Dünya tarihî açısından ele aldığımızda su, tüm toplumlarda ön planda tutulmuştur. Yerleşim alanları özellikle su yakınlarında tercih edilmiştir. Su, yaşamın devamı için bir gereksinimdir. Temizlik, beslenme ve savunma gibi özellikleri sayesinde insanların vazgeçilmezidir. İnsanlar için büyük bir öneme sahip olması, suyun birçok toplum tarafından kutsal olarak kabul görmesine neden olmuştur.

Dünyanın oluşumu konusunda yaygın bir görüşe göre; *“Sular topraktan önce de varlığını sürdürmekteydiler. Suların dinsel önemleri çözümlenirken, simgelerin yapısı ve işlevi daha iyi kavranmaktadır. Simgelerin oluşumu sayesinde dünya saydam olmakta ve aşkınlığı gösterebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sular gizli güçlerin evrensel olarak toplamını simgelemektedir. Su simgeciliği ölümü ve yaşamı temsil etmektedir. Su ile temasın neticesinde daima yeniden canlanma gerçekleşmektedir, sudan çıkma da hayat enerjisinin artırılmasını ve verimli hale getirilmesini sağlamaktadır. İnsanların sulardan nesillerinin devam ettiği inancı, vefat edenlerin sulara defnedilmesine, kozmolojik ve antropolojik düzlemde nihai yok oluşa değil, insanın yeniden yaratılışı, izlenerek yeni bütünleşmeye eşdeğer sayılmaktadır.”* (Eliade, 2014, s.182).

Birçok inanışta, evreni meydana getiren dört unsurdan (toprak, su, hava ve ateş) sık sık bahsedilir. Su, bu temel dört öğeden biri olduğu için insanlık tarihinin her döneminde vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır (Roux, 2011, s.102). Suyun dört temel elementten bir tanesi olduğu Türkler tarafından da kabul edilmektedir (Gökalp, 1991, s.76). Ancak Türklerde suyu doğrudan tanrılaştırmak gibi bir durum söz konusu değildir. Animizmin bir etkisi olarak su, eski Türklerin inancının bir parçasıdır. Yalnızca ruh sahibi

ve ruhların mekânı, kutsal bir alan ya da varlık olarak kabul görmüştür. Eski Türklerde deniz ve göl iyelerinin bazılarına, yılda en az bir kere özel kurban merasimleri düzenlenmektedir (Borotov, 2012, s.57). Çin kaynakları, Kök Türklerin yılın beşinci ayında, Tamir kenarında gerçekleştirdikleri Gök ritüelinden bahseder ve burada yapılan kurban ayinlerini aktarır. Chou ve Hunlar Dönemi'nde olduğu gibi, Kök Türk Dönemi'nde de yuvarlak göl benzeri bir su ayin mekânı bulunduğu bilinmektedir (Esin, 1978, s.52-53).

Türklerle ait yazılı ve sözlü belgelerde, Türklerin suya biçtiği kutsallık gözler önüne serilmiştir. Bunlara birkaç örnek verecek olursak; Dede Korkut'un naaşı, kopuzu ile halı üzerinde Sır-Derya sularına bırakılmıştır. Kök Türklerde, Türk mezarlarında “kurban kuyusu” adında bir mezar bulunması, Çin kaynaklarında Kök Türklerin yılda bir defa atalarına kurban verdiği ve Kırgızların ruhlar için kurbanları yere gömdüğü hakkındaki bilgileri doğrulamaktadır (Esin, 2001, s.165).

Kırgızların “Ural Batır” Destanı'nda;

“Ural Batır, ölümsüzlük veren suyu aramaya yola çıkar ve bu suya ulaşmak için çok zorlu engellerle karşılaşmıştır. Engellerin üstesinden gelmesine rağmen bu suya kavuşamaz. Destanın sonlarına doğru Ural Batır, susuzluktan ölmek üzere olan halkın su ihtiyacını karşılamak için atasından kalan elmas kılıcını başının üstünde üç defa döndürüp ayak altındaki yere saplar, orayı suyun başı olarak gösterir. Sonrasında oğlu İdil'i yanına çağırarak, ona “Git oğul, ayağının gösterdiği yere git ve halkın arasında yürü; yalnız büyük bir nehre varmadan arkana dönüp bakma” der. Hiç dinlenmeden giden İdil, sonunda arkasına dönüp bakar ve onun izinden geniş bir ırmak oluşmuştur. Böylece Akidil nehri meydana gelmiş. Aynı şekilde Ural Batır'ın oğullarından Hakmar ve Yayık, kendi adlarının nehlere verilmesine neden olmuşlardır. Ural Batır'ın vefatı yaklaştığında ona içmesi için getirilen sonsuzluk suyunu Ural Batır içmez ve etrafına döker, böylece yer-su ölümsüz olur.” (Türkyılmaz, 2013, s.85).

Türklerin suya bahsettiği kutsallık gereği gösterdikleri saygı oldukça dikkate değerdir. Bu saygının en büyük örneğini X. yüzyılda Batı Türkistan'dan geçerek, İdil Bulgarlarını İslam ile tanıştırmak amacıyla yola çıkan İbn Fadlan anlatmıştır. Oğuzların arasında bulunduğu sırada şahit olduklarını anlatırken, Türklerin su ile ilişkilerinin çok az olduğundan ve temizlenmediklerinden söz eder. Üstelik seyyahlar, tüccarlar gibi kendilerine tabi olmayan başka insanların da suyla temizlenmelerini hoş görmediklerini aktarır. Su ile temas edenlerin büyü yaptıklarını düşündüklerinden söz eder (Fadlan, 2017,

s.10-12). Bu durum, İbn Fadlan'ın inanç penceresinden bakıldığında normal karşılanmalıdır. Ancak durumun İbni Fadlan'ın anlattığından çok daha farklı olduğu, Türklerin suya saygı göstermek amacıyla suyu kirletmek istemedikleri, suyla ilişkilerini az tuttukları anlaşılmalıdır. Türklerin temizlenmek için suyun yerine ateş ya da dumanı kullandıkları görülmüştür. Ayrıca suyun yerine su buharı da Türkler tarafından tercih edilen bir temizlik şeklidir. İskitler'in bu şekilde su buharıyla temizlendiklerine dair belgeler mevcuttur. Su iyesine saygı sebebiyle, suyu özel temizlik aracı olarak kullanmak doğru karşılanmazdı. İbn Fadlan'ın Oğuzlarda karşılaştığı olay, İskitlerden beri süregelen geleneğin ve su kültü inanışının devamı niteliği taşımaktadır (Baldick, 2010, s.48).

Kadim Türklerin “bengi su” olarak isimlendirdikleri ve daha sonraları “ab-ı hayat” ismi ile anılan “hayat suyu” dünya mitolojilerinde de sıklıkla geçen önemli bir motiftir. Hayat suyu vefat eden insanların herhangi bir suretle tekrar dünyaya gelmesini sağlamaktadır. Altay ve Anadolu hikayeleri; vefat edip, yüce ya da sihirli bir güçle yeniden dünyaya gelenler ile doludur. Kadim Türkler de yeniden yaşam veren bu suya hayat suyu ismini vermişlerdir (Türkyılmaz, 2013, s.96).

İçildiğinde ölümsüzlük sunacağı düşünülen hayat suyuyla ilgili bir rivayet de Zülkarneyn için anlatılmıştır;

“Günlerden bir gün Zülkarneyn bir sonsuzluk suyu olduğunu ışitir ve bu suyu aramaya karar verir. Bilinen bir rivayete göre ise, Tanrı bu suyu Sam'ın soyundan gelen birine nasip edecektir. Zülkarneyn, halasının oğlu olup Hızır diye bilinen Elyesa ile askerlerinin eşliğinde yolculuğa çıkar. Hayat suyunun aktığı çeşme ise karanlıklar ülkesindedir. Yolda meydana gelen bir fırtına nedeniyle Zülkarneyn ve Hızır askerlerinden ayrı düşerler, bir süre sonra karanlıklar ülkesine ulaşırlar. Bu arada Hızır ilahi bir ses ve nur görür ve kendini çeken bu sesin yanına ulaşır ve hayat suyunun aktığı çeşmeyi bulur, çemenin suyundan içer ve bu su ile yıkanır. Böylelikle hem sonsuz hayat hem de insanüstü güçler, kabiliyetler kazanır. Zülkarneyn ile buluştuktan sonra yaşananları ona anlatır ve Zülkarneyn ölür.” (İnan, 2000, s.160).

Türkler arasında, hayat suyunun kaynağı açısından çeşitli efsaneler bulunmaktadır. Altay efsanelerinin birçoğunda, on iki kat göğe yükselen dünya dağının üzerinde bir kayın ağacından söz edilir. Efsanelere göre hayat suyunun kaynağı, bu ağacın altındaki çukurdadır. Hayat suyu Türk mitolojisi içinde önem teşkil eden motiflerden birisidir. Yakut Destanı'nda bahsi geçen Er-Sogotoh, tıpkı Hızır inanışında olduğu gibi hayat suyundan tatmış ve sonsuz güce ulaşmış olarak anlatılır (Ögel, 1995, s.106-107; Ayan, 2002, s.623).

Türk Tanrısı, Türklere yad (yahut cada, yat) denilen bir kutsal taş hediye etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırsın ve fırtına çıkarsınlar. Bu taş, her dönemde Türk şamanlarının ve büyük Türk liderlerinin ellerinde bulunmuştur. İslam kaynaklarında Türklerin bu kutsal taşına “yağmur taşı” ve “cada taşı” denilmektedir (İnan, 2000, s.161). Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lugati’t-Türk isimli eserinde bu taşın söz etmiştir. Yat ismini verdiği bu taşın, yağma ülkesinde yaşayan Türkler tarafından yağmur yağdırmak için kullanıldığını aktaran Kaşgarlı Mahmut, bizzat kendisinin şahit olduğu bir olayı bizlere şu şekilde anlatmıştır; bir yaz gününde Yağma ülkesinde yangın meydana gelmiş ve “yat taşı” ile kar yağdırılmış; bu sayede yangının önüne geçilmiştir (Kaşgarlı, 1985, s.355).

Yağmur yağması için Kuzeybatı Ankara bölgesinde de bazı ritüeller ve uygulamalar yapılmaktadır. Bu uygulamalar, eski Türk inancı ile benzerlik gösterir. Ankara’nın Ayaş ilçesinde yaşayan Şahıs-A yağmur duası için yapılan ritüelleri şu şekilde anlatmıştır;

“Yaşadığımız bölge genellikle yarı kurak iklim bölgesinde olduğu için yağışların kısıtlı olduğu bir bölgedeyiz dolayısıyla hemen hemen her yıl yağış yetersizliğinden dolayı yağmur duası yapılır. Köyümüzde ve çevre köylerde bilindiği gibi Ankara çevresi karasal iklime sahip daha çok buğday tarımı ile meşgul olmaktadır, buğday içinde ilk bahar döneminde yağış gerekiyor uzun yıllardır ilk baharda fazla yağmur düşmediği için yağmur duası adında bir âdetimiz vardır, belirlenen bir gündeki bu genellikle bugün pazar günü olarak tercih edilir. Bunun sebebi tatil olduğu içindir. Bu ritüel köy derneği tarafından daha önceden ilan ediliyor kurbanlıklar hazırlanıyor. O gün çevremizde bulunan yüksek bir tepeye genellikle suyun ve çemeninde bulunduğu bir tepe çıkarak Allaha dualar ediliyor namazlar kılınıyor kesilen kurbanlar köylü kadınlar tarafından yemek haline getiriyor. Beraberce duanın yapıldığı bölge yemekler yeniliyor böylece Allaha dua edip rahmetini göndermesi isteniyor.”

Ankara’nın Çamlıdere ilçesinde Şahıs-E yağmur duası için yapılan uygulamaları şu şekilde anlatmıştır;

“Yağmur duası köyümüzde uygulanır, geçmişte de uygulanıyordu. Yetmiş bin tane leblebi nohut büyüklüğünde taş toplanır, taşlar yıkanır. Temiz hale getirilir, kurutulur. Sonra Kur’an ı Kerim’de bir ayet var. Şu anda ayet aklımda değil. O ayeti okuyabilecek Kur’an okumasını bilen kişilere bu taşlar, poşetler, torbalar halinde dağıtılır. Yağmur duası gününden önce bu yetmiş bin taş okunur. Her taşa o ayet okunarak üflenir. Bu yetmiş bin taşı okuma işi bittikten sonra bu taşlar bir temiz akarsuya dökülür. Yağmur duası gününden sonra. Yağmur duası için yiyecek hazırlığı

yapılır. Gönlünden geçen kişiler. Kurban verirler, koyun, kuzu, keçi gibi bunlar kesilir, biçilir. Yemek haline getirilir ve yağmur duası yapılacak, biz de bir yatır var, bir dağın tepesinde. Oraya çıkılır, oraya dualarla çıkılır. Efendim zikir yapılarak çıkılır. Orada yağmur duası yapılır, yemekler yenilir, yağmur duası sona erer. Yağmur duasına çoluk çocuk özellikle küçük çocukların. Çünkü onların dualarının kabul olacağına inanılır. Günahsız oldukları için. Kalabalık halinde böyle. Kafile hâlinde oraya çıkılır, o dua yapılır. Yağmur duası yapılır. Sonra yemekler yenilir.”

“Yada taşı” ile yukarıda bahsedilen yetmiş bin taş arasından bir bağlantı bulunmaktadır. Ayrıca bir akarsuyun tercih edilmesi, Türklerin suya yükledikleri kutsallığın günümüze doğrudan olmasa da dolaylı yoldan ulaşıldığını gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra yüksek bir tepenin tercih edilmesi dağ kültü ile su kültürünün ortak bir paydada birleştiğini göstermektedir. **(Bkz. Ek-1.31).**

Aynı durum Ankara’nın Nallıhan ilçesinde Sobran köyünde Hasan Dede Türbesinde de bulunmaktadır. Mezarın etrafı herhangi bir şekilde kapatılmamıştır. Mezar mermer kaplıdır ve boyutu büyüktür. Mezarın hemen yanı başında bir ağaç bulunmaktadır. Bölgeyi rahat gören, hakim bir tepede konumlanmıştır. Hasan Dede’nin ermiş olduğuna ve Eren’in Horasan’dan geldiği rivayete edilir. Burada ağaç kesmek yasaktır ve bu yasağa uymayanların başlarına felaket geleceğine, ceza alacaklarına ve iflah olmayacaklarına inanılır. Köy halkı, yağmur duası için burada toplanır ve yağmur duası münasebetiyle yetmiş bin taş gömülür. Askerlik görevini yerine getirecek olan gençler, Hasan Dede Türbesi’ni ziyaret eder ve buraya adak olarak 5-10 kuruş para atarlar. Oğlak Bayramı’nda ise 45-50 kurban kesilir. Türbenin yanında bazı ardıc ağaçlarına bezler bağlanır ve adaklar sunulur. Burada bulunan ağacın oyuk kısmından insan geçebilecek kadar bir boşluk vardır ve bu boşluktan geçmek adeta bir ritüel haline gelmiştir. Hasan Dede Türbesi’nin hemen yanından şehrin içme suyu çıkar ve çevrede yapılan kazılarda Roma ve Bizans dönemine ait eserler bulunmuştur. Bu eserler okul bahçesine konulmuştur. Ancak bu gibi eserlerin çıktığı yerlerde âdet ve ziyaret adak yeri olup olmadığı konusunda bilgi bulunmamaktadır (Tanyu, 1967, s142). Hasan Dede Türbesi su, dağ ve orman kültürünü ortak bir paydada birleştirmiştir. Eski Türklerin ağaçları koruma ve yağmur yağdırmak için kullandıkları yöntemler, günümüzde bu türbe çevresinde kısmen devam etmektedir.

Su kültü ile ilişkisi olma ihtimali olan Samut Bâli Türbesi, Ankara’nın Güdül İlçesi’nin Kavaközü köyünde yer alan köy mezarlığında bulunmaktadır. Mezarlığın girişinde Kavaközü köyü mezarlığı ve Samut Bâli Türbesi yazmaktadır. Türbenin içerisinde dört adet kabir bulunmaktadır **(Bkz. Ek-1.6).**

Bu dört mezarın hemen karşısında şunlar yazmaktadır;

“Samut Bâli, 15.yy’da yaşamış bir din alimidir. Hz. Ömer efendimizin soyundan geldiğine rivayet edilir. Türbe içinde dört mezar bulunur. Mezarlardan baştan ikincisinin altında 40 cm. eninde 100 cm. derinliğinde “cevherlik” olarak nitelendirilen ve içinden toprak alınarak şifa niyetine kullanılan bir hücre bulunur. Başta bulunan mezarın baş taşında balık sırtı motiflerine, tavan çitaları üzerinde ise üç adet eski yazıya rastlanır. Yazının okunabilir kısmında Samut Bâli Hazretleri’nin, Hazreti Ömer soyundan geldiği anlaşılr.”

Kabrin baş kısmında bulunan balık sırtı motifi türbe ile su kültünü ortak paydada birleştirmektedir.

Su kültü için önemli olan bir başka türbe ise Ankara’nın Ayaş ilçesinde bulunan Sıtma Dede Türbesidir. Namazgah ortasında mezarı bulunan bu dedenin yakınında bir pınar bulunmaktadır. Bu pınarın kaynağından sıtma hastaları su içer ve yıkanmaktadırlar. İnanişâ göre, suyun şifalı olduğuna ve sıtmalı hastalarının bu suya temas etmesi halinde onları iyileştireceğine inanılmaktadır (Tanyu, 1967, s.100). Bu durum Sıtma Dedesi ile eski Türk inanç sistemi içerisinde yer alan su kültünün birleştiğini göstermektedir.

Aynı şekilde su kültü için öneme sahip olan ve Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde bahsettiği Şeyh İvaz Dede Türbesi, bugün Beypazarı merkezinde, Ayvaşık Mahallesi’nde Salihler Tepesi’nin zirvesinde bulunmaktadır. Evliya Çelebi’nin 1648 tarihinde Beypazarı’nı ziyaret ettiği düşünülürse, Şeyh İvaz Dede Türbesi’nin varoluş tarihinin daha da eskilere dayandığını söylemek yanlış olmaz (Uysal, 2016, s.20). Ankara’nın Beypazarı ilçesinde bulunan türbeye giderken taşlardan döşenmiş yoldan geçilmektedir. Ormanlık bir alanda olan türbe, yüksek bir dağ konumunda bulunmaktadır. Türbenin bulunduğu tepeden Beypazarı ilçesinin tamamı rahatlıkla görülmektedir. Bu özelliği nedeniyle civarda yaşayan insanlar tarafından manzarası güzel olduğu için de oturmak amacıyla da tercih edilmektedir. Kabristanlarının hemen yanında bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmenin üzerinde *“Şifalı su Evliya Çelebinin Seyahatname ’sinde bahsedilen halveti şeyhlerinden İvaz Baba çeşmesidir.”* yazar. Etrafı demirler ile koruma altına alınmış mağaraya benzeyen bir yapı bulunmakta ve buradan su sızmaktadır.

Türbe içerisinde iki ana mezar vardır. Büyük olan mezar İvaz Dede’ye, küçük olan ise Halveti Tarikatı Şeyhi Mehmet Efendi’ye ait olduğu sanılmaktadır. Bu iki mezarın kenarında başka mezarlar da bulunmaktadır ve düşünülen o ki, bu mezarlar oraya

gömölmek isteyen diğerk kişilere aittir. İvaz Dede'nin manevi etkisi ve şifa sağlayıcı özellikleri nedeniyle, insanlar onun yanına defnedilmeyi arzu etmişlerdir.

İvaz baba Türbesini hakkında bahsi geçen ifadeler şu şekildedir; “Ziyaretçiler, aynı zamanda adaklarını sunmak amacıyla bezler bağlayıp çevresindeki çalılara binlerce bez ve çaput asarak bu kutsal mekânı süslüyorlar. Kabristan 1939-1940 yılları arasından dönemin Kaymakamın emriyle Jandarma Komutanı tarafından yıktırılmıştır. Ancak yıkılmasına rağmen harabe olan kabristana ilgi devam etmiştir. Mum kalıntıları yıkılan taşlar üzerinde hâlâ izlerini korumaktadır. Oysa bu türbeler, manevi bir destek ve güç kaynağı olarak görülüyor ve yıkılmaları halkı olumsuz etkiliyor. Bölge halkı, türbeleri yıktıran kaymakama “deli kaymakam” diyerek tepki gösteriyor ve bu tahribatın kaymakam ve jandarma komutanının başına gelen talihsiz olaylarla ilişkilendirildiğini belirtiyor. Türbenin eskiden yağmur duaları için kullanıldığını ortaya koyuyor. Bölgede çıkan hafif su sızıntısı ziyaretçilerin hastalıklarına şifa bulmaları için önemli bir kaynak olarak görülüyor ve burada yapılan duaların tesirini arttırdığına inanılıyor. Su haznesinin bulunduğu bölgeye bağlanmış bezler dikkat çekiyor. Bu bezler arasında patiska, iplik, elbise kumaşı ve pamuk ipliği bulunuyor. Bazı bezlerin yanına küçük taşlar konulmuş durumda. Sızan su, yamaç boyunca oluk içinde akararak bazı yerlerde hayvan pislikleriyle karışıyor. Bu şifalı su, hastaların yanı sıra hayvanların tedavisi için de kullanılabiliyor. Ziyaret edilen diğer türbelerde de dinî ve manevi inançlar önem taşıyor. Burada kurbanlar kesilip dualar ediliyor, adaklar sunuluyor ve insanlar içten bir etkileşimle dua ve niyetlerini ifade ediyorlar.” (Tanyu, 1967, s.104).

Şifalı su adı altında bir çeşmenin yanında bulunması, su kültü ile ortak paydada birleşmesine neden olmuştur. İskender Sultan Türbesi’nde de aynı durum söz konusu olmuştur. Türbeye bitişik bir şekilde bir çeşme bulunmaktadır. Bu türbe açık mezar şeklindedir. Mezar taşının hemen yanı başında temsili su testisi bulunmaktadır (**Bkz. Ek-1.26**).

Ankara’nın Çamlıdere ilçesinde bulunan Şeyh Ali Semerkandi’nin su çıkarması ve suyun çekirge istilasını engellemesine dair anlatılan rivayet ile eski Türk inanç sistemi içerde önemli bir yere sahip olan su kültü arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Suyun arındırıcı ve kurtarıcı özellikleri Orta Asya’dan Anadolu’ya taşınmıştır. Günümüzde bu kerametın gerçekleştiğı rivayet edilip dualar edilmektedir.

Günümüzde Türkler arasında su hâlâ kutsal kabul edilmeye devam etmektedir. Oğuzlarda, Moğollarda, Sibiryalılarda, günümüz Türkiye’sinde ve bazı heterodoks toplumlarda, suyun dışkı ile kirletilmesi, bazen suda duş alınması, çamaşırların ve kap kaçağın temizlenmesi hoş karşılanmamıştır. (Roux, 2002, s.124). Günümüzde Altay-Sayan

Türkleri, tıpkı İslamiyet Öncesi Türklerde olduğu gibi, yer-su demekte ve ayinler yaparak yer-su'ya ithafen ilahiler söylemektedir. Ayrıca *“Bereketli hayvan sürülerimizin canlarını yaratan yer-suyumuz.”* demişlerdir. (İnan, 1976, s.40). Günümüz Başkurtlarında, gelinin su içtiği ırmak, pınar ve göl sularına babasının para atması, su kültürünün koruyucu menşeinin uygulanmasıdır (Günay ve Güngör, 1998, s.83). Yakutlarda göl, akarsu ve pınarın iyesi olduğu inancı devam etmektedir. Bu iyelerden bazılarını *“Ukula Toyon”* ve *“U İççite”* adı verilmektedir. Bu iyelere kurban adarlar ve çevrelerini temiz tutmaya özen gösterirler. Aynı şekilde Karağas Türkeri'nin de *“Sug ezi”* adlı bir su iyesi bulunmaktadır (Ayan, 2002, s.623-624). Anadolu'da Tahtacılar arasında da suyu temiz tutma ve suya saygı gösterme inancı hakimdir. Bütün bu inanışlar, eski Türk kültürünün devamı niteliği taşımaktadır (Roux, 2015, s.116). Anadolu'da kutsal sayılan su ve akarsuların bazılarında, veli, şehit ve önemli şahsiyetlerin mezar ya da türbesi ile yan yana yer almaktadır. Ankara'nın Gölbaşı ilçesinde, cenazenin defin işlemi yapıldıktan sonra mezarın başına su testisi ile su bırakıldığı ve cenaze evinde olan bütün suların evden atıldığı anlatılır. Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinde maden suyu pınarının yanında veli mezarı bulunmadığı halde çevredeki ağaçlara çaput bağlandığı ve bunların doğrudan doğruya su ruhuna sunulduğu görülmektedir (İnan, 1987, s.472). Eski Türklerde olduğu gibi Ankara Türklerinin de suyun temiz tutulması inancı hâlâ devam etmektedir. Gece olduktan sonra evin dışına su dökülmemesi, suyun aktığı yerlere tükürülmemesi ve küçük tuvaletin bu yerlere yapılmaması nasihat edilmiş, bu tür kirletmeler yapıldığında çarpılacağına ve kötü sonuçlar doğuracağına olan inanç ve cezalandırılma korkusu, Türk inançlarının yaşayan son örneklerinden birisidir (Kalafat, 1992, s.54). Anadolu'da da türbelerin birçoğu, su başlarında bulunur. Büyük ırmakların yanında, Kurban Bayramı'nda kurban kesildiği de görülmektedir (Ögel, 2003, s.330).

Günümüzde su ile ilgili birçok atasözü bulunmaktadır, örneğin:"

“Suyu görmeyince pabuç çıkarma.” Bu söz, kişilere işlerinde acele etmeyerek, ağır başlı davranmaları için söylenir.

“Susamışa serâb, büsbütün su görünür.” Bu söz, her şeyi kendi işine yarar gibi gören yoksul kimse için söylenir.

“Balık suda, gözü ise dışarıdadır.” Bu söz, her şeyin içinde bulunup da bilmiyormuş gibi görünen kimse için söylenir.

“Kuyuda su var, fakat itin burnu (yetişip) değmez.” Bu söz, bir işi dileyip de ona erişemeyen veya başkasının yemeğine göz dikerek, onu ele geçiremeyen için söylenir.

“Buğday yanında, karamuk da sulanır.” Buğdayın devleti ve bereketi yüzünden, karamuk da su bulur.

“Geçidi, (köprüyü?) su götürdü.” Bu söz, geçmiş ve artık elde edilemez bir işi için söylenir.

“Su bile içirmeyene, sen süt ver.” “Sana kötülük edene, iyilik yap” demektir. “Su vermeyene, sen süt ver.” Sana kötülük edene, sen iyilik et, çünkü iyiliğin, onu sana köle yapar.

“Eşek, başım esen olsa, denizden su içerim, dermiş. Bu söz, dileğine erişmek için, uzun seneler yaşamak isteyen kimseler için söylenir.

“Buzdan su damlar.” Bu söz, huyları babasının huyuna benzeyenler için söylenir.

“Çocuk, oğlan su döker; büyük (kayıp düşerek), bir yanı kırılır.” Bu söz, küçüğün yaptığı kötü bir işten, büyüklerin gördükleri zarar için söylenir.

“Kaynayan büyük ırmak, geitsiz olmaz.” “Kementle dağ eğilmez, kayıkla deniz kapanmaz!”

“Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur!” Bu söz, az olsa bile bir şeyi kabulden çekinmemesi emrolunan kişiler için söylenir.

“Kaz giderse, ördek gölü benimser.” Bu söz, bey gittikten sonra, halk üzerinde büyüklenmeye kalkan, düşkün kimseler için söylenir” (Türkyılmaz, 2013, s.85).

II. BÖLÜM

2.GÜNÜMÜZ KUZHEY-BATI ANKARA’SINDA HAYATIN GEÇİŞ DÖNEMLERİNİN İZLERİ

İnsan hayatının bazı dönemleri, bir durumdan diğerine geçişi sembolize eder ve bu bir sonraki sürecin eşiği olarak kabul edilmektedir. Bu geçiş aşaması, kişinin içinde bulunduğu sosyal çevrede temelden bir değişiklik gerektirerek, önceki halinden ayrılmasını ve taze bir yaşam evresinin başlangıcını temsil etmektedir. Doğum ile başlayan bu önemli geçiş evresi, evlilikle yeni bir çevre ve oluşumla sonuçlanan dönemi başlatmaktadır. Ölüm ise her ne kadar ilk iki evreyi bitiren bir süreç olarak kabul edilse de inanç açısından bazı toplumlara göre bir son birçok topluma göre ise yepyeni başlangıçtır. Bu açıdan bakıldığında insanın hayatında karşılaşacağı doğum, evlilik ve ölüm şeklinde üç belirleyici “geçiş evresi” bulunmaktadır. Bu üç temel aşama, kendi içlerinde çeşitli alt kategorilere ve seviyelere bölünmüş olup, etrafında bir dizi inanç, gelenek, adet, merasim, ritüel, dinî ve mistik uygulamalar toplamıştır. Bunlar, bahsi geçen “geçişleri” etraflarındaki kültürel beklenti ve normlara uyumlu bir şekilde düzenlemeye yöneliktir. Bu ritüellerin temel amacı, kişinin yeni “geçiş” durumunu belirlemek, kutsamak, onurlandırmak ve aynı zamanda bu dönemde daha savunmasız olduğuna inanılan bireyi potansiyel tehlikelerden ve olumsuz etkilerden toplumsal birliktelik ve ritüeller ile korumaktır. Çünkü özellikle eski Türklerdeki yaygın kabule göre, insan bu tür dönemlerde zararlı güçlere karşı daha savunmasızdır. Bu geçiş dönemlerinin başlangıcını doğum oluşturmaktadır.

2.1. Doğum

Eski Türklerin doğuma ilişkin düşüncelerinde doğumun ve ölümün tanrının iradesine bağlı olduğu inancı öne çıkmaktadır. Bu algıya göre doğum, tanrısal bir olaydır, insanlarla herhangi bir ilişkisi veya bağlantısı bulunmamaktadır. İnsanlar, doğum sürecinde yalnızca aracı görevi görerek, tanrının veya tanrıçanın emirlerini yerine getiren rol üstlenmektedirler (Eyüboğlu, 1987, s.133). Bu bağlamda günümüzde varlığını koruyan doğumun ya da hamileliğin gerçekleşmesi için tanrıdan ve kutsal sayılan mekânlardan medet umma düşüncesi ile bu anlayış arasında bir bağlantı kurulmaktadır.

Doğumda en büyük rol sahibi kadın olarak algılandığı için kadının hamile kalma durumu gerçekleşmediğinde toplum ve ailesi tarafından suçlanmasına yol açtığı zamanlar olmuştur. Aile ve toplum baskısı altında çocuk sahibi olamayan kadınlar, bu baskıdan kendilerini soyutlamak umuduyla çeşitli yollar denemişlerdir. Bu yollardan bazıları dinsel

ve mistik nitelikler taşıırken, bazıları da geleneksel bitki ve yiyecek uygulamalarını içerir. Bu süreçte, kadınlar kendi inançlarına ve kültürel mirasa dayalı olarak ritüeller gerçekleştirirler (Öger, 2012, s.1680). Bu ritüelleri Uygur Türkleri arasında görmek mümkündür. Uygurlarda çocuk sahibi olma arzusuyla yapılan mezar ziyaretlerine ve bununla ilişkili diğer uygulamalara rastlanmıştır. Mezara giderek dua edip gözyaşı dökme, mezarın etrafındaki ağaçların dallarına bezler asmak, mezarlıkta bulunan ağaçları kucaklama ve mezarın tepelik alanında yuvarlanma gibi gelenekler bu ritüeller arasında yer alır. Ayrıca, mezar üzerine buğday serpmeye ve mezar çevresinde mum yakma, yakındaki pınarlara bozuk para atma gibi uygulamalar da yaygındır (Ersürel, 2009, s.7).

Türk boylarının genelinde olduğu gibi Kaşkay bölgesine özgü bebek sahibi olma uygulamalarından bazıları şunlardır: Hamile bir kadının ağzından çıkan bir şeker, bebek sahibi olamayan bir kadına verilir. Hamile kadının elbisesinden kesilen parçalar, bebek sahibi olmak isteyen kadının evinde saklanır ve eğer bebek sahibi olursa, o parçalardan yapılan bir giysi giydirmek için anlaşıma yapılır. Doğum yapmış bir kadının kırkinci gününde yıkandığı su, bebek sahibi olmak isteyen kadının da yıkandığı su olarak kullanılır. “Dişi daş” adı verilen taştan alınan parçalar ezilerek toz haline getirilir ve çocuksuz kadına yutturulur. (Karaarslan, 2011, s.1438). Tahtacılar arasında da çocuk sahibi olamayan kadınlar, dinî inançlarla ilgili uygulamalara başvurumaktadırlar. Muska kullanımı, kutsal kabul ettikleri mekanlara adak sunma ve ziyaret etme, kısır kadınların kurt postundan geçirilmesi gibi uygulamalar bu çabalar arasında yer almaktadır. Kısır kadınların ziyaret yerlerine çocuk sahibi olmak amacıyla gitmeleri, o yerlerde kutsal gücün ortaya çıkmasının kabul edildiğine dair bir inançla ilişkilidir. Bununla birlikte, ziyaret yerlerinde yatıra elbise bırakma, oradan elbise alıp giyme, çocuk için elbise ve yatacın üzerindeki örtüden bez parçası alma, o yerden alınan taşı kadının karnına sürme, delikli taş veya ağacın arasından geçme gibi ritüeller, kutsal ile temas etme ve onun yayılma niteliğiyle ilgili uygulamalardır (Selçuk, 2004, s.173-174). Kısır kadınlar, çocuk sahibi olmaları için Ayısıt'a dua ederler. Ayrıca, Ayısıt gelene kadar komşuların çocuklarına ve hayvan yavrularına şefkat gösterir, onları doyururlar. Ayısıt geldiğinde herkesin neşeli, güler yüzlü ve tok olması gerektiği inancı yaygındır (İnan, 1976, s.27).

Eski Türkler, geçmişte nasıl çocuk sahibi olmak için bazı ritüeller gerçekleştiriyorsa, günümüzde de aynı şekilde uygulanan çeşitli ritüellerin yer aldığı görülmektedir. Araştırma sahası olan Kuzeybatı Ankara ve çevresinde çocuk sahibi olmak isteyen evli çiftlerin başvurdukları bazı uygulamalar Türk inanışlarının günümüze yansımalarına örnek

teşkil etmektedir. Kuzeybatı Ankara’da yerli halk tarafından kutsal kabul edilen bazı mekanlar bulunmaktadır. Bu mekanlardan birisi Ankara’nın Beypazarı ilçesinde bulunan bir türbedir. Bu türbe hakkında görüşme yapılan Şahıs-B şunları anlatmıştır;

“Türbeye girdiğimizde dua edip iki rekât namaz kılıyoruz, bizim türbemizin özelliği olarak çocuğu olmayan aileler gece kalır, adak adanıp köyliye dağıtırlar. Olan çocuk erkekse Satılmış, kız ise Satı adı verilir, genellikle o bölgemizde Satı ve Satılmış adı yaygındır.”

Ankara’nın Beypazarı ilçesinde Şahıs-C’nin anlattığı başka bir uygulama ise kutsal olarak görülen ağaçlara çaput bağlama işlemidir. Bağlanan bu çaputların çoğu çocuk sahibi olmak, iyi bir eşle evlilik yapmak gibi dileklerin somutlaştırılmış biçimidir. Uygulamayı Ankara’nın Ayaş ilçesinden görüşme yapılan Şahıs-Ç de anlatmaktadır;

“Türbe ziyaretinde orada yatan kişiyi ziyaret ederek ruhuna dualar okuruz. Ondan sonra ne dileğimiz varsa isteyen ev, isteyen hastasına şifa, çocuğu olmayan çocuk diler.”

Eski Türklerin doğum ilgili ritüellerinden izler taşıyan bir diğer türbe ise Ankara’nın Ayaş ilçesinde bulunan Bünyamin Ayaşı Türbesidir. Kabir Bünyamin Ayaşı ilköğretim okulunun yanı başındaki, Bünyamin Ayaşı Cami’nde bulunmaktadır.

Bünyamin Ayaşı hazretleri ile ilgili Şahıs-F nin anlattıkları şu şekildedir;

“Çok nadir rastlansa da bu camide çocuk sahibi olamayan insanlar öncelikle bir kurban adar daha sonrasında, sabah namazından bir sonraki günün sabah namazına kadar camide yatılı kalırlar. Allah’a çocuk sahibi olabilmek için dua eder. Eğer bu duaları kabul olursa ise çocuğunun adını erkek olursa Satılmış eğer ki kız olursa Satı olarak koyarlar. Dilekleri gerçekleştiği için Allah’a adanmış oldukları kurbanı keserler ve çevre halkına dağıtırlar, onların da hayır dualarını almış olurlar.”

Eski Türklerde doğumun daha rahat gerçekleşmesi için belirli hazırlıklar ve ritüeller yapılmaktadır. Bu uygulamalardan birisi doğum zamanında, hamile olan kadının atların yanında gezdirilmesidir. Bu ritüel yapıldığında doğumun kolay geçeceğine inanıldığı bilinmektedir (Kalafat, 2012, s.79). Bebeğin doğumuna az bir süre kala, bebeğin giyeceği kıyafetler ve doğumda kullanılacak eşyalar hazırlanır. Buna “eşya toplama” adı verilir. Doğum zamanı geldiğinde, anne adayının bu “kilit dua” ile açılmalıdır; aksi

takdirde doğum gerçekleşmez ve bebek rahat edemez (Karaaslan, 2012, s.1442). Ayrıca, gebe kadınlar doğum yapacağı güne yaklaştığında, odalarını ve evlerinin çevresini temiz tutmaya özen gösterirler (Ersürel, 2009, s.46). Doğum öncesinde bebek için “körpiçek” olarak adlandırılan yatak takımı hazırlanır. Kadının ilk doğumu, kendi ailesinin evinde gerçekleşir. Doğum zamanı yaklaştığında, hamile kadının anne ve babası dünürlerinin evine bir bohça hazırlayarak gelir ve kızlarının doğum yapması için onu isterler. Kızın kaynanası ve kayınpederi de buna onay verir. Kızın ilk doğumunu ve çocuğa isim verme işlerini gelinin anne ve babası üstlenir. Gelin, kaynanasının evinden ayrılmadan önce kaynana tütsü yakarak gelinin başının etrafında dolaştırır ve gelin, annesinin evine gider. (Öger, 2012, s.1684).

Eski Türk toplumlarında, İslamiyet öncesi dönemlerde doğum sürecini yöneten ve annelere yardımcı olan kişilere “doğumcu kadın” ya da “doğumcu” denirdi. Bu kişiler, hamilelik, doğum ve doğum sonrası dönemde annelerin bakımını üstlenir, doğumun güvenli ve sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaya çalışırlardı. Bu doğumcu kadınlar, genellikle deneyimli kadınlar arasından seçilir ve doğum bilgisini nesilden nesile aktarırlardı. Eski Türk toplumlarında bu konuda özel bir statüleri ve bilgileri olan kişiler bulunurdu, ancak tam olarak “ebe” mesleğinin İslamiyet öncesindeki karşılığı olarak adlandırılmazlardı. Günümüz Anadolu’sunda ise ebeler, bazen anneler kadar önemli kabul edilir. Ebeler, halkın her kesimi tarafından saygı görür ve bir canlının dünyaya gelmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Ebeler, doğum yaptırdıkları her bir insana göre kutsanır ve birçok ebe mezarı türbeye dönüşmüştür. Halk sufizminde bu ebeler “bibiler” olarak bilinmektedir (Ögel, 2003, s.253). Ankara’nın Nallıhan ilçesinde bulunan Hoşbebe Türbesi bunlardan birisidir.

XVIII. yüzyılın ortalarında Başkurtlar arasında ilmî araştırmalar yapan Rus ilimler Akademisi üyesi I. Lepechin Başkurt gelenek ve göreneklerinden bahsederken bizzat gözlemlediği doğum törenini şöyle anlatıyor:

“Bir lohusaya “şeytan oyunu” olarak adlandırılan töreni düzenlemek için kör eze çağrıldı. Kör eze dans ediyor, bağırıp çağırıyordu. Bu şekilde cin ve şeytanları uzaklaştırdığına inanılıyordu. Gece yarısı olduğunda eline kılıç ve tüfek aldı. Birkaç adam da kendi kuşağını sıkıca bağladı. Bu, cinlerle savaşıma hazırlık anlamına geliyordu. Elindeki silahlarla cin ve perileri uzaklaştırmaya başladı. Sonunda “cinleri kovdum. Iyık ırmağında onları boğdum” dedi.” (İnan, 1986, s.113).

Bu uygulamanın amacı doğum sırasında dünyaya gelecek olan bebeğin etrafından kötü ruhların kovulmasıdır. Bebek doğduktan sonra şu uygulamalar yapılmaktadır;

“Annesi tarafından emzirilmeden önce bir süzgeç üzerine konarak “oğşum, birincas, nil ve sığır ödü” kaynatılarak bebeğe içirilir. Bu bitkilerden yapılan çayın, bebeğin anne karnında aldığı şeyleri temizlemek için yapıldığı söylenir. Anne ne ki yeridi giderdi uşağın garnına bu çayı içende uşağın garnı temizleniyordu. Kaşkay Türkleri'nde doğum sonrası göbek kesen ebe, yeni doğan bebeğin damak kısmını hafifçe kaldırır. Buna “makını götürmek” denir. Bu uygulama her yeni doğan bebek için mutlaka yapılır ve Kaşkay deyimlerinde de yansımaları görülür. Takdir edilen bir insan için “Makını götürene helal olsun” denir.” (Karaaslan, 2011, s.1442).

Çocuk doğduktan sonra yapılması gereken işlerden birisi de çocuğa ad vermektedir. Yeni doğan bir çocuğa ad verme genellikle dinî nitelikli törenle gerçekleştirilir. Bu gelenek hâlâ birçok bölgede uygulanmaktadır. Çocuğa ad verme, özel bir kutlama ve adeta bir kutsama niteliği taşımaktadır. Türk kültüründe ad alma ve ad verme işlemi önemli bir ritüeldir (Kalafat, 2006, s.149). Eski Türklerde önemli bir ritüel gerçekleşeceğinde akıllara şamanlar gelmektedir. Doğu Türkistan'da şamanın çocuğa ad verme töreninde bulunması gibi bir zorunluluk yoktur. Bazı Moğolistan bölgelerinde ise şaman doğumda dua eder ve iyi dileklerde bulunur. Bu bölgelerde şamanlar ad koymaz, adı çocuğun babası koyar (Kalafat, 2012, s.206). Eski Uygur yazısıyla yazılan tarihî destan Oğuznâme'ye (Oğuz Kağan Destanı) göre, Oğuz Kağan çocuklarına Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz adlarını vermiştir (Abdurrahman, 2004, s.125). Bu durum, eski Türklerin kadim inançlarında, doğadaki nesnelerin ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Uygur Türkleri, İslamiyet öncesi dönemde genellikle Türkçe isimleri tercih ederken, İslamiyet'in kabulüyle Arapça ve Farsça yeni isimlere yönelmiştir. Bu dönemde Allah'ın sıfatlarından isimler kullanılmaya başlanmıştır, örneğin;

“Halik (yaratıcı), Kadir (güç sahibi), Semi (işitici), Gopur (affedici) vb. Ayrıca meleklerin isimleri de yaygın hale gelmiştir, örneğin Mikail, İsrail vb. Peygamberler, halifeler, dinî ve tarihi kişilerin isimleri de Uygur isimlerinde yer almıştır. Örneğin Davut, Musa, Yakup, İsa, İlyas, Süleyman; Ebubekir, Ömer, Osman, Ali; Havva, Meryem, Sare, Ayşe, Hatice; İskender, Harun, Peridun, Tahir, Zöhre, Garip, Senem gibi isimler sıkça kullanılan örneklerdir. İslamiyet'in etkisiyle birlikte isim verme geleneği de köklü bir değişim geçirmiştir. Ancak bu değişimle birlikte Uygur Türkleri hâlâ Türkçe kökenli isimleri tercih etmekte ve İslamiyet'in getirdiği isimlerle

birleştirmektedir. Bu şekilde, isimlerin özgün ve farklı birleşimleri ortaya çıkmıştır.”
(Öger, 2012, s.1690).

İslamiyet’in etkisiyle din adamlarının ad koymada etkisi artmıştır. Anadolu’da genellikle hoca çağrılarak çocuğun kulağına ezan okutulur ve çocuğun kulağına ismi üç kez söylenerek “hayırlı, uğurlu” bir yaşam dlenir. Toplanan kişiler için özel bir yemek hazırlanır ve bazı bölgelerde mevlit okutulur (Örnek, 1995, s.149). Yapılan bu uygulamanın amacı çocuğun isminin herkes tarafından duyulmasıdır.

Çocuğa isim vermek ile ilgili Ankara’nın Ayaş ilçesinde Şahıs-A şunları anlatmıştır;

“Çocuğa isim vermek bizim kültürümüzde önemli bir iştir. Bir çocuk doğduğunda yapılması gerek en önemli işlerden birisi çocuğa isim vermektir. Bu isim verirken tabi ki dinî değerlere sahip bir isim olması bizim için önemlidir. Genellikle eskiden büyüklerimizin babalarımızın isimleri verilirdi şimdi ise bizim kültürümüze ait değişik isimler de verilir hale geldi.”

İslamiyet’in kabulü ile dinî isimlerin Türkler arasında tercih edilmeye başlandığı görülmekte ve bu durum günümüzde de devam etmektedir. Birçok toplumda, çocuğa isim verme eylemi aile içinde derin bir anlam taşır ve bu adımın dikkatlice düşünülerek atılması gerekmektedir. İsim seçimi genellikle aile büyüklerinin deneyimlerinden ve köklü geleneklerinden ilham almaktadır. Özellikle geçmiş dönemlerde, aile büyüklerinin isimleri, gelecek kuşaklar için ilham kaynağı oluşturmaktadır. Ayrıca, dinî ve kültürel değerler, isim seçiminde belirleyici rol oynamaktadır. Birçok toplumda, çocuğa verilen isimlerin anlamları ve kökenleri, kutsal metinlere, dinî kitaplara ya da geleneklere dayandırılmaktadır. Bu da ismin taşıdığı sembolizmin ve anlamın ne denli kıymetli olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, İslam kültüründe, peygamberlerin veya kutsal mekanların isimleri çocuklara verilmektedir. Zaman içinde, kültürlerde meydana gelen değişimler isim seçimini etkilemektedir. Geleneksel isimlerin yanı sıra modern dönemde insanlar, farklı ve özgün isimlere yönelmektedir. Bu, kültürel evrimin bir yansımasıdır ve toplumun değerlerinin değişimini yansıtmaktadır. Günümüzde, isim seçimi daha geniş bir yelpazede gerçekleşmekte ve aileler geleneksel veya dinî isimlerin yanı sıra bireysel tercihlere ve çağın etkilerine de açık olmaktadır. Sonuç olarak, çocuğa isim verme süreci, bir kültürün değerlerini, inançlarını ve geleneklerini yansıtan anlamlı bir ritüeldir. İsim seçimi, ailenin geçmişini, kültürel bağlarını ve gelecek nesillere aktarmayı amaçladığı değerleri yansıtmaktadır.

Eski Türklerde adın gerçek ve kutsal olduğuna inanılır ve yeni doğan çocuğa ad koyma töreni yapılmaktadır. Bu gelenek günümüze kadar devam etmektedir. Örneğin, çocuğa isim verme töreninde bebeği beyaz bir keçeyle sarıp keçeyle birlikte kapı eşiğinden üç, yedi veya dokuz kez geçirilmektedir. Bu eylem, bebeğin hayatı boyunca temiz ve uzun ömürlü olmasını dilediklerini ifade etmektedir (Abdurrahman, 2004, s.125).

Bu tören Nogay Türklerinde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır;

“Balaga at atama olarak karşımıza çıkan çocuğa ad koyma töreni Türkler için önemli bir etkinlik olan “toy” (düğün) gerektirirdi. Özellikle yeni evlenmiş çiftlerin ilk çocuğu dünyaya geldiğinde bu düğün daha da önem kazanırdı. Çocuğun dedesi, doğumdan birkaç gün sonra yakın akrabalarını, dünürlerini ve köydeki komşularını eve davet eder. Köy dışından gelen misafirler ise çocuğun dedesi tarafından karşılanır. Gelen davetliler, çocuğun dedesine “Torunun hayırlı olsun. Allah analı babalı büyütsün. Vatana, millete hayırlı hizmetler etsin.” şeklinde dileklerini sunarlar. Davetliler, oraya gelen imam efendinin okuduğu Mavlüt'ü (Mevlit'i) dinlemek üzere abdest alırlar. Öğle veya akşam vaktinde ise topluca camiye gidilip namaz kılındıktan sonra eve dönerlerdi.” (Ergöneç, 2015, s.92).

Kırgız Türkleri ve Kafkasya Nogayları arasında yeni doğan çocuklara isim verme geleneği yaygındır. Sadece ailenin büyükleri ya da saygı gören bir akraba isim seçebilir. İsim seçimi, doğum zamanı, çevresel koşullar ve aile içi durumları göz önünde bulundurulur. Ayrıca, bazen ölen çocuğun anısını yaşatmak için yeni doğan çocuğa ölen çocuğun adı ad olarak verilir. Bunun yanı sıra çocuğun ölmesinin önüne geçmek içinde bazı isimler tercih edilir. Örneğin, Kuruptursın, Toktar gibi erkek isimleri veya Ölmeshan, Tursınhan gibi kız isimleri tercih edilebilir. Bu gelenek, Kafkasya Nogayları arasında da yaşanmaktadır (Ergöneç, 2015, s.92). Ayrıca erkek çocuklarını, Tanrı nazarından korunmak amacıyla uzun saçlar bıraktırılıp kız çocukları gibi giydirilirdi. Diğer bir âdet ise erkek çocuğu isteyenlerin doğan kız çocuklarına Oğulhan, Ümithan, Dursunhan, Saadet, Kudret, Fikret ve Emre gibi erkek çocukların adları verilmesidir. Bu gelenekler, Türkiye ve Türkistan'daki Türk halkları arasında tamamen yaygın olmasa da kısmen hâlâ devam etmektedir (Abdurrahman, 2004, s.92). Kültür ve dil bakımından, Türkiye bir Doğu (Asya) kültürüdür (Güvenç, 1979, s.115). Bu nedenle Türklerin Asya'da bulunan atalarının izlerini günümüzde Anadolu'da sık sık görmek mümkündür.

Atalara olan saygının günlük hayatta en dikkat çekici yansımalarından biri, ailelerin yeni doğan üyelerine ata adlarının verilmesidir. Bu durum, adların bireyleri geçmişleri ile bağlayan ve köklerle ilişki sağlayan unsurlar olarak kabul edilmesiyle ilgilidir (Çelik,

2006, s.44). Yeni doğan çocuklara verilen isimler arasında aile büyüklerinin, liderlerin, komutanların, siyasetçilerin isimleri bulunmaktadır. Genel olarak, tercih edilen isimler din veya devletle ilişkili olurken, özel olarak boy, aşiret veya sülaleye ait olan isimler de tercih edilmektedir.

Türklerde çocuğa isim verirken çocuğun başarısı önem taşımaktadır. Çocuk başarısına göre isim almaktadır. Bunun yanı sıra çocuğun ileride daha başarılı olması için bazı ritüeller gerçekleştirilmektedir. Bu ritüellerden birisi göbek bağı ile ilgilidir. Göbek bağı, doğumdan sonra kesildiğinde, bazen özel ritüellerle saklanır, gömülür ya da özel bir biçimde işlenirdi. Bu pratiğin arkasındaki inançlar ve amacın ne olduğu konusunda farklı yorumlar ve teoriler bulunmaktadır.

Bununla ilgili Şahıs- H şunları aktarmıştır;

“Çocuk doğduktan sonra göbek bağı kesilir. Bu bağ çocuğun ileride sahip olacağı meslek için bir anlam ifade eder. Çocuğun hangi mesleğe girmesi isteniyorsa çocuğun göbek bağı o mesleğe ait binanın bahçesine gömülür. Örneğin okul bahçesine gömerse çocuk öğretmen, cami bahçesine gömerse cami hocası olur.”

Türklerin göbek bağını saklaması ile günümüz Kuzeybatı Ankara’sında göbek bağının gömülmesi geleneği benzerlik göstermektedir. Göbek bağı anne ile çocuk arasındaki bağı temsil etmektedir. Bu bağın kesilmesi artık çocuğun birey olduğunu kendi başına yaşamsal faaliyetlerini kısmen yerine getireceğini ifade eder. Bu bağlamda göbek bağı kesilmesi toplumun yapı taşının bireyin oluşturmasını temsil etmektedir. Toplumun çekirdeğini de aile oluşturmaktadır.

2.2.Düğün

İlk Türklerde toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumunun sağlam temellere dayalı olarak oluşumu için evlenme ve evlilik önemli görülmüştür. Evlilik için ilk Türkler “evlenmek” ifadesini kullanmışlardır. Buradan da anlaşılabileceği üzere iki bireyin evlenmesi yeni bir eve çıkma, yeni bir yuva kurma olarak algılanmıştır. Moğollar gibi ana ailesine sahip olan topluluklarda ise “ere varmak” anlayışı daha baskın görülmektedir. Ancak evlilikte duygusal bağlar ve hisler de önemlidir. Bu nedenle eski Uygur şiirlerinde evliliğe “kavuşmak” denirdi (Ögel, 2001, s.180). Bu sebepten Türkler, savaşa düğüne gider gibi giderler. (Djevad,1969, s.176). Savaşa giderken “düğüne gidiyorum” denmesinin sebebi, Türklerin düğünü kavuşmak olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Savaşlar, insanların ölüme en yakın hissettiği ve ölümün gerçekleşme ihtimalinin en yüksek olduğu yerlerdir ve

ölüm, Tanrı'ya kavuşmaktır. Bu bağlamda, Türkler için savaşlar ve düğünler arasındaki benzerlik, ikisinin de kavuşmak olarak tanımlanmasından kaynaklanmaktadır.

Türklerde kavuşma, yani kız alma ya da evlenme, kolay bir iş olarak görülmezdi. Göktürk yazıtlarında “kız” sözcüğünün başka bir anlamı da “pahalı” idi (Ögel, 2001, s.180). Göktürk Kitabelerinde geçen bu ifade, kızlar için belli bir miktar ödeme yapıldığını göstermektedir. Ancak bu durum bir malın değeri olarak anlaşılmamalıdır. Bu bedel, eski Türklerde evlenmenin önemli bir unsuru ve kız ailesine verilen “kalın” olarak bilinir (Donuk, 1980-81, s.165). “Kalın”, Türk aile hukukunun temelini oluşturur. Tarihi kaynaklarda Türklerin kalın geleneğinden sıkça bahsedilir. Peki “Kalınsız evlenme” mümkün müydü? Bu konu hakkında çok az belge bulunmaktadır. Türkler, zengin veya fakir, çok veya az vererek, her zaman kendi yuvalarını korumuşlardır. “Kalınsız kız verme” terimi, ilk kez Göktürk Yazıtlarında geçmektedir. Ulu Yoz Türklerinde ise “*Kalınsız kız verme*” daha çok bir “*diyet*” şeklinde kabul edilmiştir. Aynı şekilde, kısırlık veya baba evinden gelme bir hastalıkla engellenen erkeklerin yerine kız kardeşleri kalınsız olarak verilebiliyordu. Devlete ve topluluğa hizmet etmiş olan yiğitlerin kalın ve düğün masrafları ise han tarafından ödenirdi (Ögel, 2003, s.262). Ayrıca ilk Türk devletlerinde kadının mülkiyet hakkının olduğu da görülmektedir. Bu durum o dönemin şartları göz önüne alındığında Türk toplumu içerisinde kadının önemli bir yerinin olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir.

Şahıs-Ç Ankara ve çevresinde eskiden görücü usulü evlilikler yapıldığını, günümüzde bu uygulamanın kalktığını, kız istemeye gelirken erkek tarafının çiçeğini çikolatasını alıp geldiğini, ondan sonra kızı istediğini, kahve ikram edildiğini ve damadın içtiği kahvenin tuzlu olduğunu, maddi durumu iyi olmayanların ise tuzlu çay içirildiğini anlatmıştır. Bunun amacı gelinin yaptığı kahve nasıl olursa olsun elinden her şeyi içeceğini, damadın geline duyduğu güveni ve önemi göstermektedir. Bu durumun benzeri eski Türklerde “tuz ve ekmek” hakkıdır. İki insan aynı sofradan tuz ve ekmek yer ise bu aralarında sarsılmayacak bir dostluğun yemini olarak bilinir (Samsakçı, 2007, s.191). Gelinin, damada tuzlu bir içecek içirmesi, gelin ve damat arasında sarsılmaz bir dostluğun nişanesi olarak yorumlanabilir.

Ankara'nın Kuzeybatısında Tekke köyünde ise kız isteme şu şekilde gerçekleşmektedir;

“Oğlan babası, önceden gözüne kestirdikleri kızı oğullarına istemek üzere, yanına birkaç yakın büyüğünü alarak, kız evine gider. Oğlan evi, kız eviyle çoktan yakın ilişkiler kurmuştur. Yarı-ciddi söz atmalarla niyetleri ima edilmiştir. Örneğin bir vesileyle, müstakbel kaynana: «Bana gelin olasıca, ne çabuk da serpilip meydana çıktı» der, genç kıza. İlk ziyarette, önce, çaylar, sigaralar sunulur, havadan, sudan söz edilir ve kalkılacağı sırada da oğlan ailesinden bir büyük: «Allahın emri, Peygamberin Efendimiz'in Sünneti Seniyesi ile kızın 'A'yı, 'B' Efendinin oğlu 'C' ye isteriz. Ne düşünürsünüz?» diye bir soru açar- kız babasına. Kız babası, kızını «verimser» olsa bile, «<Peki>> diyemez, ilk istemede. Suyu yokuşa sürer. «Benim kızım küçük, Ağalar. Hem henüz kız, anasının tek yardımcısı. Onu size verirsem evin hali nice olur? Hani ya!... Biz pek avrat ağızlı değiliz ama, bizim kocakarıya (karısı) soralım bir de sanırım razı olmaz» der, ya da benzeri sözler eder. Görüldüğü gibi, eğer baba, hemen «Evet» derse, «Kızından usanmış da bir istemede verivermiş>> diye kınanır. Bu durumu iyi bilen istekliler de ısrar etmezler. «Hele bir düşün, biz gene geliriz» der, ayrılıklar evden. Bu niyetle gidip gelmeler birkaç kez tekrarlanır ve sonunda kız babası, zorla razı edilmiş edalarla: «Allah yazdı ise, buna ne denir? Verdim, verenlerdenim» der. «Uygun bir zamanda buyurun, gelin söz keselim» diye ekler.” (Balaman, 1982, s.71).

Ankara'nın Ayaş ilçesinden Şahis-Ç şunları anlatmıştır;

“Kızı verdikten sonra bir söz yüzüğü takılır, dualar edilir, damat ile gelin büyüklerin elini öper. Eskiden kız tarafı istemeye gelen damat tarafına halı hediye ederlermiş, şimdi bu adetler kalmadı. Ondan sonra nişan gününe karar verilir, nişan gününe yakın kız çarşıya çıkarılır, nişan alışverişi yapılır. Erkek tarafına da alınır nişan alışverişi, sonra bohçalar hazırlanır, kız tarafı erkek tarafına, erkek tarafı kız tarafına eskiden köy yerinde buna “tabak” denilmiştii, erkek tarafı kız tarafına kuruyemiş, tatlı, böyle hediyelerde götürülürmüş. Toplanılıp hem eğlence yapılmış, yiyecekler de yenilirmiş. Günümüzde bohça olayı kalmadı, daha sonra düğün için kızın gelinliği, damadın damatlığı alınır. Daha sonra kızın çeyizi götürülür, kızın hazırladığı çeyizi almaya oğlan tarafından gelinir. Çeyizin bulunduğu odanın kapısı kapatılır, âdettendir. Bahşiş gibi bir şey almak için sonra çeyiz verilir. Yapılan saha çalışmasından da anlaşılacağı üzere kadının çeyiz hazırlama uygulamasının olduğu ve kadının ve ailesinin evleneceği erkeği seçme hakkının devam ettiği görülmektedir. Bu durum Türklerin kadınlara verdiği önemin fazla olduğunu göstermektedir.”

Yapılan saha çalışmasından da anlaşılacağı üzere kadının çeyiz hazırlama uygulamasının olduğu, kadının ve ailesinin evleneceği erkeği seçme hakkının devam ettiği

görülmektedir. Bu durum Türklerde, kadına verilen önemin fazla olduğunun bir göstergesidir.

Kadına bu kadar değer verilmesi, kadın için yapılan uygulama ve ritüelleri artırmıştır. Bunlardan birisi de “Gelin alma” geleneğidir. Dede Korkut’ta *“Oğlu olan evlenmiş, kızı olan göçürmüş”* şeklinde ifade edildiği gibi, kızın bir göç gibi evden ayrılması olarak kabul edilmiştir (Ergin,1971, s.62). *“Anadolu’da gelin, evden çıkmadan önce annesinin diktiği bir “analık” geçişini giyer. Ardından gelin başı yapılır ve gelin elbisesi giydirilirdi. “Gelin başı”, hem Anadolu’da hem de Orta Asya’da, “kızlığın sona erip kadınlığın başladığını” simgeleyen bir semboldü. Gelin ayrılırken, baba ocağına ve ateşine saygı gösterirdi. Yedi atadan; Müslüman Türkler’de ise yedi evliyadan izin isteyip dua ederdi.”* (Ögel, 2003, s.267). Ankara’nın Beypazarı ilçesinde de gelin alma geleneğinde benzer bir uygulama karşımıza çıkmaktadır. Beypazarı’nda gelin almaya ve sonrasındaki süreçteki konulara Şahıs-B de değinmiştir.

Eski Türkler gelini baba evinden alındıktan sonra gelin ve damadın yeni bir ev kurmasını kutlamak amacıyla düğünler düzenlerdi. Düğünün obasında yapılması, kız evinin hakkıydı. İlk Türklerde kız evinde başlayan düğün, erkek evinde son bulurdu. “Toy veya düğün bayrağı” Türkler arasında ilk dönemlerde de yaygın bir gelenektir. Düğün olacak eve bu bayrak asılırdı. Türkler için düğün, bir toy niteliğindedir. Bu nedenle buna “kelin toyı” ve “gelin toyu” demişlerdir. Dede Korkut’ta nişan toyuna "küçük düğün", evlenme toyuna ise "ulu düğün" denildiği görülür. Ayrıca büyük düğün “ağır düğün” olarak adlandırılırdı (Ögel, 2003, s.269).

Türkler kulağa hoş gelen müziklere düğünlerinde yer vermeyi severdi. Mu-kan Kağan’ın kızı Kuzey Chou fagfûru ile evlenirken düğün alayında çeşitli İç Asya illerinden müzik takımları arasında “Kök-Türk müzik takımı” da bulunuyordu. Hsüan-tsang’ın 630 yılında Batı Türk Kağanı “T’ong” Yabgu’nun otağındaki şölen sırasında dinlediği ve “büyüleyici güzellikte” olarak anlattığı da bu saray müziği olabilirdi (Esin, 1978, s.99). Türk müziği daha sık saraylarda yaygındı. Sarayda, merasimler sırasında eğilerek selam vermenin gerektiği anlarda, teşrifatçının çınlattığı bir taşla işaret verildiği araç vardır Türkçede bu araca “ke’ngerek” denilmekteydi. Bu bilgiler 984 yılında Uygur Kağanına elçi olarak giden Wang-yen-tân tarafından anlatılmıştır.

Eski Türk toplulukları, hayatlarının çeşitli aşamalarında avlanma, kurban sunma ve adak adama gibi ritüelleri sıkça uygulamışlardır. Bu ritüeller, çeşitli düğünler, bayramlar ve

diğer toplumsal etkinliklerle ilişkilendirilmiştir. Kurban sunma ritüeli, eski Türk toplulukları arasında yaygın bir uygulamaydı. Düğünler, doğumlar, cenazeler ve önemli toplumsal olaylar gibi durumlar için genellikle hayvanlar kurban edilirdi. Kurban sunma, genellikle tanrılara saygı gösterme ve onlardan koruma ve bereket talep etme amaçlı yapılırdı. Adak adama ise, Türk topluluklarının özellikle zor zamanlarda uyguladığı bir diğer ritüeldi. İnsanlar, belirli bir dilek ya da isteklerinin gerçekleşmesi için tanrılara adakta bulunurlardı. Bu adaklar genellikle hayvan kurbanları, değerli eşyalar veya belirli ritüel nesneleri şeklinde olabilirdi (Ögel, 1995).

Eski Türklerin kurban sunma ritüeline benzer bir ritüel Ankara'nın Ayaş ilçesinden Şahıs-B tarafından şu şekilde anlatılmıştır;

“Nişan esnasında Kurban Bayramı denk gelirse, kurbanlık adını verdiğimiz bir adetimiz vardır. Erkek tarafından kız tarafına bir kurban gönderir. Genellikle yanında hediyeler ile damat arkadaşları ile kurbanlık götürür.”

Günümüzde eski Türklerin inançlarının devam ettiği bir başka ritüel ise düğün saçısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ritüel şu şekilde gerçekleşir;

“Şamanist ve Müslüman Türklerin evlenme törenlerinde müşterek olan Şamanizm unsuru, gelinin geldiği gün başına saçı saçmaktır. Bu saçı, topluluğun o dönemde en önemli ürününden oluşurdu. Avcılık döneminde avın kanı, yağı ve eti; çobanlık döneminde süt, kımız ve hayvanların yağı; çiftçilik döneminde ise darı, buğday ve çeşitli meyveler saçı olarak kullanılırdı.” (İnan, 1986, s. 167). “Düğün saçısı” gelin için bereket ve zenginlik simgesi olarak kabul edilirdi. Düğünde gelinin başından bozuk para saçılırdı. Gelin saçısında genellikle buğday veya pirinç gibi bereket simgeleri kullanılırdı. Gelinin bereketi için başka uygulamalar da yapılırdı. Geleneğe göre, gelin saçısının içine tatlılar, meyveler ve benzeri çeşitli şeyler de konurdu (Kalafat, 2012, s.116).

Eski Türk kültüründe ateşin önemi büyüktü. Ateş, Türkler için bir kült halini almış ve inanç sistemi içinde önemli bir yer tutmuştu. Bu önemli sembol, düğünlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktaydı. Evlenen kız, baba ocağından kül alır ve kendi ocağına koyardı. Gelin ve damat düğünün sonunda yeni evlerine girer ve gelin tarafından ateş yakılırdı. İlk ateşlerini çakmak taşıyla yakarlardı. Gelin ve damat düğün boyunca ateşin yanında bulunur, selam verir, dua eder ve ateşe taze yağ veya içecek sunulurdu. Ayrıca, gelin tarafından evdeki ateş eski mirası içinde taşınır ve ev aydınlatılırdı. Kadınlar her sabah ateşi ateş dalıyla tutuşturduktan sonra bütün odaları tütsülerdi (Arpacı, 2012, s.134). Kırgızlarda da düğün töreninde ateş ve ocak önemli bir unsurdur. Manas Destanı'nda

gelinin kayınbabasının evine girdiği anlatılırken ateşe yaklaşarak selam verdiği vurgulanır (İnan, 1986, s.71). “Ocak,” Türklerde ev ve yuvanın tek sembolüdür. Evliliklerde “sönmez bir ateş yakma” ve “evi aydınlatan bir ateş” gibi semboller kullanılırdı. Ateş aynı zamanda gelinlere gelecekte haber vermek için kullanılmıştır. Asya Türklerinin çoğu ateşe bakarak fal açarlar. Manas Destanı'nda, Çakıp Han'ın ateşe bakarak gelinlerinin kaderini söylediği anlatılır (Ersürel, 2009, s.59).

Günümüzde de Türk gelenek ve göreneklerinde ateşin önemi hâlâ korunmaktadır. Örneğin Ankara'nın Ayaş ilçesinde Şahıs-Ç şunları anlatmıştır;

“Köyde damadın kınası yapıldığında, yemekler hazırlanır ve kına tepsisi süslü bir şekilde hazırlanır. Gençler meşalelerle birlikte kına tepsisi ile damadı davul zurna eşliğinde alıp köy meydanına giderler. Orada davul zurna eşliğinde oyunlar oynanır, eğlence yapılır ve “sinsin” adı verilen özel bir oyun oynanır. Bu oyunda varil üzerine bir ateş yakılır ve davul zurna eşliğinde çalınan bir müziğe uygun hareketlerle dans edilir. Ateşin etrafında dönen kişiye başka bir kişi omuz vurur ve oyuna devam eder. Bu gelenek, Türklerin geçmişte ateşe verdiği önemi ve sembolik değeri günümüzde de yaşattığını göstermektedir.”

Bu gelenek, Türklerin geçmişte ateşe verdiği önemi ve sembolik değeri günümüzde de yaşattığını göstermektedir. Ateşin eski Türkler arasında sahip olduğu kültürel ve dinî değerlerin günümüzde de gelenek ve göreneklerimizde yer aldığı bugün Anadolu'nun birçok yerinde gerçekleşen düğünlerde de görülmektedir. Ateş, Türk kültüründe taşıdığı anlamla hâlâ toplumsal etkinliklerde ve ritüellerde yerini korumaktadır.

Düğünlerde al renk, önemli ve benimsenen bir renktir (Kalafat, 2012, s.105). Sık sık bu renk karşımıza çıkmaktadır. Ankara ve çevresinde gelinin beline gayret kuşağı bağlanır. Bu kuşak, bekareti ve gayreti temsil ettiği için “gayret kuşağı” olarak adlandırılmaktadır. Kuzeybatı Ankara'da Şahıs-Ç şunları anlatmıştır;

“Kızın evinden çıkacağı zaman beline kırmızı kuşak bağlanır. Eğer kızın erkek kardeşi varsa, erkek kardeşi bağlıyor; eğer erkek kardeşi yoksa, dayısı veya amcası gibi yakınları dua ederek bağlıyor. Geline beline bağlanan kurdele üç defa tekrar bağlanır ve gelin çıkacağı zaman kapı tutulup bahşiş alınır. Erkek tarafı gelini alıp götürür ve ardından düğün yapılır.”

Çinlilerin “Hsien-pi” dediği ve muhtemelen kısmen Türk olan boylarda evlenme çağındaki gençlerin saçları tıraş edilirdi. Kök-Türklerde ise, aşağı sınıfların saçlarını tıraş etmesi yaygındı. Aynı âdet, Kök-Türk döneminde (630'lu yıllar) Batı Türkistan'da, Suyâb

şehri halkıyla ilişkilendirilir. Uygur çocuk resimlerinde de benzer bir uygulama gözlemlenirdi (Esin, 1978, s.54). Konargöçer Türklerde süte, kımıza ve yağa; çiftçi Türklerde buğdaya, dariya ve şaraba; tüccarlarda ise paraya büyük önem verilirdi. “Darısı başımıza” temennisinin hayırlı haberler verilirken kullanılması da bu eski geleneğe dayanmaktadır. Bazı Türk boylarında ve Müslüman Türklerde evlenme sırasında da saç kesme geleneği devam etmektedir. (Gömeç, 2003, s.93).

Ankara'nın Ayaş ilçesinde Şahıs-D buna benzer bir ritüel olarak şunları anlatmıştır;

“Erkekler ikindi saatinde köyün gençleri toplanır, saz çalınır ve damat tıraş olur. Daha sonra meydanda eğlence yapılır, akşam namazından sonra tekrar düğün yerine gelinir ve gece yarısına kadar eğlence sürer. Damat'a kına yakılır ve tek eline kuruyemiş, lokum ve meyve dağıtılır.”

2.3.Ölüm

Ölüm, insanoğlunun en evrenseli ve kaçınılmazıdır. Türkler ölümü doğal bir süreç olarak kabul ederken, ona anlam katmak ve yaşamdan ayrılan sevdiklerine saygı göstermek adına zengin bir geleneğe sahiptirler (Ersürel, 2009, s.33). Türkler, ölümün tanrının iradesine bağlı olduğunu düşünürler ve Tanrı buyruğuyla ölümün gerçekleşeceğine inanırlar. Ölüm olgusu insanlık tarihî boyunca tek bir soruyu akıllara getirmiştir, bu soru ölümden sonra hayat olup olmadığıdır. Türkler ölümden sonra hayatın var olduğuna ve yaşam sırasında yaptıklarının cezasını çeceklerine inanmışlardır. Diğer dünyada yaşamlarının devam edeceğini düşünen Türkler ölümlerini değerli eşyalarıyla birlikte gömüşlerdir (Gömeç, 2003, s.100-101). Bu durum, Türklerin ölümden sonra ikinci bir hayatın var olduğuna inandıklarını göstermektedir. Ölümün kelime olarak Göktürkler arasında “uçmak” veya “uçarak gitme” şeklinde ifade edildiği belirtilmektedir (Ögel, 2001, s. 758). Onlar, ruhunun yükselip gökyüzüne gittiği düşünürlerdi ve aynı zamanda Tanrı'nın takdirine de inanırlardı. Bu inanış, “kerge boldu” veya “gerektiği oldu” ifadeleriyle dile getirilirdi. Jean-Paul Roux da bu terimin “ölümün karşılığında sıkça kullanıldığını” dile getirmiştir (Ergun, 2013, s.135). Eski Türk toplulukları, can ve ruh kavramını genellikle “tın” kelimesiyle ifade etmiştir. Bu kelime, nefes anlamına gelmektedir ve Doğu Türk toplulukları arasında hâlâ nefes ve can anlamında kullanılmaktadır. Ancak Batı Türk topluluklarında ise bu kelime sadece “dinlenmek” anlamındadır (Kafesoğlu, 1980, s.47). Çağdaş Şamanist Türk boylarından Yakutlar, ruh ve can kavramını “tın”, “kut” ve “sür” kelimeleriyle ifade ederler. “Tın” kelimesi aynı zamanda esinti ve rüzgâr anlamlarına da gelir. Bazı açıklamalara göre “kut”, toprak, rüzgâr

ve “ana-kut” olarak adlandırılan üç unsurdan oluşur. “Tın” vücuttan ayrıldığında ölüm gerçekleşir (İnan 1976, s.176). Kaşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it Türk'te “Tın” kelimesinin ruh, nefes anlamlarıyla kullanıldığını ifade etmiştir. “Tını kesildi” ifadesinin soluğu kesildi, ruhu çıktı anlamlarına geldiğine dikkat çekmiştir (Kaşgarlı, 1985, s.389).

Ölüm gerçekleştikten sonra ölünün mezarının nasıl olacağı konusu da önem arz etmektedir. Toplumlarda mezarlar farklı biçimlerde oluşturulmuştur. Mezar ve mezarlık için birçok tanım mevcuttur. Bu tanımlardan birisi ölünün gömülü olarak bulunduğu yerdir. İslamiyet öncesi Türk topluluklarında ölü gömme, doğrudan toprağa gömme veya kurgan içine gömme gibi uygulamalar da görülür (S. Alsan, 2022, s.185). Türk mezarları, yüzyıllardır Türk kültürünün önemli bir parçası olmuştur. Bu mezarlar, sadece ölülerin son istirahatgâhı değil, aynı zamanda Türk toplumunun ölümle olan ilişkisini, kültürel mirasını ve estetik anlayışını yansıtan önemli birer yapıtlardır. Türk mezarları, zengin semboller ve detaylarla bezenmiş, tarih boyunca farklı dönemlere ve bölgelere özgü farklı tarzlarda inşa edilmiştir.

Türk kültüründe ölüm, sadece bir ayrılık noktası değil aynı zamanda sevdiklerimize duyduğumuz saygının ve değerlerin bir ifadesidir. Türkler, ölen bireyleri anma ve onlara saygı gösterme konusunda derin bir geleneğe sahiptir. Ölülerine olan saygılarını farklı ritüellerle ifade ederken, aynı zamanda onların hatıralarını canlı tutmaya özen gösterirler. Türkler vefat eden yakınlarını uğurlamak amacıyla “yuğ” adı verilen törenler düzenlenirdi. Yuğa, yuğcular, ağıtçılar ve halk katılırdı. Yuğcular ve ağıtçılar kendilerini yaralayarak yüzlerini ve bedenlerini kan içinde bırakırlardı. Bilge Han'ın yuğ törenine Çin, Kırgız, Otuz Tatar, Dokuz Tatar, Türkeş ve diğer uluslardan yuğcular katılmışlardır (Ergin, 2008, s.9). Kül Tigin'in ölümünden sonra, Çin imparatoru Göktürklerle bağlı olan Çin uyruğuna dahil altı sanatçıyı görevlendirerek ölünün başından geçen olayları yazdırmak ve heykelini dikmek için bir sütun yaptırmıştı. Bilge Han'ın ölümünden sonra da başsağlığı için memur gönderdiği gibi bark yapılmasını ve dikilecek mengütaşın (bengütaş) üzerine yazı yazılmasını buyurmuştu (Gökalp, 1991, s.79). Ölen hükümdarlar veya kahramanlar için mezarlarının başına hayatta iken savaşıp öldürdükleri kişilerin sayısı kadar balbal dikilirdi (Gömeç, 2003, s.89-90).

İbn Fadlan Oğuzların defin törenlerini şu şekilde anlatmıştır:

“Bir Oğuz hasta olduğunda, uzak bir yerde çadır kurulur ve hasta oraya yerleştirilir. Köleler ve cariyeler bakımını üstlenir; hasta yanına hiç kimse yaklaşmaz ve iyileşene veya ölene kadar orada kalır. Eğer hasta ölürse, büyük bir çukur kazılır ve

üzerine giysiler giydirilerek ellerine yay ve kadeh verilerek oturtulur. Çukurun üzeri kubbe gibi yapılarak at kurban edilir ve mezara gömülür. Hayattayken öldürdüğü kişi sayısı kadar ağaçtan suret yontularak mezara konulurdu. Bu kişilerin inanişına göre cennette kendilerine hizmet edeceği düşünülürdü.” (Fadlan, 2017, s.23).

Hunlar mezarlık alanlarında ağaçlar dikme veya matem elbiseleri giyme gibi uygulamalara sahip değillerdi. Defin törenlerinde ölü ile öldürülenlerin sayısı yüz veya hatta yüzden fazla olabiliyordu (İnan, 1986, s.177). Hun boylarının cenaze törenlerinde mezar etrafında at yarışı gibi ritüellerin ve ağaçlara ibadet gibi geleneklerin olduğu belirtilmiştir (Esin, 1978, s.57). Kuzeybatı Ankara bölgesinde mezarlıklar incelediğinde ise mezarlıkların ağaçlık alanlara yapıldığı ya da mezar çevresine ağaçlar dikilip bu ağaçların zaman içerisinde mezarlığı ağaçlık bir alana döndürdüğü gözlenmiştir.

Gök Türkler ‘in defin töreni aşağıdaki şekilde tasvir edilir:

“Ölü, çadır içerisinde korunur. Oğulları, torunları, diğer erkek ve kadın akrabaları atlar ve koyunlar keser ve çadırın önüne serer. Ölüünün bulunduğu çadırın etrafında at üstünde yedi kez dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini keserek ağlarlar ve kan ve yaş karışımı akar. Bu töreni yedi kez tekrarlarlar. Ardından belirli bir gün, ölüünün bindiği atı ve kullandığı tüm eşyayı ölü ile ateşe verirler; küllerini belirlenen bir gün, mezarın üzerine gömerler. İlkbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman gömerler. Kış ya da sonbaharda ölenleri ise çiçeklerin açtığı zamanda (ilkbaharda) gömerler. Defin gününde, ölüünün akrabaları, ölüünün öldüğü gün yaptıkları gibi, at üzerinde dolaşıp yüzlerini keserek ağlarlar. Mezar üzerinde inşa edilen yapıların duvarlarına ölüünün resmini ve hayatında katıldığı savaşları yansıtır. Eğer ölü hayatında bir kişiyi öldürmüştü, mezar üzerine bir taş koyarlar. Bazı ölüünün mezarlarında bu taşlar yüz veya hatta bin adede kadar çıkabilir. Atlar ve koyunlar kurban edildikten sonra kafaları kazıklara yerleştirilir.” (İnan, 1986, 178).

Ankara'nın Güdül ilçesinde defin işlemleri hakkında Şahıs-Ç şunları anlatmıştır;

“Evde ölmüşse çenesi bağlanır. Gözleri açık ise gözleri kapatılır. Üzerine bir çarşaf örtülür. Üzerine şişmemesi için metal bir şey konur; bu bıçak veya makas olabilir. Daha sonra yıkanılır, kefenlenir ve tabuta konularak musalla taşına yerleştirilir. Hoca, bir cemaat oluşturarak cenaze namazını kılar. Önceki dönemlerde sadece erkekler cenazeyi kılardı, ancak günümüzde bayanlar da arka saflarda cenaze

namazına katılabiliyor. Bazı köylerde ise hâlâ bayanlar cenaze namazına katılmamaktadır.”

Eski Türk inancında demir kötü ruhlardan insanları korumak amacıyla kullanılmıştır. Bu sebeple ölen kişi öteki dünyaya geçerken kötü ruhlar ile karşılaşmaması için üzerine demir kılıç ya da bıçak konulmuştur. Günümüz Ankara’sında bu geleneğin ölü şişmesin diye yapıldığı düşüncesi hakimdir. Eski Türklerin ölü üzerine bıçak koyma geleneği kuşkusuz Ankara halkı tarafından devam ettirilmiştir. Bu uygulamaya yalnız Ankara’da değil Anadolu’nun birçok yöresinde de rastlamak mümkündür.

Eski Türkler arasında cenaze törenleri sonrasında yemek verildiği gözlemlenmektedir. Buna “ölü aş” denilmektedir. Göktürklerin devlet cenaze törenlerinde olduğu gibi, ölü aş törenleri için de çeşitli ülkelerden temsilcilerin katıldığı gözlemlenir. Bu temsilciler, farklı dinlerden ve kavimlerden olabilmektedir. Bu bağlamda, Gök Türkler, özgün bir şekilde farklı ulusların temsilcilerini ölü aş törenlerine davet etmekteydi (Ögel, 2001, s.770). Gök Türklerin hakanları ve büyük kahramanlarının aş-yoğ törenine imparatorluğun her köşesinden uluslar katıldı. Orhun Yazıtlarında, Kuzey ülkelerinden Kıtaylar, Tatabiler, güneyden Tibetliler, batıdan Soğdlar, Farslar, Buharalılar, Türgişler ve doğudan Çinliler, bu yoğ-aş törenine katılmışlardır (Ergin, 2008, s.9). Bu tören genellikle yaz aylarında düzenlenir ve ölünün birinci yıl dönümüne denk gelir. Kül Tigin ve Bilge Kağan’ın aş törenleri de yaz aylarında gerçekleşmiştir. İbn Fadlan’ın kaydettiğine göre, Oğuzlar, “ölü aş” için yüz ila iki yüz at keserlerdi. Bu da Oğuzların aş törenine çok kalabalık bir topluluk katıldığını göstermektedir. (Fadlan, 2017, s.24). Cenaze töreninden sonra düzenlenen cenaze yemeği geleneği pek çok medeniyette görülmektedir. Orhun Yazıtlarında ve Kaşgarlı Mahmut’un İbn Fadlan’a atıfta bulunduğu gibi, büyük toplulukların cenaze töreninde bir araya geldiği ve cenazeye katılanların büyük bir ziyafet düzenlendiği bilinmektedir. Bu yemek dinî bir nitelik taşır ve ölen kişinin onuruna düzenlenir (S. Alsan, 2022, s.188).

Eski Türklerde olduğu gibi günümüzde de yemek dağıtımı uygulaması devam etmiştir. Şahıs-Ç konu hakkında şunları aktarmıştır;

“Cenaze gömüldükten sonra yemek verilir. Cenazeye katılan kişilere sonra cenaze sahibinin evine gidilerek Kur'anlar okunur, taziye bulunulur. Yedi gün geçtikten sonra tekrar yemek dağıtılır, helvalar kavrulur. Bundan kırkı geçtikten sonra yemek verilir, senesi geçince de aynısı olur.”

Ankara'nın Çamlıdere ilçesinde Şahıs-E cenaze için yapılan uygulamaları şu şekilde anlatmıştır:

“Cenaze vefat ettikten sonra yapılan benim çocukluğumda uyulan gelenekler şunlardı. Cenaze evine yemek götürülürdü. Çünkü onlar acılı insanlar. Cenaze defin işleriyle ilgili herkes gücü ölçüsünde katkı sunardı. Cenazenin işte mezarın kazılması gibi. Bir de dikkat edilen bir şey daha; epeyce bir süre cenaze olduğu için köyden bir cenaze çıktığı için yüksek sesle müzik dinlenilmezdi. Evin dışına taşacak şekilde radyo vardı o zaman, evin dışına taşacak şekilde ses müzik yayını özellikle yapılmazdı. Eğlence yapılmazdı. Bir düğün olacaksa ertelenirdi. Yani cenazenin olduğu gün önceden planlanmış düğün varsa bir hafta filan bir zaman öteye ertelenirdi. Cenaze evine taziyeler de bulunma olayı vardı. Cenaze sahipleri en az 5-10 gün yalnız bırakılmazlardı. Gidilir, o evde oturulur, o insanlara nasihatler verilir. Rahatlamaları için birtakım sohbetler yapılırdı.”

Türkler ölümün ne kadar bir son olmadığı, yeni bir başlangıç olduğunu düşünseler de yakınlarını kaybettiklerinde her toplum gibi olduğu gibi üzüntü içerisinde olurlardı. Çünkü yakınları ile tekrar buluşmalarının zaman alınacağına inanırlardı. Bu sebepten ötürü ölüm sonrasında yas tutma dönemi gerçekleştirirlerdi. Bu dönem sırasında birçok dünyevi işten insanlar kendilerini soyutlarlar; buna yemek yapmak, eğlence tertip etmek ya da eğlencelere katılmak da dahildir. Genel olarak Türk toplumu bu yas süresine kırk gün vermektedir. Günümüze yansıyan Eski Türk inançlarının başında da ölü evine yemek getirmek, ölü evini yalnız bırakmamak, duygusal çöküntü sırasında yanında olmak, ölü evine saygı duymak gibi birçok ritüel devamlılığını korumuştur. Kuzeybatı Ankara’da görülen bu uygulamanın benzerleri Dunganlarda da görülmektedir. Dunganlarda dört gün boyunca ölü evinde yemek pişirilmez ve herhangi bir iş yapılmaz. Yakınlar, yemekleri dışarıdan getirip ölü evine götürür. Batı Türklüğünde ise bu süre üç gündür ve "üç gün ocak yakılmaz" denir. “Ölü aşıkara aş” ve “yas tutma/aza kütü” uygulamaları Kırgızlarda da bulunmaktadır. Anadolu’da ölü aşısına ise “ölü ekmeği”, “ölü hayrı”, “azma kürek hakkı”, “ölü lokması” gibi farklı adlar verilmektedir (Kalafat, 2012, s.122-123).

Ankara'nın Ayaş ilçesinde cenaze sonrasında yapılan uygulamalar hakkında Şahıs-A şunları anlatmıştır;

“Defin sonrasında cenaze sahipleri yan yana durarak taziyeleri kabul eder. Cenazeye katılan insanlar sırasıyla baş sağlığı dilerler. Daha sonra köyde bunun için kurulmuş olan dernek bulunmaktadır. Bu derneğin cenazeye gelenlere cenaze sahipleri adına ikramları olur. Defin işleminden sonra evlerinde ya da taziye çadırında

taziyeleri kabul ederler; bu yaklaşık bir hafta kadar sürer. Türkler arasında yaygın olarak kullanılan "başınız sağ olsun" kelimesinin eski Türklerden günümüze zaman içinde değişim göstererek ulaştığını göstermektedir."

Batı Ankara'da görülen ölüm sonrasında yapılan taziye uygulaması eski Türk inanç sisteminden izler taşımaktadır. Türk milleti, kökleriyle tanınan atlı medeniyetiyle bilinen bir toplumdur. Hayvan sürülerinin bolluğu, destanlara konu olmuş ve bu zengin kültür hayvanlarla ilgili terimlerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eskiden hayvanların ölümüyle ilgili kullanılan başsağlığı sözü, bugün insanlar için de en yaygın olarak kullanılan bir ifade haline gelmiştir. Bu durum, Türk milletinin geleneksel hayvancılık toplumu olduğunu gösteren bir gösterge olarak kabul edilmiştir. Türk milleti, kalabalık hayvan sürülerine sahip olmanın yanı sıra sık sık hayvan kayıplarıyla da karşılaşmış ve bu nedenle bu sözü sıklıkla kullanmıştır. Bu yaygın kullanım, Türk milletinin malının canının bir parçası olduğu anlayışıyla birlikte genel kabul görmüştür. Zaman içinde, insanlar yaygın bir şekilde kullanmaya başlamıştır. "Bir hayvanın öldüğü durumda üzülme, çünkü senin sağlığın yerinde olduğu sürece yeni birini edinebilirsin" anlamına gelir.

SONUÇ

Araştırma konusunda varılan sonuçlar içerisinde en önemli sonuç eski Türk inancının Kuzeybatı Ankara bölgesinde halen belirli oranda yaşamaya devam ettiğinin ortaya konulmasıdır. Eski Türk inanç sistemindeki bazı öğelerin Kuzeybatı Ankara ve çevresinde doğrudan devam ettiği, bazılarının ise İslamiyet'le birleşerek varlığını sürdürdüğü gözlemlenmiştir. Anadolu'nun birçok yöresinde benzer örnekleri görmek mümkündür. Kuzeybatı Ankara bölgesinde günlük yaşamdan ibadet ritüellerine ve inanç merkezlerinde rastlanılan gelenek ve düşüncelerin bir bölümü, Gök Tanrı anlayışını işaret etmektedir. Gök Tanrı anlayışının Kuzeybatı Ankara bölgesinde zaman içerisinde büyük oranda İslamiyet ve bunun yanı sıra diğer bazı inançlarla etkileşime girerek, halk inancı içinde devam ettiğini gözlemlenmiştir.

İslamiyet öncesine ait dinî düşüncelerin ve çeşitli kültlerin izlerine, bunların Kuzeybatı Ankara bölgesindeki, kutsal alanlar üzerindeki etkilerine dikkat çekilmiştir. Hunlardan önce başlayıp Hun, Kök Türk, Uygur dönemleri boyunca ve büyük oranda XI. yüzyıla kadar İslamlaşma sürecine kadar devam eden, doğada bazı ruhların bulunduğu dair inanç, kutsal yer ve su anlayışı, ağaç, dağ, mağara, ateş, su, kaya ve atalar kültü, vb. unsurlar, Kuzeybatı Ankara bölgesindeki kutsal yerlerde ve burada yapılan ritüellerde varlığını sürdürmektedir. Çalışmada ayrıntılı olarak belirtildiği üzere, kutsal alanlarda kurban kesme adeti, eren/evliya kültü ve erenlerin dağ, nehir ve kayalarla özdeşleşmesi, nehirlerle, kutsal alanlarda ve mezarlıklarda ateş yakma, kutsal alanlardaki ağaçlara ve diğer varlıklara zarar vermemek, ağaçlara ve kayalara bez bağlama, kutsal yerlerin ruhları olduğu düşüncesi ve ritüeller gibi uygulamalar, yöredeki eski Türk inançlarının, kültlerin yansımalarıdır. İskender Sultan, Şeyh Ali Semerkandi, Cafer Sadık gibi bahsi geçen türbelerde su, orman ve ateş kültürüne atıfta bulunan bazı eren-evliya inançları bulunmaktadır.

Çalışmada incelenen hayatın dönüm noktaları olan doğum, evlilik ve ölümle ilgili gelenekler ve inançlar, eski Türk kültürünün Kuzeybatı Ankara bölgesindeki tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğuma dair inançlar, alkarası düşüncesi, ad koyma kültürü, evlilik ritüelleri, başlık parası ve arkadaşlık bağları, ölümle ilgili düşünceler, pratikler; eski Türk kültüründe ve günümüz Türk topraklarında da saptanmıştır. Yakut, Kırgız, Kazak, Dolgan, Azerbaycan bölgeleri ve Anadolu'nun birçok yerinde benzer uygulamaları gözlemlemek mümkündür.

Ölümle ilgili can yemeği geleneği, eski Türk yuğ törenlerinin devamı olarak görülmektedir. İncik Sultan ve Fakran Ana Türbeleri'nin yanında bulunan geyik boynuzları mezar taşı şekilleri ve âdetlerinden hareketle, eski Türk geyikli taşlarının ve balballarının Kuzeybatı Ankara'da yaşadığını ifade etmektedir. Ankara'da yakın döneme kadar süregelen bu geleneklerin ilk örneklerine, yüzyıllar önce Türkistan ve Deşt-i Kıpçak alanlarında rastlanmıştır. Bu âdetler, Kuzeybatı Ankara bölgesindeki, eski Türk kültürünün somut olarak hâlâ var olduğunun göstergesidir.

Tarihsel süreç içerisinde eski kültürün ve inançların, İslam'ın ve diğer bazı inanç sistemlerinin etkileşimiyle Kuzeybatı Ankara bölgesinde halk inançlarının temel yapı taşını oluşturduğu gözlemlenmiştir. Kuzeybatı Ankara bölgesinde ritüeller, ziyaret edilen kutsal yerler ve halk gelenekleri içerisinde eski Türk inançlarının izlerini somut bir şekilde gözlemlemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, V. (2004). Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme. *Millî Folklor Dergisi*.
- Akçalı, A. A.; Aslan, E. (2012). “Tarih Öğretiminin İyileştirilmesi Yolunda Alternatif Bir Yöntem: Sözlü Tarih”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 20, No:2, s.670-671-672.
- Akgün, H., C. (2020). Türk Kültür Tarihi Çevresinde Avrasya Bölgesi Kaya Resimleri (*Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi*). Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Muğla.
- Akurgal, E. (1992). Antik Devirde Ankara, *Ankara Konuşmaları içinde*, Ankara TMMOB Mimarlar Odası, 13-18.
- Aldan, M. (1965). *Türlü yönleriyle Ayaş*, Ankara: Ayyıldız Matbaası Yayınları.
- Arık, D.; Eroğlu, A. H. (2020), *Halk İnançları: El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Arpacı, G.Y. (2012) *Gök-Tanrı İnancının Bilinmeyenleri*. İstanbul Çatı Kitapevi.
- Arsal, S. M. (2002). Eski Türklerin Hususi Hukuku”, *Türkler*, Cilt III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 88-96.
- Arslan, Y. (2017). Türkistan’dan Tunceli’ye Kurban İnancı. *Milli Folklor Dergisi*, Sayı 115, s. 51-62.
- Artun, E. (2004). *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri Öğretiler Dinler*, İstanbul.
- Ayan, Ekrem (2002). “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı”. *Türkler Ansiklopedisi-3*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 622-629.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Türkoğlu Ö., Özsoy E., D. (2005). *Küçük Asya’nın Bin Yüzü: Ankara*. Ankara: Dost kitapevi Yayınları.
- Balaman, A. R. (1982). *Te-ve Köyü Genel Etnografyası*, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.
- Baldick, J. (2011). *Hayvan ve Şaman Orta Asya’nın Antik Dinleri*, İstanbul: Hil yayınları.
- Başçetinçelik, A. (2001). Karaisalı ve Çevresinde Doğum, Evlenme, Ölüm. *Kuvayı Milliye Şenlikleri Düünden Bugüne Karaisalı 29-30 Mart 2001*, 2-18.
- Bars, M. E., (2017) “Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. X, S: 52, s. 77.

- Bayat, F. (2003). *Türk Mitolojisinde Dağ Kültü*. Sayı 46, Cilt XII 12.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*. Çorum: Karam araştırma ve yayıncılık.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Borotov, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi Oğuzların: Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Bozkurt, T. (2004). *Beypazarı'ndaki Türk Devri Yapıları*, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çelik, C. (2006). Kültürel Sembol Sistemi Olarak İsimler: İsim Sosyolojisine Giriş, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt VI, sayı 2, s.39-61.
- Çetin, H. (2012). “Malazgirt Zaferi'nden İstanbul'un Fethi'ne Dârü'l-Hısn Engüriye”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*. Ankara.
- Derleme Sözlüğü (1965). Cilt 2, Ankara: TDK Yayınları.
- Djevad, A. (1969). *Yabancılar Göre Eski Türkler*, Ankara: Bedir yayınevi.
- Donuk, A. (1980-81). “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 33, s. 147-16.
- Durmuş, İ. (2018). *Türk Kültürüne Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, A. Eşik Kültü ve Taptuk'un Eşiğindeki Yunus Emre, *Akademik Kaynak Dergisi*, Cilt: V Sayı 10 s.1-19.
- Eliade, M. (2014). *Şamanizm* (İ. Birkan, Çev.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Eliade, M. (1992). *İmgeler ve Simgeler*. (M. Kılıçbay, Çev.). Ankara: Gece Yayınları.
- Elçin, Ş. (1988). *Tuz Ekmek Hakkı Deyimi Üzerine*, Ankara: Halk Edebiyatı Araştırmaları-II, s.373-379.
- Erdem, S. (1991). “Ankara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. III., s. 201-203.
- Erdoğan, A. (2007). *Manevi mimarlarıyla Ankara*. Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi Kültür yayınları.
- Erdoğan, A. (2015). *Şeyh Ali Semerkandi*. Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi Kültür yayınları.

- Ergöner, D. (2015). Anadolu'da ve Kuzey Kafkasya'da Yaşayan Nogay Türklerinde Doğum Sonrası İnançlar, *Gazi Türkiyat Dergisi*, Cilt: X, Sayı 8, s.87-100.
- Ergin, M. (1971) *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (2008). Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Dede Korkut Kitabı*, İstanbul.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ergun, P. (2010). Türk Kültüründe “Kavaktan İnen Gelin” Motifi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 23, Cilt XIII 13, S.186-195.
- Ergun, P. (2013). Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı 100, Cilt XIII 13, S.134-148.
- Ersüel, Ü. (2009). Türk Kültüründe Şamanizm İzleri (*Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi*). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Erzen, A. (2010). *İlkçağda Ankara*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Esin, E. (2003). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Ankara: Kabalcı Yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, Ankara: Kabalcı Yayınları.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonik Motifler*. Ankara: Kabalcı Yayınları.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1987). *Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi İnanç-Söylence Bağlantısı*, Ankara: Geçit Kitapevi.
- Galanti, A. (2005). *Ankara Tarihi I-II*, Ankara: Çağlar Yayınları.
- Gezgin, D. (2009). *Su Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gökarp, Z. (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*, Ankara: İnkilap Kitapevi.
- Gökbel, A. (1998). *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler*, Ankara.

- Gökçe, M. ve Eroğlu, E. F. (Ed.). (2020). *Ata Yurttan Muğla'ya Türk tarihi ve Kültürü Hakkında Yazılar*. Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Göktaş, V. ve Alkan, H. (2020). “Hacı Bayram-I Velî”, *IV. Uluslararası Hacı Bayram-I Velî Sempozyumu*. Ankara.
- Gömeç, S. (2003). Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 33, Cilt XXII 22, s. 79-104.
- Gömeç, S. (2009). *Türk Destanlarına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gömeç, S. (2011). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Gömeç, S. (2015). *Türk Destanlarına Giriş*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Gözelov, F.- Memmedov, C. (1993). *Şaman Efsaneleri ve Söylemleri* (çev. Baki Yazıcı).
- Gültekin, A. K., “Dersimli Alevilerde “Khal Gağan” Ritüelleri”, *Dersim Üç Dağ İçinde*, Ed. Serhat Halis, Notabene Yayınları, İstanbul, 2019, s. 207-208.
- Gülyüz, B. G., (2019). İslam Öncesi Türk Kültüründe Ateş ve Ateşe Hükmedenler (Maddi Kültür İzleri Işığında). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, s. 201-223.
- Günay Ü., Güngör H. (2003). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. İzmir: Rağbet Yayınları.
- Güngör, H. (1996). Türk Alevî-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri. *Erdem Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı-I. 8 (22)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 237–250.
- Gürsoy, Ü. (2012). “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı”, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, Sayı 61, 2012.
- Güvenç, B. (2002). *Japon Kültürü*. İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve Kültür*. İstanbul Remzi kitapevi
- Hassan, Ü. (1985). *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*. Ankara: kaynak yayınları.
- İnan, A. (1986). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalafat, Y. (1992). Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri. *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 149–169.

- Kafesoğlu, İ. (1993). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kalafat, Y. (2002). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalafat, Y. (2005). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Kalafat, Y. (2008). *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları Dedem Korkut Aşağı Eller*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2012). *Altaylardan Anadolu'ya İnanç Göçü*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Karaaslan, M. (2011). Kaşkay Türklerinde Doğum Çevresinde Gelişen İnanç ve Pratikler. *Turkish Studies Dergisi*, s. 1435-1448.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kaşgarlı, M. (1985). *Divanu Lugati't-Türk* (B. Atalay, Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Kayabaşı O. A. (2013). Taşeli Yöresi Geçiş Dönemleri (*Yayınlanmış Doktora tezi*). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kıral, B. (2020). “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15.
- Köse, O. (2021). Tunceli Yöresindeki Eski Türk İnançlarının İzleri (*Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi*). Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Muğla.
- Köymen, M. A. (1973). Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Dördüncü Sayısından Ayrı Basım, Güven Matbaası, Ankara.
- Kumartaşlıoğlu S. (2012). Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir.
- Kurat, A. N. (1972). *Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara TTK yayınları.
- Lin, G. (2000). Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar. (E. Sarıtaş, Çev.). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, s.361-374.
- Mandaloğlu, M. (2011). Doğu- Batı Kültürel Etkileşiminde Orta Asya'dan Göçler (M.S. VI. Yüzyıla Kadar) (*Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi*). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Mangaltepe, İ. (2009). *Bizans Kaynaklarında Türkler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

- Naskali, E. G. (1995). *Manas -Wilhelm Radloff Varyantı*, Ankara: Türksoy Yayınları.
- Özdemir, R. (1991). “Ankara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s. 204-209.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası araştırmaları Vakfı.
- Ögel, B. (2003a). *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2003b). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: TTK Basımevi.
- Öger, A. (2012). Uygur Türklerinin Doğum Âdetleri. *Turkish Studies Dergisi*, s. 1679-1694.
- Ökse, A. T. (2006). Eski Ön Asya’da Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri, *Bilig Kış Dergisi*, Sayı 36.
- Örnek, S. V. (1995). *Türk Halk Bilimi*, Ankara.: BilgeSu Yayınları.
- Oygün, V. (2020). “Çağlar Boyu Ankara”, *Tarih Çevresi Dergisi*, 4-24.
- Özaydın, A. (1991). “Ankara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. III, s. 203-204.
- Özcan Ş. (2017) “Hacı Bayram-I Velî Döneminde Bir Ankara Sufisi “Şeyh Ali Semerkandî”: *Halk İnanç ve Uygulamaları Açısından Bir Bakış, II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı II*.
- Radloof, M. (2008). *Türklük ve Şamanlık* (A. Temir, Çev.). Ankara: Örgün Yayınevi.
- Rasonryı, L. (1971). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (A. Kazancıgil, Çev.). Ankara: İşaret Yayınları.
- Roux, J. P. (2004). *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz’e 2000 Yıl*. Ankara: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. Ankara: Kabalcı Yayınevi.

- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi* (M. Y. Sağlam, Çev.). Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Sayın, Alsan. Ş. (2022). Türk Kültüründe Ölüm Olgusu ve Ölüm Sonrası Ritüelleri, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2022, Cilt: 15, Sayı: 37, 179-196.
- Sakallı, B. (1988). *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Samsakçı, M. (2007). “Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, s.191.
- Sayın. A. Ş. (2022). Türk Kültüründe Ölüm Olgusu ve Ölüm Sonrası Ritüelleri, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2022, Cilt: 15, Sayı: 37, 179-196.
- Selçuk, A. (2004a). Tahtacıların Doğum ile İlgili İnanç ve Uygulamalarına Fenomenolojik Bir Yaklaşım. *TÜBAR*, XVI, 163-180.
- Selçuk, A. (2004b). *Tahtacılarda Ölüm Fenomeni*. Halkbilimi Araştırmaları III. Kitap. İstanbul: E Yayınları, 119–139.
- Serin, A. Y. (2002). Türk İnanç Geleneğinde Hayat Ağacı Ögesinin Kullanım Şekli ve Günümüze Uyarlanması. *Altıncı Şehir Dergisi*, Sivas, Sayı 8.
- Sezen, L. (1993). Erzurum Şehir Folkloru. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Somuncuoğlu, S. (2008). *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*. İstanbul: At-Ok Yayınları.
- Sümer, F. (1984). *Eski Türklerde Şehircilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Şahin, K. (1992). “Bünyamin Ayaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 491.
- Şeşen, R. (2017). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Tanyu, H. (1967). *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi*, Tercüme ve Tahlili, İstanbul, s. 17-78.
- Tunçel, G. (2005). Ayaş Mezar Taşları, *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı XIV s.277-307.

Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

Tümer, G. (1991). “Atalar Kültü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 42-43.

Türkyılmaz, A. (2013). “İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları”. *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4: 83-100.

Tütüncü, A. Turabi. (1978). Yalvaç’ta Ateşle İlgili Tören ve İnanışlar. *Türk Folklor Araştırmaları*. 29 (342), 8207-8209.

Uysal, H. (2016). Beypazarı Halk Bilgisi Ürünleri Hakkında Bir İnceleme (*Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi*). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Yıldız, A., C. (2018). Türk Kültüründe Atalar Kültü (*Yayınlanmış doktora tezi*). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yonga, İ. (2007). Selimağa Folkloru. *Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Projesi*. Kırşehir.

EKLER

EK-1. FOTOĞRAFLAR

Ek-1.1. Büyamin Ayaşı Hazretleri Kabri / Ayaş

Ek-1.2. Büyamin Ayaşı /Ayaş

Ek-1.3. Bünyamin Ayaşı Hazretleri /Ayaş

Ek-1.4. Kasım Dede Türbesi / Güdül

Ek-1.5. Kasım Dede Kabri / Güdül

Ek-1.6. Samut Bâli kabirleri / Güdül

Ek-1.7. Samut Bâli Türbesinde bulunan bölme / Güdül

Ek-1.8. Samut Bâli Türbesi ve yanında bulunan çeşme / Güdül

Ek-1.9. Toluca Dede Türbesi / Beypazarı

Ek-1.10. Toluca Dede Kabri / Beypazarı

Ek-1.11. Fakran Ana kabirleri / amlıdere

Ek-1.12. Fakran Ana Türbesi içerisinde bulunan geyik boynuzları / amlıdere

Ek-1.13. Fakran Ana Türbesi / Çamlıdere

Ek-1.14. İncik Sultan kabirleri ve geyik boynuzları / Çamlıdere

Ek-1.15. İncik Sultan çeşmesi / Çamlıdere

Ek-1.16. İncik Sultan Türbesi / Çamlıdere

Ek-1.17. İncik Sultan Türbesi / Çamlıdere

Ek-1.18. Halil Dede kabirleri / Çamlıdere

Ek-1.19. Halil Dede Türbesi / amlıdere

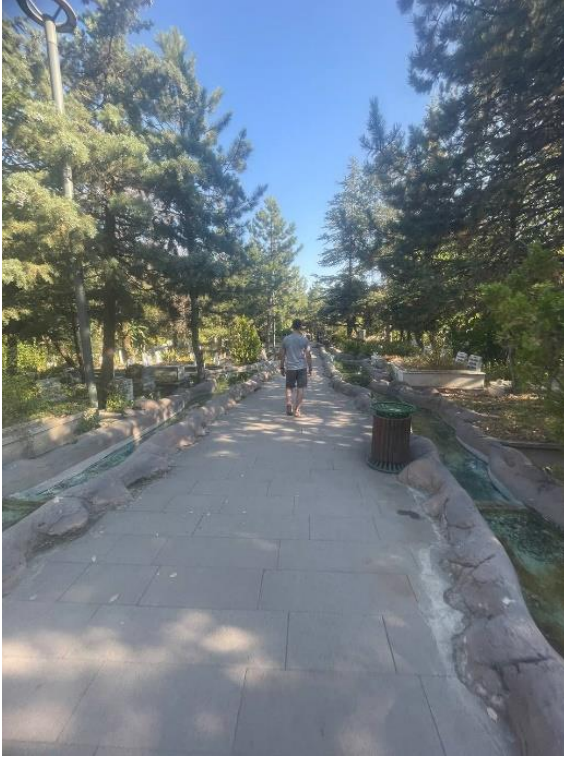
Ek-1.20. Halil Dede kabrinin bulunduğu ormanlık ve dağlık alan / amlıdere

Ek-1.21. Şeyh Ali Semerkandi kabirleri / Çamlıdere

Ek-1.22. Şeyh Ali Semerkandi su yolu / Çamlıdere

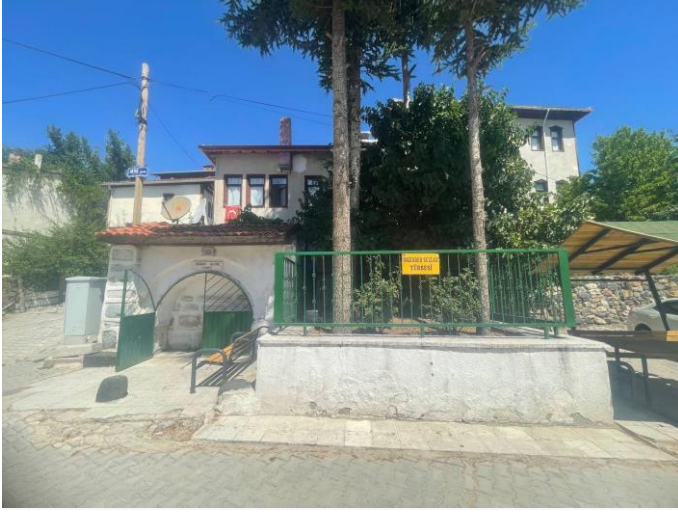
**Ek-1.23. Şeyh Ali Semerkandi Hazretlerinin öğrencilerine ders verdiği ağaç /
Çamlıdere**

**Ek-1.24. Şeyh Ali Semerkandi Hazretlerinin öğrencilerine ders verdiği ağaca
giden yol / Çamlıdere**

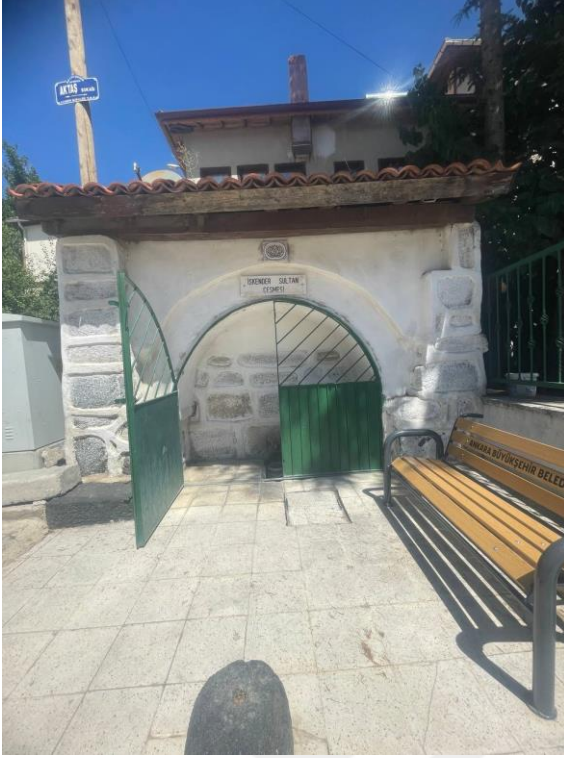
Ek-1.25. İskender Sultan Kabri ve çeşmesi / Ayaş

Ek-1.26. İskender Sultan Kabri / Ayaş

Ek-1.27. İskender Sultan eşmesi / Ayaş

Ek-1.28. Toprak Dede Türbesi / Ayaş

Ek-1.29. Toprak Dede / Ayaş

Ek-1.30. Dedenin yeri / Çamlıdere

Ek-1.31. Dedenin yeri okunmuş taşlar / amlıdere

Ek-1.32. Mahya Tepe’de bulunan Yatır / amlıdere

